

ՄԵԴԵԼԵԱՆ

ԲԱՆԻՔ

ԵՐԱՍՏԵԱՅ

ՍԶՊՈՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ և ԲԱՐՈՍԵԿԱՆ

1908

ՇՐԿԱԾՐԳ

ԽՍԵՆԳԻՐ-ՏԵՐԵՆ

Մ.ՄԱՍՏՈՒՐԵԱՆ ԱՐԴԻ

ԻԶՄԻՐ

MAHARAJAN & Co. Ltd.



Բովանդակություն

ՅՈՎՀ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ	Գրքաւոր տարրեր աշխարհաբարի մէջ	145
ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	Ոսկե-Լայր զիցունին	154
ՏՕՔ. Մ. ՎԱՀԷ	Ուսման ժամանակ (Տեղագրական)	155
ԳՐ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ	Վշտակցական նամակ	169
ՔԼԿԱՏԻՆՅԻՆ	Գաւաթ մը միայն	170
Մ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ	Վայրկեաններ եւ վանկեր	183
ԿՈՐԻՒՆ ՎՐԴ.	Լեռներու սրբաթիւնը	185
ՏՕՄԻՆՕ	Խորհրդ. գրագիտական առուեսին վրայ	190
Ն. Հ. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ	Լաւօշֆուքոյի աւանները	196
Մ. ԱԶԷՄԵԱՆ	Գարնան երգեր	201
Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ	Խորհրդաւոր ուխտաւորութիւնը	202
ՄՈՒՇԵՂ ԵՊ.	Յիսուսի քննադատները	208
Կ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ	Կոյս հարս	211
ԶԻՅԹԷ - ՍԱՐԱՅ	Մենասէր կինը	215
ԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ	Մոխիր եւ Մախր	221
ԹԷՈԴԻԿ	Ուղեւորութիւն յիշատակներու մէջ	226
Ա. ՏԻՎԼԻԿԵԱՆ	Առ Սինթիա	233
ԳՐ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ	Անհայ էջեր	234
ԱՆԱՅԻՍ	Պանդոկին պատահանը	236
ՍՄԲԱՏ ՎՐԴ.	Թօմարգայի ստորերկրեայ ստանաւանը	239
ԼՈՒՍԻ ԳԱՍՊԱՐ	Կանացի մտածումներ	241
ԵՂԻՇԷ ԵՊ. ԴՈՒՐԵԱՆ	Սրբագր. Մակար. Ա. եւ Բ. գրք. Թարգմ. վրայ	244
Մ. ՈՒՂՈՒՐԼԵԱՆ	Յիշել	252
Յ. ԱԼՓԻԱՐ	Փոխ տրուած զիրքեր	253
ՍՄԲԱՏ ԴԱԹԵԱՆ	Տանկահայ Թատրոնը	257
Կ. ՆԱԽԱՍԱՐԴ	Վաղուան գրականութիւնը	265
Գ. ԽՈՐԱՍԱՆՅԵԱՆ	Պլումֆիլս եւ ընկ. (Թատրերգ.)	273
ԺԻՐԱՅՐ ՇԻՐԱԿԱՅԻ	Քիչ մը գիտական	285
	Համաշխարհային Արժանապատեան	287
	Խմբագրին էջը	288





ՅՈՒՀ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԲԱՐ ՏԱՐՐԵՐ ԱԺՆԱՐՅԱԲԱՐԻ ՄԵՋ

Արդի հայերէնը կամ աշխարհաբարը թէև շատոնց ազատուած երբեմնի գրաբարակերպ կաղապարէն, որով կ'ուզէր դրամել զինք գրագէտներու սերունդ մը որ այսօր գրեթէ անցած է, բայց յայտնի է թէ տակաւին կը պահէ իր մէջ կարգ մը գրաբար անհրաժեշտ և ոչ անհրաժեշտ տարրեր որոնք աստե՛ն ասե՛ն առիթ կուտան թիւրիմացութիւններու և վէճերու :

Կարգ մը գրողներ որոնք աշխարհաբարի մասին արմատական տեսութիւններու ջատագով կը կանգնին, կը պահանջեն որ արդի հայերէնէն տարադրուին գրեթէ բոլոր այն տարրերը որ գրաբարէ առնուած են, սրգէս զի լեզուին սրտի զուտ աշխարհաբար կամ ժողովրդական նկարագիր մը : Ստաց է, որ արդի հայերէնը՝ իր ուրոշն քերականութեամբ, այլ ևս որոշ և անկախ գիրք մը ունի հանգէպ հին հայերէնի, բայց խնդիր է թէ կորելի՞ է իր մէջէն վտարել ասանց բացառութեան գրաբարի բոլոր տարրերն տեսաւարակ և թէ ի՞նչ աստիճան լսմուտի կամ գործադրելի պահանջում մըն է այս :

Ամենէն ստաջ պէտք ունինք ճշգրտութիւնէ ի՞նչ է աշխարհաբարին դատանիշը (critérium), և թէ դրուածք մը ո՛ւր կը դադրի աշխարհաբարը ըլլալէ փոխուելու համար գրաբարակերպի որմէ ա՛յնքան կը խորշին աշխարհաբարեանները : Այս սլարագան ճշգրտութեամբ հարկ կը ըլլայ նախ զիտել թէ ի՞նչ տեսակ բաներ են աշխարհաբարի մէջ մինչև հիմա կիրարկուածն մէջ եզոյ գրաբար տարրերը : Պրզտիկ քննութիւն մը կը թաւէ հասկնալու համար թէ այդ տարրերն ընդհանրապէս հետեւեալներն են :

1. — Գրաբարէ առնուած բառեր :

2.— Գրաբարի ձևով կազմուած անոնցումներ և բարդումներ :

3.— Գրաբարի ն յօգը :

4.— Գրաբարի յատուկ նախդիրներով կազմուած բառեր և ձևեր :

5.— Գրաբարի յատուկ հոլովական և այլ քերականական ձևեր :

Արդ՝ այս բոլոր տարրերն ալ հաւասարապէս խոտելի տարրեր չեն արդի հայերէնի համար և անոնց մէջ կան որ իրենց համար գոյութեան բանաւոր իրաւունք մը տալահոված են արդէն աշխարհաբարի մէջ, առանց աշխարհաբարին գրաբարակերպ գրոշմ մը տալու : Հիմա մէկիկ մէկիկ քննենք ասոնցմէ իւրաքանչիւրին պարագաները :

* * *

Ա.— Գրաբարէ առնուած բառերուն մէջ պէտք է զանազանել անոնք որ իրենց ճիշտ հոմանիշները չունին աշխարհաբարի մէջ և անոնք որ իրենց ճիշտ հոմանիշներն ունին : Անշուշտ աշխարհաբարի մէջ համապատասխան հոմանիշ չունեցող գրաբար բառերու գործածութիւնը բանաւոր հարկ մըն է որուն անհրաժեշտութիւնը ամենէն ծայրայեղ աշխարհաբարեանն ալ չի կրնար ուրանալ : Իսկ այն գրաբար բառերը որ իրենց համապատասխան աշխարհաբար հոմանիշներն ունին, դարձեալ կրնան վայելչապէս գործածուիլ արդի հայերէնի մէջ և կը ծառայեն ճոխացնելու գրական լեզուն որ առանց այդ տարրերուն օժանդակութեան՝ չառ բան պիտի կորսնցնէր իր ճոխեւորանք ալլազանութիւնն և միօրինակ ու ձանձրալի պիտի դառնար : Բնաւորապէս մը չունինք խորշկու գրաբար բառերէն իբրեւ թէ անոնք օտար լեզուի մը բառերն ըլլային : Հայերէն լեզուն, հի'նը վնի թէ նորը, գրաբարն ըլլայ թէ աշխարհաբարը, էապէս մէկ է, և ի'նչքան ալ արդի հայերէնը քերականական կազմութեան և բառաւորներէն կողմէ փոփոխութիւններ կրած ըլլայ, մենք միշտ իրաւունք ունինք օգտուելու հին մասնագրական հայերէնի հարուստ բառապահածէն և ասիկա՝ բուն իսկ արդի հայերէնի շահուն համար :

Արդի հայերէնի մէջ գրաբարէ առնուելով գործածուած բառերու մէջ կայ նաեւ դասակարգ մը ա'յնպիսի բառերու՝ որոնք աշխարհաբարի մէջ ալ արդէն գոյութիւն ունին քիչ մը ձևափոխուած վիճակով, ֆրիսակ՝ աւսաւաւ, ցարթնաւ, մեկ եւն, փոխանակ աւցուն, ցարթնաւ, մեկն եւն, և այլ : Այս կարգի բառերու ընդհանրապէս գործածական դարձած աշխարհաբար ձևերը թողով՝ գրաբար ձևերը գործածել յինչպէս կ'ընեն զեռ քանի մը գրողներ, բոլորովին անաւելի է : Հետեւաբար աշխարհաբարի մէջ գրաբարի այս տարրը գոյութեան իրաւունք չունի ալ և :

Բ.— Մեր հին լեզուն ունի ճոխ պաշար մը անանցական մասնիկներու որոնք այլեւայլ բառերու կցուելով իրենց յատուկ իմաստին համաժատ անոնց կուտան նշանակութեան այլապէս եղանակաւորումներ :

Արդի հայերէնը կը պարունակէ բազմաթիւ զուտ աշխարհաբար ածանցեալ բառեր որոնց վրայ կ'երեւին գրեթէ բոլորը այդ ածանցական մասնիկներուն, որով կը հետեւի թէ այդ մասնիկները նոյնքան աշխարհաբարի կը վերաբերին որքան գրաբարի: Միայն թէ գրական աշխարհաբարի մէջ այսօր գործածութեան գրուած ածանցեալ բառերու մեծագոյն մասը գրաբարի ձև ունի, զի այդ բառերէ ոմանք առնուած են նոյնութեամբ մատենագրական լեզուէն. (օրինակ՝ կանացի, զեղշոբ, կենսական, հաւածոյ, կառնոյիլն եւն.), մինչ չստմը բառեր ալ վերջին ժամանակներու մէջ կազմուած են գրաբարի ձևով ու կանոնով (օրինակ՝ դիւնակ, սփռոց, ցպիկ, զինարան, արշագիւն եւն.): Այսպէս թէ այնպէս՝ աշխարհաբարին այսօրուան գործածած գրաբարածէ ածանցեալ բառերը արդի լեզուին մէջ կարկնոր պէտք մը կը լրացնեն և երբե'ք աշխարհաբարին գրաբար սձև գրոյժ մը ստալու բնութիւնը չունին, մանաւանդ թէ արդի հայերէնի քերականութիւնը գրաբարի բոլոր ածանցական մասնիկները և անոնց յատուկ ածանցման կանոնները չատոնց որդեգրած է արդէն: Ուրեմն բոլորովին անսելի է աշխարհաբարի անունով պահանջել որ արդի հայերէնի մէջ ածանցումները կատարուին առանց յարգելու ճայնաւորներու սղման և հնչափութեան օրէնքները և ըսել, զորօրինակ՝ ռաւիկոռքիւն, յուսակիսոռքիւն եւն.: Պէտք է խորհիլ թէ այդ սղուումները կամ հնչափութեանները հայերէնի յատուկ չստ ձին երեւթի մը արգասիքն են (որուն վրայ երկար կ'ըլլար այստեղ խօսիլ) և նոյնքան կ'երեւին նաև ժողովրդային լեզուին պահած ածանցեալ բառերուն վրայ ալ, օրինակ՝ ֆնաւ (=քուն+ա), իշուկ (=էշ+ուկ), ընացոռ (=միւ+ցոռ), դրանցի (=դուռ+եյի) եւն.: Հետևաբար այդ հնչափական երեւթիւնները գրաբարի պատկանող օրէնք մը չեն միայն, այլ լեզուին յատուկ ըզհանուր երեւթի մը զոր չենք կրնար այսօր այլախօսել մենք գրողներս:

Միևնոյն դիտողութի նմերը կրնանք ընել բարդ բառերու հաճար ալ, զի աշխարհաբարին այսօր գործածած բարդ բառերն ալ՝ ոմանք գրաբարէ առնուած են ուղղակի, ոմանք գրաբարի կանոնով լինուած են վերջին ժամանակներու մէջ և ոմանք ալ ժողովրդային լեզուէն առնուած են: Եւ որովհետև գրաբարի բարդութեան կանոններն ալ արդի հայերէնի քերականութիւնը նոյնութեամբ որդեգրած է (և տարբեր բան մը չէր կրնար ընել), ուստի գրաբարածէ բարդ բառերն ալ պէտք է որ աշխարհաբարի մէջ պահուին և ամէն անգամ որ նոր բառ մը բարդելու պէտք մը ծագի, պէտք է որ քերականական կանոնով կատարուի բարդութիւնը, բացառութիւն համարելով միայն ժողովրդային լեզուի յատուկ և բացառիկ կազմութիւն ունեցող սակաւաթիւ բարդ բառերը, ինչպէս՝ ծակաւջ, ծորաբերան, խօսկապ, պիկկորախ եւն., որոնք պէտք է որ գործածուին նոյնութեամբ:

Գ. — Ն որոշիչ յօդը ա՛յնքան կը վերաբերի աշխարհաբարի՝ որքան գրաբարի, բայց մինչդեռ գրաբարի մէջ միակ տիրողն ինք եղած է, աշխարհաբարի մէջ ունի սահմանափակ գործածութիւն մը որուն կանոնները արդէն ճշտած են աշխարհաբարի շառագոյն քերականութիւնները: Հսկողական անոր՝ եղած են մեր մէջ գրողներ որ գրաբարի հետեւելով և գործածած են նաեւ այն պարագաներուն մէջ ուր ը կը պահանջէ աշխարհաբարը, և դեռ կան այսպէս գործածողներ: Ստոյգ է թէ ը յօդը (որ բաղաձայնով վերջացող բառերուն վրայ և յօդին կցուելէն առաջ եկած սուգ վանկին նուազումն է, եթէ ոչ բաղորովին ջնջումը^[*]) արդի հայերէնի տգեղութիւններէն մին է, բայց ի՞նչ օգուտ որ չենք կրնար ընդուն աշխտիրոսել և պարտինք ը գործածել ուր որ ը կը պահանջէ և և՛ ուր որ և կը պահանջէ աշխարհաբարը: Միւս կողմէ ըի չափազանց գործածութիւնն ալ զոր ոմանք կ'ընեն, ընդուն կը դանդաղեցնէ և պարագաներ կան ուր աւելորդ է յօդը և կարելի է զայն յտգնուել առանց խնատի խաթարում պատճառելու կամ քերականութեան դէմ մեղանշելու. օրինակի համար՝ գործիական հոլովներու և հոլովական գարտուղի և անկանոն ձևերու վրայ (որոնք բաղաձայնով կը վերջաւորին) հարկ չկայ որոշիչ ը յօդ դնել ևստիկա աշխարհաբարի մէջ քերականացած կանոն մըն է այլևս: Դարձեալ նախադրութիւնները յօդ չեն առնիր, ինչ որ նոյնպէս քերականական օրէնք մըն է, բայց չառնիր յետագայ նախադրութիւններէն մէկ քանին յօդով կը գործածեն ինչ որ աւելորդ է, և հետեւաբար՝ «հողին տակը, կէսօրէն ետքը, աւազանին մէջը» ըսելու տեղ՝ աւելի ճիշտ է ըսել «հողին տակ, կէսօրէն ետք, աւազանին մէջ» ևլն.:

Դ. — Աշխարհաբարի մէջ գործածական զարծած են գրաբարի յատուկ նախդիրներով կազմուած և գրաբարէ առնուած բառական բառեր ու ձևեր, ինչպէս՝ մերթրնյմերք, վաղընդիտք, օրընդմեջ, առհասարակ, առայժմ, փոխկիփոխ, ընդհուպ, միատուր, գերիվեր, վերիվայր, առնուազն, ըսկարի ևլն: Մեր մարբումով աշխարհաբարեանները վ՛ուզեն որ այս բառերն ու ձևերը վտարուին արդի հայերէնէն իբրեւ գրաբարի յատուկ տարրեր, առանց նկատի առնելու թէ անոնք աշխարհաբարի մէջ իրենց գրադարային հանգամանքը կորսնցուցած են: Այսպէս՝ աշխարհաբարի տեսակէտով ընդ, առ,

[*] Ինչ ինչ գաւառաբարբառներու մէջ գրեթէ բոլորովին ջնջուած է, ինչպէս՝ Մաշի և Վանի բարբառներուն մէջ: Ինչոյն կերպով ջնջուած է՝ աշխարհաբարի մէջ մաւկն, ձուկն մասուն, սեքմն, լգն բեռն դուռն, սառն և նման բառերուն և աստը որ հիմա աշխարհաբարի մէջ ամենցումներու և բարդութիւններու մէջ միայն կ'երևի, օրինակ՝ բեռնակիրը մաւռ՝ ահարել սեքմնցու պահապան, ուսուսարան ևլն: Դարձեալ՝ միևնոյն կերպով ինկած է ի՛: Բն անձնական գերանունին և՛ տառը և եղած է ինք, զոր հարկ չկայ ըով գրել իբրեւ ի՛նքը, ինքզինքը զոր ոմանք կ'ընեն: Արդէն աշխարհաբարի քերականութիւններն ալ ինք, ինքզինք ձևերը կ'աւանդեն, և ո՛չ թէ ինքը ինքզինքը:

ի, ըստ, զ նախագիրները առհասարակ, ընդհուպ, առայժմ, ըստիս
և նմանորինով բառերու մէջ կերպով մը նախագաս ամանցական
մասնիկի դեր կը կատարեն ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս աշխարհաբարի
մէջ ընդհանրապէս գործածուած ընդարձակ, առերեւոյթ, ընդոստ,
առօրեայ, զշարանի, ստանձնել (= ըստ օրինակի) և սգսանի (= ըստ
գոյնի) ևլն. [*] ամանցեալ բառերուն մէջ նախդիր առ, ընդ, ըստ,
զ իրենց շարքին նախդիրի համագումանքը կորսնցնելով ամանցական
մասնիկներու վերածուած են։ Իսկ օրընդմեջ, փոխնիփոխ, միառմի
գոյնզգոյն, և նմանորինով բառերու մէջ ալ ընդ, ի, առ, զ յօդա-
կալի դեր կը կատարեն և հետեւեալ այդպիսի բառեր արդի հայե-
րէնի քերականութեան տեսակէտով պարզապէս բարդ բառեր են։
Ուրեմն աշխարհաբարի մէջ այսպիսի ձևեր գործածելով ընտ մե-
ղանշած չենք ըլլար արդի հայերէնի քերականութեան դէմ, ո՛չ ալ
գործարարակերպ աշխարհաբար մը գրած, մանաւանդ թէ այդ բառե-
րէն շատերը աշխարհաբարի մէջ պատշաճ համանիշներ չունին և
լեզուին մէկ պէտքը կը լրացնեն յայտնապէս։

Կան դեռ աշխարհաբարի մէջ գործածուած ուրիշ նախգրաւոր
բառեր ալ որոնք միեւնոյն տան հոլովական ձևեր ալ ունին, ինչ-
պէս են օրըսօրե, հեզհեռե, վերիվերոյ, իւրոյ, այլընդայլոյ, իս-
կզբան, վերջիվերջոյ, ի հարկե, ըսկան, իբնե, յանգես, ըսխ, իրար
և նմանորինով բառեր։ Վերի նկատողութիւնները թէ և կըր-
նան ապափի բառերու ալ մասամբ սրտաշածիլ, բայց ուրիշ տեսա-
կէտով անոնց ալ գոյութիւնը աշխարհաբարի մէջ կ'արդարանայ երբ
նկատի առնենք թէ աշխարհաբարի հայեցակէտով այս բառերը հո-
լովական ձևեր չեն, այսինքն՝ գործինով, իսկզբան բառը աշխար-
հաբարի մէջ ո՛չ գոյական է ո՛չ ներգոյական հոլով, այլ պարզապէս
մակբայ (ինչպէս կան նմանորինով մակբայներ գրաբարի մէջ ալ)։
Ուրեմն աշխարհաբարի մէջ այդ բառերուն գրաբարակերպ հոլովա-
նէր բոլորովին նշանակութենէ զուրկ է զի անոնք արդի հայերէնի
տեսակէտով մակբայական ասոցուածներ միայն կրնան համարուիլ
ինչպէս մակբայական ասոցուածներ են զուտ աշխարհաբարի յատուկ
մեկեմիւնեկ, օրեօր, իովիով, դեղիմեղ ևլն. որոնք ևս էապէս
հոլովական ձև տան։ Այսպէս պէտք է գալթակիլ երբ բանք թէ
նոյնիսկ ըսխ աշխարհաբարի համար մակբայ է և իբր այն կրնայ

[*] Միեւնոյն ըստ նախդիրը կերկի նման ձուլուած **ստերիւր** (= ըստ երկր),
ստուգանեմ (= ըստ ունին անեմ) և **Թերես ստոր** (= ըստ օր) և ստոյգ (= ըստ
ոյգ) բառերուն մէջ, **տոյգին** համեմատելի է **առ նախդիրով՝ առ ոյգ** որոնց եր-
կուքին մէջ ալ երկուց **ոյգ** արմատը **Թերես** համագոր է **ոյժ** բառին։ Իսկ **ընդ** ի
հետքերը կերկի **ըմբանել** (= ընդ բանել) **ընձեանել** (= ընդ ձեանել), **ընկեր**
(= ընդ կեր), **ընկալ** (= ընդ կալ, համեմատել՝ **ընդո ցիլ**) բառերուն մէջ, **դ** տառը
ինկած։

պահուիլ անոր գործածութիւնը, ինչպէս մակբայ է աշխարհաբարի յատուկ ինքնիկը: Իսկ իրար նախադրութեան դեր ունի և պարագաներ կան ուր կարելի է փոխանակել որ և է աշխարհաբար բացառութեամբ, ինչպէս գործընկալ՝ ի յոր աշխարհի հոշակեղ խօսքին մէջ: Եւ արդէն չէ՞ մի որ աշխարհաբարը ընդունած է արդէն դէպի, բացի, իմեր, իբրեւ նման նախադրութիւններ որոնց մէջ ալ կ'երևնայ գրաբարի ի նախդիրը:

Այսպիսի բառերու և ասացուածներու գործածութեան մէջ վերապահութիւն մը միայն պարտինք ընել, այսինքն՝ զանոնք միայն գործածել որոնք աշխարհաբարի մէջ իրենց համազօրները չունին և մէկլի թողուլ այնպիսիները՝ որոնք կրնան վայելչօրէն փոխանակուիլ զուտ աշխարհաբար բառերով: Այսպէս՝ քանի որ մէկիկ մէկիկ, օրե օր, ասեմ ասեմ աշխարհաբար համազօր ձևերն ունինք հարկ չկայ միտումի, օրնօրե և մերթնդմերթի գործածութեան նոյնիսկ փայլ առ փայլ, մաս առ մաս, ծայրեւծայրի պէս ձևերը պարտինք փոխանակել փայլ փայլ, մաս մաս, ծայրե ծայր ձևերով, զի աշխարհաբարի համար վերջին ձևերը սովորական են: Իրաւ է որ գրաբար ձևերը չստանան զամ կարծ, կուռ և խնայողից են և օրինակի համար՝ ըսկարիի պէս ձևեր (զոր աշխարհաբարի վերածելու համար հարկ է «կարելի եղածին չափ»ի պէս երկայն բացատրութիւն մը գործածել), կրնան պահուիլ աշխարհաբարի մէջ, բայց վերջնապէս ուղիղ չէ իրերը չափազանցութեան տանիլ և աշխարհաբարը խճողել այնպիսի գրաբար ասացուածներով որոնց պէտք չունի:

Քանի որ աշխարհաբարի մէջ գործածուած նախդրաւոր ասացուածներու վրայ խօսեցանք, տեղն է դիտել տալ թէ, ինչպէս ուրիշ անգամ ալ գրած ենք, այսպիսի ձևերու գրութեան ատեն հարկ չկայ զանոնք կազմող տարրերը (նախդիր, բառ) իրարմէ գտնել, այլ պէտք է իբրեւ մէկ բառ անընդմիջաբար ուղղագրել՝ օրինակի հա համար, փոխնիփոխ, սոնասարակ, օրնդմեջ, իսկզբան, ընդհուպ, դէպի: Բացի, իբրեւ, իմեր, օրնօրե, մէկեկմէկ, հետզհետէ ևն. ձևերով, որովհետեւ՝ ինչպէս վերը բացատրեցինք, աշխարհաբարին ընդունած այս ձևերուն մէջ ի, գ, ընդ, ըս, առ, նախդիրի հանգումանք չունին և դր սրարի հայեցակէտով պէտք է որ դիտուին ալիւս: Հետեւապէս ինչպէս որ զտխիւյր, գիրկընդիստեմ, իսպառ, առօրեայ, ընդհանուր, գոյնզգոյն ևն. բառերը սխալ պիտ' ըլլար ուղղագրել զտ ի վայր, գիրկ ընդ իստեմ, ի սպառ, ընդ հանուր ևն. ձևերով, նոյնքան սխալ է վերի բառերն ալ ուղղագրել օր ընդ մեջ, վեր ի վայր ևն.: Պարագան նոյնն է նաեւ եւ չափկապով կազմուած կարգ մը ձևերու համար ալ ինչպէս են որեւէ, այլեւայլ, իսկեւիսկ, միեւնոյն, յարեւմտեմ ևն. որոնց ընդմիջաբար ուղղութիւնը որ եւ է, իսկ եւ իսկ, ևն. ձևով զոր դեռ ոմանք կ'ընեն, բոլորովին անտեղի է, զի այդ ձևերն ալ աշխարհաբարի մէջ բարդ

բառի համագամանք ունին ու միջանկեալ եւ պարզապէս յօդակապի դեր կը կատարէ, այնպէս՝ ինչպէս յօդակապի պաշտօն ունի նոյն եւր պոետը, եղեւթը եւն. բարդ բառերուն մէջ գործնք եւ ուղիղ պիտի չըլլոր ուղղագրել առ եւ տոր, եղ եւ եջ եւն. :

Ե. — Աշխարհաբարի մէջ ամէնէն աւելի գործածուած գրաբարի յատուկ քերականական ձեւերն են գրաբարածե հոլովները : Բայց ասոնց մէջ կան կարգ մը հոլովեալ բառեր, ինչպէս՝ առթիւ, նկատմանք, բաղդասնանք, շնորհիւ. իյգոյճ եւն. որոնք աշխարհաբարի մէջ նախադրութեան ընտրիւն ստացած են եւ ուրիշներ ալ՝ ինչպէս ստոգիւ, հարկաւ, մասաւք, ինարկե, կաւաւ, դիւրաւ, փոքրով եւն. որոնք եւ մակրոյի դեր առած են : Արդի հայերէնի քերականութիւնն այս ձեւերը ընդունած եւ նուիրագործած է իբրեւ նախադրութիւն եւ մակրայ, հետեւաբար ասոնք աշխարհաբարի մէջ հոլովեալ բառեր չեն նկատուիր եւ կրնան գործածութեան մէջ պահուիլ աւանդ մեզանչեւու կամ հակասելու աշխարհաբարի քերականութեան դէմ, ինչպէս որ աշխարհաբարի յատուկ մեկեւն, շուտով, ասեւոփ եւն. հոլովեալ բառեր չեն նկատուիր, այլ մակրայ :

Սակայն մեր կարգ մը գրողները բուն իսկ հոլովեալ բառի հանգամանքով դեռ կը շարունակեն գործածել կարգ մը գրաբարածե հոլովներ որոնց գիտադրներն են ֆով կաղմուած յօգնակիներ, ի վերջաւորող բառերուն ղոյ ձեով սեռական-տրականը (վիւոյ, որդւոյ եւն.), թիւն վերջաւորող բառերուն թեւաւք ձեով եղակի գործիականը ինչպէս նաեւ թեւանց ձեով յօգնակի սեռական-տրականը, ուն վերջաւորող բառերուն մաւք գործիականը (իսկ սեռական-տրական ման հոլովածը նոյնքան աշխարհաբար է որչան գրաբար), կարգ մը անուններու ոյ ձեով հոլովումը (պատու, մարմնույ եւն.), ֆ վերջաւորող եւ գրաբարի մէջ անեղական համարուած բառերուն գրաբարածե հոլովները (վաւոյ, արժանեաց եւն.) ծնեղեւն, կորսեւն, անուան եւն. ի պէս հոլովածներ եւ ուրիշ նմաններ : Ասոնց մէջ բացի թեւաւք ձեով գործիականէն որ չափ ընդհանուր գործածութիւն մը ստացած է (թէ եւ ան ալ հետզհետէ տեղի ապու վրայ է թիւնով հոլովածին), միւսները, ըստիս, բանաւոր արդարացում մը չունին աշխարհաբարի մէջ : Ուշադիր դիտող մը արդէն կրնայ նշմարել թէ հիմա մեր գրողներու ստուար մեծամասնութիւնը ի վերջաւորող բառերը կը հոլովէ ընդհանուր կանոնին համաձայն որով հոլովական ղոյ վերջաւորութիւնը ալ ինկած է գործածութենէ. նմանապէս ոյ հոլովածն ալ աշխարհաբարի մէջ նոյնքան դադրած է գործածութենէ եւ կ'երեւի միայն սիրոյ, Աստուծոյ ձեւերուն մէջ, եւ միշտ իսկ իսկ վերջաւորող երկրանուններուն իոյ (Ասիոյ) ձեով հոլովումն ալ սկսած է տեղի տալ կանոնաւոր ձեւին (Ասիայի) : Յայտնի կ'երեւի թէ արդի հայերէնը բնական եւ յուշիկ ընթացքով իր հոլովումի ընդհանուր կանոնը պարտադիր ընելու վրայ է, վտարելով այն բոլոր գրաբար հոլովածները

գոր երբեմն ուղած էին իր վրայ՝ պատուաստել։ Անտեղի է այլևս աչխարհաբարի մէջ պահել այնպիսի գրաբար հոլովածներ որոնց բնու պէտք չունի լեզուն, մտնաւանդ թէ այդ հոլովածներուն տշխարհաբարներն ալ զուրկ չեն վայելչութենէ, միայն՝ ճշմարտութիւնը խօսած ըլլալու համար, թիւն վերջաւորող բառերուն յարմարի նսեռտինն-տրականն է որ աշխարհաբար ձեռով քիչ մը կրկնաւանդ կ'իյնայ առանց սակայն խորթանշինն ըլլալու։ Փալով հոլովներու մէջ ձայնաւորներու սղման և հնչափութեան երեւոյթներուն որոնք դեռ բաւական չափով տիրող են աշխարհաբարի մէջ, առհնք գրաբարի մասնաշատուկ երեւոյթներ չեն միայն, այլ՝ ինչպէս վերը բացատրեցինք, հայերէնի որով նոյն աշխարհաբարի յատուկ ընդհանուր երեւոյթ մը, և հետեւաբար այդ սղուսներէն և հնչափութեաննէն բէն խորշելու պատճառ մը չունինք, ուրիշ ինչոր թէ ձայնական այդ օրէնքը արդի հայերէնի հոլովներուն մէջ հետզհետէ իր սլոք կորսնցնելու վրայ է, սահմանափակուած մնալով միայն անկանոն հոլովութեան մէջ (օր. ուսում - ուսնան, կին - կնոջ ևլն.)։ Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն անգէպ է իրերը կանխել, օրուան լեզուային ընդհանուր կիրարկութենէն խորթ չեղումներ փորձելով։

Աշխարհաբարի մէջ գործածուող գրաբարի յատուկ քերականական ձևերը միայն հոլովածներու մէջ չեն սահմանափակուիր։ Իբրեւ բաւական ընդհանրացած՝ կրնանք յիշել՝ եւայ վերջաւորող անցեալ գերբայներու գործածութիւնը, օրինակ՝ անցեալ, մեկեալ, ուսեալ, յիշեալ, հետեալ, ևլն.։ Բայց պէտք է դիտել թէ այսպիսի ձևեր միշտ ածականի իմաստով կը գործածուին աշխարհաբարի մէջ (օր. անցեալ օր, յուշեալ վիճակ ևլն.) որով այս պարագային մէջ անոնց գրաբարած զերբայի հանդամանքը նկատի չառնուիր, մինչդեռ այդ ձևերուն բուն անցեալ ընդունելութեան իմաստով գործածութիւնը անսովոր է՝ աշխարհաբարի մէջ, օրինակի համար չըսուիր աշխարհաբարի մէջ «պլուսը բացեալ կ'աղօթէր, դուր փակեալ մեկնեցաւ, փոխանակ պլուսը բացած կ'աղօթէր, դուր փակելով մեկնեցաւ»։ Ուրեմն եւայ վերջաւորող գերբայական ձևերուն աշխարհաբարի մէջ ածականաբար գործածութիւնը որ և է անպատեհութիւն չի ներկայացներ և կրնայ շարունակուիլ առանց խաթարելու աշխարհաբարին նկարագիրը։ Ասոնք իբրեւ ածական գրաբարէ փոխ առնուած բառերու հանդամանքը միայն կը ներկայացնեն և ոչ աւելի։

Յայտնի է թէ օտար բառերը չեն որ լեզուի մը նկարագիրը կ'եղծեն, այլ օտար քերականութիւնը և քերականական օտար ձևերը։ Ինչպէս որ հայերէն գրուածքի մը մէջ թրքերէն կամ ֆրանսերէն բառեր գործածելով գրուածքը հայերէն ըլլալէ չի դադարի որչափ առեն որ հայերէնը քերականական օրէնքներով շարադրուած է այն, նոյնպէս ալ աշխարհաբարի մէջ գրաբար բաւական երեւոյթ գործածութիւնը գրուածքը աշխարհաբար ըլլալէ չի դադարեցներ, ո՛չ ալ կրնայ անոր

գրաբարակերպ հանգամանք մը տալ քանի որ գրութարի քերականական ձևերը տեղ չունին հոն : Դժբախտաբար ունինք դեռ կարգ մը գրագէտներ որոնք ո՛չ միայն տակաւին գրութարի աններեղի հոլովածներ տառասարակ կը գործածեն, այլ ա՛լ աւելի առաջ կ'երթան չխորշելով ըստ մեծի մասին, մեծաւ մասամբ, այսու ամենայնիւ, կերպիւ իւրի, ինքին վիճակի, յանձանօր իւրի, նովին եղանակաւ, իկիր արկաւ[*] եւն. ի պէս գրաբար կիրարկութիւններէ որոնք արդի հայերէնի քերականութեան և համաձայնութեան տեսակէտով անարդարանալի են աշխարհաբար գրութեաներու մէջ, և ա՛նա՛յսպիսի կիրարկութիւններ են որ աշխարհաբար կը խաթարեն և ա՛նոր անորակելի նկարագիր մը կուտան :

Ստոյգ է որ այսօր չունինք գրող մը որ գրէ այնպիսի գրաբարակերպ աշխարհաբար մը ինչպէս երբեմն կը գրէին Գարագաշեան և Պէրպէրեան : Վերի յիշուածներուն պէս լեզուական կիրարկութիւններ յետամնացութիւններն են այնպիսի աշխարհաբարի մը որ այլևս պատմութեան կը վերաբերի : Այսօրուան մեր գրագէտներուն մէջ միայն Գուրգէն, Քէշեան և Եէլքէնճեան էֆէնտիները կրնանք ցոյց տալ որոնք նախասիրութիւնն ունին այսօրինակ գրաբար քերականական ձևերու և կը գործածեն այդպիսի ձևեր, թէև ցանցաւորէն : Մրմրեանի աշխարհաբարն ալ գրեթէ ասոնց կարգէն է, բայց ինչ որ չարմանալի է, Մրմրեան յաճախ ինքնիրեն կը հակասէ, գրաբար ձևերուն քովիլը գործածելով ծայրայեղօրէն աշխարհաբար ձևեր, ինչպէս՝ Պոլիսի (փոխանակ «Պոլսոյ կամ Պուլսի»), թուրքահայեր (փոխանակ «թրքահայերի»), գիրի, կենսագիրի (փոխանակ «գիր կամ կենսագրի»), դարիս (փոխանակ «դարուսի») եւն. :

* * *

Ահաւասիկ կարելի եղածին չափ ամփոփ տողերու մէջ ջանացինք գծել արդի հայերէնի մէջ թափանցած գրաբար տարրերուն մէկ համադրական պատկերը, միևնոյն ատեն բացատրելով թէ այդ տարրերէն որոնք վերջապէս ձուլուած են աշխարհաբարի մէջ և կրնան պահուիլ առանց մեղանշելու աշխարհաբարի քերականութեան և համաձայնութեան օրէնքներուն դէմ և թէ որոնք պէտք է որ վրտարուին անկէ իբրև աշխարհաբարի նկարագրին անհամաձայն տարրեր : Իրաւ է թէ այսօր գրաբարի աշխարհաբարի հին վէճը դոյուութիւն չունի, բայց կան դեռ թիւրիմացութիւններ որոնք լուսաբանուելու կը կարօտին, և մեր այս պղտիկ ուսումնասիրութիւնը ճիշտ այդ լուսաբանութեան նպատակին կը նայի : Արդի հայերէնը իր մօտաւորագէտ մէկ դարու ընթացքին մէջ՝ յամրաբար ինչպէս կ'ըլլայ ամէն զարգացում, մէկ կողմէն ինքզինք ազատեց բոլոր անպէտ

[*] Այս ձևերը քաղեցինք օրուան Թերթերէն :

տարրերէն և միւս կողմէն իւրացուց բոլոր պիտանի տարրերը, և եթէ դեռ իր մէջը կան ուրիշ անպէտ և իր զարգացման ընթացքին անհամապատասխան տարրեր, զանոնք ալ միեւնոյն յամր ալլ ապա-
հով ընթացքով անշուշտ պիտի վտարէ իր մէջէն: Հարկ չկայ լեզ-
ուական բարեկարգչի հովեր առնելով բուն յարձակումներու նշա-
ւակ դարձնել լեզուական այս կամ այն կիրառութիւնը տաանց կըշ-
ռելու անոնց ճշմարիտ արժէքը: Հանգարտօրէն յայտնուած տեսու-
թիւններ, բանաւոր լուսաբանութիւններ միայն կրնան նպաստել
լեզուին զարգացման ընթացքին, ո՛չ թէ արմատական փոփոխու-
թիւններու բուն փորձեր սրոնք միշտ իրերը մէկ ծայրայեղութենէն
միւս ծայրայեղութեան կը մղեն և զարգացման ընթացքը կը յապա-
ղեցնեն:

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՈՍԿԵՄԱՅԻ ԳԻՅՈՒՆԷՐԵ

Տիկին Զ. ԵՍԱՅԵԱՆԻ՞

Ո՞վ ինձ կուսար ամանորի արքշտանին հին.
Նաւասարդի մարգարտիայ ջինջ առտուն,
Սոյրն եղջերուաց եւ ծոյլ արշաւն եզներուն.
Ո՞վ ինձ կուսար հանդարտ ծուխը ծխանին:

Գինով հոգիս՝ անշուշտ բամբիտ ցրնծագին,
Կը հագներգէ յիշատակն հին տներուն,
Եւ կը փորձէ հնչել իրարն իմ քրքուն
Վարդնայի փառքն Աստուծոհետոյն ոսկեծին:

Զգաստութեան, իմաստութեան մայր, քոյ ռո՛ւր
Ոգեղ պարծանիդ՝ հոգւոյս խանդովն երկնասուր,
Եւ իրարիս բիւր շարերը քոյ քեզան:

Յեւանդանց վիպասանն իմ չըւարուն...
Ո՛հ, քո՛ղ շունչս ձուլուի երկնից հովերուն,
Եւ յաիսեան՝ հնչէ նոր երգն այս գողթան:



ՏՕԲ. Մ. ՎԱՀԷ

Տ Ե Ղ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՍԱՄՕՇՈՒՅՎ ԱՌ

Հետևեալ պարագաներու մէջ և բոլորովին անսպասելիօրէն այցելեցի անցեալ տարի յունուարի մէջ Հունգարիոյ Սամօշույվառ հայաբնակ քաղաքը:

Յունուար 19ին (Ն. Տ.), շաբաթ օր, թողուցի Վիէննա ուր դաւած էի մի դիտական աշխատութիւն ներկայացնել բժշկական կաճառին: Օղը մեղմ էր և ձիւնը անհետացած երկու շաբաթէ ի վեր: Պուտաբէսթ հասայ հինգ ժամուան ուղևորութենէ յետոյ: Հունգարական դաշտի այն մասը որմէ կ'անցնի երկաթուղին, կորանցուցած էր իր ձիան պատանքը որով ան ծածկուած էր Վիէննա ժամանած օրս: Պուտաբէսթի արեւելեան կայարանին մէջ, ուր հասայ երեկոյեան ժամը 7ին, հարկ եղաւ երկու ժամ սպասել մեկնելու համար այն կառախումբով որ Քլադէնպուրկ-Քրօնշդաաի ճամբով կը գնայ Բուէտէալ, ռումանական սահմանագլուխը: Արդէն սպասման միջոցին զգացի որ օդը կը փոխուէր և ցուրտը հետզհետէ աւելի զգալի կը դառնար: Որովեալ ժամուն մեկնեցանք և երկու կամ երեք ժամ յետոյ սկսաւ սաստկութեամբ ձիւնել: Այս ձեան տարափը այնքան աւելի շեշտուեցաւ որքան աւելի յառաջացանք թրանսիլվանիոյ լեռնային և բարձրագիր մասերուն մէջ: Վալօնին պատահաններուն ներքին երեսները սառով ծածկուեցան և կառախումբը հետզհետէ դանդաղեցուց իր ընթացքը առնելով գրեթէ մի երկձի կառքի սովորական արագութիւնը: Մի քանի մեծ կայարաններու մէջ երկար դադարներէ յետոյ որոնք մինչև $\frac{1}{2}$ ժամի կը հասնէն, վերջապէս ժամանեցինք առաւօտեան դէմ Քլադէնպուրկ: Հոս կայարանապետը մեզ յայտարարեց, թէ անկարելի էր աւելի յառաջ երթալ տիրող ձեան տարափին պատճառաւ, որ արդէն երկաթուղին մի մէթրէ աւելի

Թանձրութեամբ ծածկած էր իջնելով վակօնէն տեսայ որ ամբողջ կառախումբը ձեան հոծ կոյտերէ շրջապատուած էր և զրեթէ կիսովին անոնց մէջ թաղուած: «Հարկ է, աւելցուց կայարանապետը, հոս սպասել 24-48 ժամ մինչև զծերը բացուին տրծակուած ռանձիրտի վայրաշարժերու միջոցաւ:» Մտայ կայարանին ճաշարանը հը հոն մի գաւաթ գարեջուր տանելու համար և երբ նստած կը մըտածէի, թէ ինչպէս և ուր պէտք էր անցնել այդ 24 կամ 48 և թերեւ աւելի ժամերը, յուշաբերեցի թէ Սամօշուլաւ պէտք չէր հետի ըլլալ Քրուզէնպուռիէն և որոշեցի այցելել անոր, նկատելով թէ խօսքս կացութեանս մէջ այդ պիտի ըլլար լաւագոյն ժամանցը: Իսկոյն դացի կայարանապետին և տեղեկացայ իրմէ, թէ ամեն օր երկու անգամ, առաւօտ և երեկոյ, կառախումբը կը մննէր Քրուզէնպուռիէ գէպի Սամօշուլաւ և փոխադարձաբար, թէ ճամբուն տեղու թիւնը հազիւ երկու ժամ էր և թէ կէս ժամ յետոյ արդէն կարող էի մննել: Գալով այն հարցումին, թէ երբ կրնային ճամբաները նորէն բացուիլ, շարունակելու համար ուղեորութիւնս գէպի Բոէտէայ, հաւաստեց զիս թէ անկարելի էր 48 ժամէ առաջ հեռացնել ձիւնը գծերուն վրայէն, մանաւանդ որ Ռումանիայ մէջ ալ չառ գէշ օդ կը տիրէր և հաղորդակցութիւնները այդ երկրին հետ բոլորովին ընդհատուած էին: Յամենայն դէպս խոստացաւ ինձ ի գէպ ժամուայս մասին հեռագրել Սամօշուլաւի կայարանը և ես ապահովուած ճամբայ ինկայ առաւօտեան ժամը 8ին գէպի Սամօշուլաւ:

Քրուզէնպուռիէ Սամօշուլաւ հեռաւորութիւնը պէտք չէ 60 քիլօմէթրէ աւելի ըլլայ: Հոն ամենոյ երկաթուղին գլխաւոր գծին մի ճիւղն է որ կը վերջանայ քաղաքի կայարանին առջև: Այս 60 քիլօմէթր երկայնութեամբ գծին վրայէն գիշերը բաղմաթիւ գործաւորներ և ռանձիրտի վայրաշարժեր վերցուցած էին ձիւնը: Ճամբայ ելնելէ յետոյ քանիցս ալէն ու ձախէն զխտելով շրջակայ երկիրը, տեսայ միայն ձեան համադրուած պատանքը ոչ չառ նշանակելի ելեէշներով: Գիտինք հոս մասամբ տպալ մասամբ բլրային է. անտառներու ոչ բնդարձակ մնացորդներ, բոլորովին տերեւաթափ և ձեան տակ ծանրաբեռնուած, կը գրաւեն մերթ բլուրներու զազաթները, մերթ կողերը, իրենց միջև հաւանականաբար մշակուած հողերու ընդարձակ միջոցներ թողլով: Աստ անդ յըռուած գիւղական անտիկներ և վիլաներ ամեն 5-10 վայրկեանը մի անգամ երեսն կուգան, բայց հազիւ ուղեորին ուշադրութիւնը կը գրաւեն, որոտաւոր ռչինչ ունենալով իրենց երեւոյթին և ձեւերուն մէջ: Յոգնած և ճանձրացած դուրսը ձմեռու ան բնդարձակ այս միակերպ և զրեթէ տխուր տեսարանը զխտելէ, ուշադրութիւնս դարձուցի վակօնին մէջ ուղեկիցներու վրայ, թիւով 6, որոնց մի մասը հունգարներէն լիզուաւ մի չառ ուղեորուած խօսակցութեան բռնուած էր, ախպէս որ օտարականը կարող էր կարծել թէ այն աւելի վիճաբանութիւն լինէր,

կարող շուտով կռիւի վերածուելու, եթէ խօսակիցներէն մին բաւական անխռնեմ գտնուէր շեշտելու իւր ընդդիմախօսութիւնը: Սովայն բարձրածայն և բուռն խօսելու այս եղանակը միաձառներուն յստուկ է և բնաւ անսովոր բան չէ որ յանկարծ խօսակիցներուն միաբերան և կուշտ խնդար լսուի բառերու այս գլորդալից շառային մէջտեղ: Երկու անձեր մասնաւորապէս աչքիս զարկին, մի շատ նիհար կտրմահեր աղել կին, 40-45 տարեկան, սակայն ուշիմ նայուածքով, որ հանդիպակաց պատուհանին առջև կեցած, մերթ դուրսը, մերթ իմ կողմս կը նայէր և կը թուէր մի յարմար առիթի սպասելու ինձ հետ խօսելու համար: Իսկ նոյն կ'սրգը, աւելի անդին, այր մաւրդոց ընկերութեան մէջ մի նիհար, թուխ, սեւահեր և սեւամօրուս անձ խօսելով հանդերձ իւր ընկերներուն հետ, ստէպ իմ վրաս կ'ուղղէր իւր ակնարկը և անտարակոյս ինձմով շահագրգռուիլ կը թուէր: Իր երկայն չոր գէմքը թէև հեռու գեղեցիկ ըլլալէ, գոհիկ չէր և սուր արտայայտութիւն ունէր և շատ կը նմանէր կովկասեցի կամ ռուսմանիացի հայերէ նմանց որոց պարբերաբար հանդիպած եմ ի Վիէննայ: Ես, քիչ յետոյ, արդէն ըրած էի diagnosticu իւր ցեղի մասին. այս մարդը պէտք էր Հայ ըլլալ: Բայց արդեօք ան ալ կ'աւանդէր Հայ ըլլալս և այդ պատճառով զիս կը դիտէր: Եւ կամ թէ պարզապէս գործի մարդու հետաքրքրութիւնն էր, որ զինքը կը մզէր գիտնալ, թէ ես, իր համար մի օտարական, արդեօք առուստրի՞ համար կ'երթայի Սամօշուլստ, հասնակահարաբար իւր ծննդավայրը, և թէ արդեօք կարող էր ինձմէ օգտուիլ այս պարագայի մէջ: Այս անատոյգ կայութիւնը երկար շտեկեց: Կարմրահեր կինը ինձ մօտենալով հարցուց գերմաներէն. թէ ուստի կուգայի և իմ պատասխանիս վրայ թէ՛ եւրէկ մեկնած էի Վիէննա՞ն ուղղակի Կ. Պօլիս երթալու համար, սուկայն ձիւնին պատճառաւ ստիպուած էի ընդհատել ուղեորութիւնս Բլաւզէնպուսկի մէջ և հիմա Սամօշուլստ ալցելիկ կ'երթայի, «Ահա ձեզ մի աղգակից», ըսաւ, մասնունչելով ակնարկուած թուխ անձը որ իմ խօսակցութեան սկիզբէն ի վեր զիս աւելի հետաքրքիր ուշադրութեամբ կը դիտէր: «Ան, յարեց կինը, պէտք է Սամօշուլստցի Հայ ըլլայ և թերեւս ձեզ այժմէն կարողանայ անդեկութիւններ տալ քաղաքին վրայ: Թրանսիլվանիոյ մեջ ուր Մաճառներ, Ռուսներ, Հայեր, Գերմաններ, Հրեաներ, Սերպեր և փոյուններ խառն կ'աղբին, և ամէն օր իրարու հետ սերտ յարաբերութեան մէջ են, իրարու ծագում և ազգութիւն ճանչելու մի արտակարգ դիւրութիւն ձեռք բերած են, ձիշկ ինչպէս հոս Կ. Պօլսոյ մէջ Հայը, Յոյնը, Հրեան, և Եւրոպացին զիրար շատ անգամ առաջին ակնարկով կը ճանչնան:

Ես գարձայ թխամորթ Հայուն և աջս բարեկամաբար իրեն կարկառելով հարցուցի հայերէն լեզուով թէ Հայ էր: «Իսկի Հայ իմ» պատասխանեց այն հայերէնով որուն արդէն բաւական ընտելացած եմ, Աւստրիոյ մէջ յաճախ հանդիպած ըլլալով հունգարական և աւ-

ստորիական Հայ փոքրիկ գաղութներէ զանազան անձերու: Պատմեցի Հայ. խօսակցիս թէ կը փափաքէի Սամօչույժառ տեսնել և զայս բերելու համար ընտրեցի հայերէն ամենապարզ բառերը, զորս դարձեալ դժուարութիւն կրեց հասկնալու: Բարեբաղդաբար գերմաներէն խօսակցութեան աւելի վարժ երեցու և մեր տեսակցութիւնը շարունակեցինք այդ լեզուով: Սակայն իւր ջանքերը և փորձերը ինձ հետ միջանկեալ կերպով նորէն և նորէն մի քանի հայերէն խօսականութիւն ցոյց կ'ուտային ցեղային գիտակցութեան և ինքնապատկան լեզուի մասին դեռ կենդանի ապրող զգացում և սէր այս հայուն սրտին մէջ: «Հայնակ աղէկ չինք դրուցի» այսինքն «հայերէն լաւ չէնք խօսիր», կ'արդարացնէր միշտ զինքը ցաւազին համակերպութեամբ եւ իմ յառաջ բերած չքմեղացնող պատճառանքիս վրայ, թէ այլապէս չէր կարելի, քանի որ այդքան փոքրաթիւ են և միջավայրին բերմամբ հարկադրուած առհասարակ հաւնաբերէն գործածելու, զիս միայն կիսովին հասկնալով կը պատասխանէր. «Հապա, հապա»: Մէկ Հայ աղաչայի տունն է էս» բերելով ցոյց կուտար ինձ երկաթուղոյ գծին վրայ մօտը կամ հեռուն երբեմն երեւոյ եկող Սամօչույժառցի այս կամ այն Հայուն պարտաւ ամբարանոցը: Այս Հայը ինչպէս ինձ պատմեց, գործով միջնորդ, ամուսնացած է գերմանացի կնոջ հետ և զուտակները, կարծեմ չորս, բնականաբար գաղափար չունին ոչ Հայ լեզուի մասին և ոչ ալ Հայ ցեղային գիտակցութիւն:

Հասանք Սամօչույժառ ի ժամ 10 առաւօտեան և ես վակօնէն իջնելէ անմիջապէս յետոյ մեծ հետաքրքրութեամբ մի տկնարկ ոլորտոցուցի քաղաքին վրայ որ շատ փոքր է, դրուած մի տափարակի վրայ և ձևացած 1000-1200 գետնայարկ և միայրականի տուններէ, ամենքն ալ աղիւսառչէն, շատ կոր տանիքներով, ինչպէս են ուր հասարակ բոլոր գիւղերու և գիւղաքաղաքներու բնակութիւնները յ'Աստորիա-Հունգարիա: Գրեթէ միակ աչքառու շէնքն է քաղաքին հսկայ եկեղեցին որ, ինչպէս յետոյ տեղեկացայ, Հայոց կը վերաբերի, շինուած երկրին բոլոր կաթսիի եկեղեցիներուն սովորական ոճով, զուրկ ազգային յատկանշող մի որ և է գծէ: Տուրտը սաստիկ էր, ձիւնը ամեն կողմ առատութեամբ իջած և սառած: Հայ ծառայութիւն առաջնորդութեամբ թողուցի կաշարանք և հինգ վայրկեան յետոյ հասայ քաղաքին հրոպարակը որ մի քառակուսի կը կազմէ և որու կարծեմ արեւմտեան եզրը գրուած է յիշատակուած եկեղեցին իւր բնդարձակ բակով և ալ ու ձախ իրեն սեփական կրպակներով: Եկեղեցւոյն հանդիպակաց եզրին վրայ է քաղաքին միակ պանդոկը, մի միայրականի բաւական մեծ շէնք որ ժամադրաւայրն է գլխաւորաբար արջառի վաճառականութեամբ զբաղող Սամօչույժառցի Հայերու և գուրսէն եկող միջնորդներու: Քառակուսին միւս եզրե-

րուն վրայ կը գտնուէին քաղաքապետարանը, մի շատ հին շէնք, և դարձեալ մանրավաճառներու կրպակներ և տուներ, այս վերջինները քաղաքին լուսագոյնները :

Ձիւս սրնդով առաջնորդելէ յետոյ բաժնուեցաւ ինձմէ Հայը: Ես վարձեցի հոն մի սենեակ և անմիջապէս դիմեցի եկեղեցին որու զանգակատունէն հասնող զօղանջը կ'իմացնէր թէ այդ պահուն հոն եկեղեցական պաշտամունք կը կատարուէին: Պանդոկէն մինչև եկեղեցին հեռաւորութիւնը հազիւ 100-120 քայլ է և ես այդ անջրպետը մեծ անհամբերութեամբ կտրեցի, երթալ տեսնելու համար թէ հոն, Թրանսիլվանիոյ այդ հեռաւոր և խուլ անկեան մէջ կորսուած Հայ եկեղեցւոյ արարողութիւնները ինչպէս տեղի կ'ունենային, թէ արդեօք յիրաւի էր հոն պիտի լսէի՞ ինձ ծանօթ շարականները և սրբասացութիւնները, թէ անոնք արդէն շատոնց տեղի տուած էին լատինական պատարագին և երգեցողութեանց: Եկեղեցւոյն զուտ արևմտեան ճարտարապետութիւնը, հռոմէական սուրբերու արձաններուն մեծ հոյ ը որոնք տաճարին արտաքինը կը զարդարեն, միջավայրին օտարութիւնը իմ մէջ այս մասին ամենամեծ կասկածներ կը զարթուցանէին և ինձ գրեթէ անհաւատալի կը թուէր, թէ հող այդ շէնքին մէջ կարելի պիտի ըլլար Հայ ձայներու ունկնդրել:

Մտայ ներս: Հոյակապ ներքին, բայց ինչպէս արտաքինը՝ բացարձակապէս զուրկ Հայ եկեղեցւոյ որեւէ յայտարար նշանէ: Սա մի զուտ կաթոլիկ եկեղեցի է, ինչպէս են ուրիշ կաթոլիկ համայնքներու եկեղեցիները: Պատարագի միջոց է: Պատարագիչ երէցը, ինչպէս Արևմուտքի բոլոր երէցները, լերկ ամիլուած է: Ներկայ հաւատացեալներու թիւը սոսկալ չէ: Զախակողման հասարակներուն վրայ են քաղաքացի կիները, սոգին, իմ կողմն, նստած են այդ մարդիկ, իսկ վարը մուտքին մօտ կ'երևին կիներ և աղջիկներ իրենց գիւղական տնտաղով, անտարակոյս հունգարուհիներ կամ կաթոլիկ ուսմէսուհիներ որոնք եկած են Սամօչույվաուի շրջականերէն: Մի քանի անգամներ արագ կը դիտեմ ժողովուրդը, անոր մէջ Հայ գէմքերու հանդիպելու հետաքրքրութեամբ: Ոմանք կը մօտին, կամ հարագատ Հայ գէմքեր են, ուրիշները ոչ: Անկարող պատարագէին արտասանած բառերը որոշ լսելու և հաստատելու, թէ անոնք հայերէն թէ լատիններէն են, ուշադրութիւնս կը դարձնեմ երգեցողութեան վրայ, որ, ըստ արևմտեան սովորոյթի, կուգայ եկեղեցւոյ մեծ մուտքին վրայէն, մի տեսակ փոքրիկ վերնատունէ ուր դրուած է երգեհոնը և կեցած երգեցիկ խումբը: Երգեցողութիւնը լատինական է: Սակայն արդեօք ականջս կը խաբէ՞ դիտ: Միթէ երգչին արտասանած բառերը, գոնէ մի քանին, որոշապէս հայերէն չեն «Աստուած, փառք, յաւիտեան» է ուրիշ մի քանիներ թէև օտար արտասանութեամբ աղաւաղուած, սակայն ուժգնօրէն արտայայտուած, տարակոյս չթու-

դուր թէ հայ լեզուն է որ կը հնչէ հոն տաճարին մէջ: Ի վերջոյ կը տեղեկանամ թէ եկեղեցւոյն դպիրը կամ գալարապետը որ գերմանացի է և հայ տառերը և լեզուն չճանչեր, հայ երգեցողութիւնը կը կոտորէ լատին տառերով գրուած հայ բառերու վրայէ և աստի արտասանութեան և հնչման խորթութիւնը և շատ անգամ անհասկնալիութիւնը նոյն իսկ հայերէնի լիովին ընտելացած լեւեհաց համար: Պատարագը կ'աւարտի: Երէջը մի բարեմոյն և համարեւի կրօնաւոր միջակ տարիքով, պատարագչի զգեստը կը թողու և հիմա առիթ կուսկնամ իրեն ներկայանալու: Ուսով՝ կուգաք, կը հարցնէ մաքուր հայերէնով, բայց թեթեւ վարանմամբ կասկածելով թէ մի գուցէ հայ չըլլամ: Կամ զինքը հասկնամ: Բայց մարդիկ ճանչելու իւր վարժ ակնարկը չէր սխալած: Գոհունակութեամբ և ժպտելով կը լսէ պատմութիւնս ճամբորդութեանս մասին և ինձ կը խոստանայ յետ միջօրէի զիս ծանօթացնել: Հայ ժողովրդին կարեւոր անձանց հետ Այս կրօնաւորը վերապատուելի Հայր Անտօն վարդապետ Թարգմանեանն է, Սամօշույի առջնած և Վիկնյանի Մխիթարեանց վանքին մէջ ուսած որ, ինչպէս պատմեց ինձ, եօթանասնական թուականներուն երկար ժամանակ ապրած է Կ. Պօլս և կարծեմ Արեւելքը ի մօտոյ ճանաչող միակ հունգարահայն է:

Յերեկէն յետոյ Հայր Անտօն ունեցաւ բարութիւնը գալու պանդոկ և զիս տանելու Սամօշույի առջնի հայ ժողովրդապետին Հայր Ղուկաս Պարանի, որ եկեղեցւոյն շատ մօտը կը բնակի: Նախ փաղտցէն մօտէն մի բառական ընդարձակ պարտեզ որմէ անցնելով հասանք բնակարանին դրան առջև: Հոս ընդունուեցանք մի համակրելի կնոջ մէջ, Ժողովրդապետ Հօր քոյրէն, որ մեզ առաջնորդեց երկու մեծ սենեակներու մէջէ իւր գերապատուելի եղբօր մօտ որ անկողնոյ մէջ էր յօգտցաւ ի պոռճառաւ: Ժողովրդապետ Հօր բնակարանը գուրկ չգտայ ճոխութենէ: Մի հարուստ մատենադարան ուր մէջ վենետիկեան գեղեցիկ տպագրութեամբ հայ պրքերու մի ճոխ հաւաքածոյ անմիջապէս աչքիս զարկաւ: Իւզաներկ պատկերներ մի քանի կրօնաւորներու որոնք հուանօրէն Հայեր են և իւր նախորդները, կը գարգարեն սուղին սենեակին պատերը. մի սիրուն մարմարեայ լուսարան ննջասնեակին քով ցոյց կուտային թէ տանուտէրը իբրև միտք որքան զարգացած նոյնքան ալ նրբացած կենցաղավարութիւնը սիրող մի անձնաւորութիւն է: Հայր Պարան միջին տարիք ունի, շատ կայտառ և անձնեղ է: Մեր խօսակցութիւնը հայերէն կատարուեցաւ, որու միջոցին փափաք յայտնեց յառաջիկային ճամբորդել դէպի Արեւելք և օգտուելով Անատոլիոյ երկաթուղիէն այցելել Փոքր Ասիա:

Բաժնուելէ յետոյ Ժողովրդապետ Հայրէն, գացինք Քրիսթօֆ Զօնկօթի աշակերտեան: Ես արդէն շատանց լսած էի այս անձնաւորութեան մասին որու բանասիրական աշխատութիւնները թէ

հայ և թէ հունգարերէն լեզուով մի իսկական արժէք կը ներկայացնեն և որու լրագրական գործունէութիւնը մինչև վերջերս մի զօրաւոր թումը կազմած էր Թրանսիլվանիոյ Հայերու մածառացման զէմ: Աւստոս որ խեղճը ծանրապէս հիւանդացած գտայ, խօսելու գրեթէ անկարող և կէս գառանցանքի մէջ: Սաստիկ թոքառապէ բռնուած էր որու, ինչպէս յետոյ լսեցի, զո՛հ գնաց զեռ ոչ շատ յառաջացած տարիքի մէջ: Հայերէնը կը խօսէր շատ վարժ, միայն թեթև հունգարական շեշտով: Մատենադարանը ճոխ էր և լի հայերէն, հունգարերէն, գերմաներէն և լատիներէն պատմական և բանասիրական գործերով: Զօնկօզ մաքառող մ'էր Հայերու հունգարացման զէմ և, իւր իսկ խոստովանութեամբը, հունգարական իշխանութիւնները իր վրայ լաւ աչքով չէին նայեր, որոց համար Սամօշուլաուի և Էլիզապէթօբօլի հայ գաղթականութեանց խաղառ մածառացումը պետական շահու տեսակէտէն մեծ կարևորութիւն ունի, որովհետև Թրանսիլվանիոյ այդ մասերուն մէջ Մածառ տարբը շատ տեղեր փոքրամասնութիւն կը կազմէ հանդէպ ուսմէններուն և գերմաններուն և հետեւաբար պէտք ունի թիւի յաւելման և զօրացման, հոն հունգարական գերակշռութիւնը ապահովելու և պահպանելու համար: Արդ, Թրանսիլվանիոյ Հայ գաղթութիւնը միջոցաւ զայս իրադարձել որոշած է Մածառ պետութիւնը, հետզհետէ մածառացնելով և Մածառ ոգւոյ և զգացման վառարաններու վերածելով զանոնք բնդդէմ յոգնաթիւ ոչ - Մածառ տարբերու: Եւ գործը կը յաջողի տասիճանաբար, դատելով յաճախողէպ խառն ամուսնութիւններէն որոնք մի քանի տասնեակ տարիներէ ի վեր կը կատարուին Հայերու և Մածառներու միջև, Հայ նոր սերունդին իր մօրերէ լեզուին բացարձակապէս անպիտանութիւն և մանուսնող այն մեծ ոգևորութիւնէն զօր նա անպայման ցոյց կուտայ ի պաշտպանութիւն հունգարական ազգային շահերուն զօրս, իւր իսկ խոստովանութեամբ, իրիւր իւրը բնդգրկած է:

Սամօշուլաու ունի 7000 հոգւոյ չափ բնակիչ որ և միայն 1200ը հայ, միտաին հաշուելով խառն ամուսնութիւններէ սերած այն կիսահայերը որոնք այն պարագային մէջ ուր իրենց հայերը Հայ են, զիրենք կը նկատեն իրիւր անդամներ հայ համայնքին, իսկ հակառակ պարագային մէջ, այսինքն երբ միայն մօր կողմէ Հայ արիւն ունին, զիրենք բացարձակապէս մածառներ կը գուտնին: Առաջին խումբի վերաբերող մի Սամօշուլաուցի երիտասարդ ինձ հետ ըրժըշկական ուսմանց հետեւեցաւ ի Վիէննա: Նա լաւ սիրտ ունէր և իւր հայ ծագումը տալիս առթիւ, և մի քիչ յոխորտանօք կը շեշտէր, թէև հայ լեզուին բացարձակապէս անձանթ էր: Իր ուսումները յաջողութեամբ վերջացուց և յետոյ, ինչպէս այս անգամ լսեցի իւր Սամօշուլաուցի ազգականներէն, տարիներէ ի վեր հաստատուած է իրրեւ բէիշկ Պուտաբէսթի մօտ և ամուսնացած մի

Մաճառ պարտութեան հետ որո՞ւ հետ երջանիկ կ'ապրի:

Սամօշույժառի քաղաքապետը հայ է, ինչպէս նաեւ քաղաքապետարանի ատաշին քարտուղարը: Գլխաւորօրէն տնօրէնը նմանապէս հայ է, իսկ ուսուցիչները գրեթէ ամբողջովին ռուսէն եւ մաճառ, արդէն քաղաքին մեծամասնութիւնը այս երկու տարրերէն բաղկացած ըլլալով: Բայց կար ժամանակ, երկու դար անաջ, ուր քաղաքը զուտ հայ նկարագիր կը կրէր, երբ այս գաղութը բաժնուելով Մօլտավիոյ մեծ եւ հոծ հայ բնակչութենէն, եկաւ հիմնել Սամօշույժառը: Սակայն հետզհետէ Ռուսիոյ եւ Մաճառ տարրեր մուտ գտան եւ հաստատուեցան քաղաքին մէջ: Հայ ժողովուրդը, մեկուսացած եւ առանց որ եւ է մտաւոր հաղորդակցութեան հայ մեծ կեդրոններու հետ, կրնայ նախ կաթօլիկ եկեղեցւոյ հզօր սպիւնայութիւնը, որու քիչ յետոյ յարեցաւ: Ապա սկսան խառն ամուսնութիւնները որոնք երթալով աւելի յաճախադէպ դարձան եւ պիտի դառնան, մինչեւ որ երեք կամ չորս սերունդ յետոյ, այսինքն գրեթէ մի դար վերջը, իսպառ ձուլուի այս մի ափ հայ ժողովուրդը մաճառութեան մէջ:

Քաղաքիս բոլոր Հայերէն եւ հայ ընտանիքներէն որոց հետ տեսնուեցայ կամ այցելեցի Հայր Անտօնի հետ, հետեւեալ տպաւորութիւնները ստացայ: Ճերերը անհասարակ աւելի պահած են ցեղային գիտակցութիւնը եւ հայերէն գոնէ այնչափ կը հասկնան եւ գիտեն, որ կարող են, ի պահանջէ՛ր հարկին, օրինակի համար մի հրեայ միջնորդի կամ մի ուրիշ օտարի առջեւ, իրարու միջեւ հայ բառեր փոխանակել, անկէ չհասկցուելու համար, ի շահ իրենց առուարներն: Իրենց հայ բառական գանձը շատ աղքատ է. Ա. հազիւ կը զօրէ մի տարրական խօսակցութեան համար, որուն նիւթը ընդհանրապէս առօրեայ կեանքը եւ առուարներն է: Հայր Անտօնի հետ հրաւիրուած ըլլալով ընթերցի քաղաքին մի ծանօթ հայ ընտանիքի տունը: զարմանքով լսեցի սոսն տիրոջ, մի եօթանասնամեայ ծերունեոյ չբերնէն «ցանցառ, ուստր, դուստր, անօրէն (հոմանիշ հրեայի), թուխ (հոմանիշ գնչուի)» բառերը զորս կը գործածէր ինձ հետ խօսակցած միջոցին եւ որոնք այնքան աւելի ուշագրաւ կը դառնային, որքան այդ բառերէն դուրս իւր հայերէն խօսելակերպը շատ աղքատ կը մնար եւ զիս շարունակ կ'ստիպէր գոչակել եւ ինձովին լրացնել իւր պատմել ուզածը: Մեր նորագոյն գրողներէն անոնք որոնք այնքան կը մաքախն հին գրական բառերու գործածութեան դէմ եւ չեն խղճահարի յաճախ Կ. Պօլսոյ հայ ռաւմիկն բերնէն օտարոտի եւ գտնիկ բառեր փոխ առնելով անոնց տեղ տալու արդի գրական լեզուին մէջ, պիտի տեսնեն թէ գրաբառը իրենց կարծածին չափ մի տարբեր, անշատ լեզու չէ եղած ժողովրդականէն, այլ ընդհակառակը անոր մէջ արմատացած, միայն անոր լաւագոյն բառերը եւ աղնաւազոյն ձևերը ամբողջօրէն է իւր մէջ:

Սամօշույժառի ամենահարուստ ընտանիքը Բօքերն են, որոց հա-

բարութիւնը մօտ մի միլիոն քուռօն կը հաշուուի և որոյ համար կ'ըսեն թէ քաղաքին ամենէն խիստ տունն են հոյ աւանդութեանց պահպանման տեսակէտէն: Հայր Անտօն ունեցաւ ազնուութիւնը զի նաեւ այդ ընտանիքին ներկայացնելու: Մարդ անհաճօյ կացութեան մէջ կիցայ երբ իւր ցեղակիցներուն կը հանդիպի, որոնց հետ սակայն կարող չէ տեսնուիլ ոչ թէ միայն մայրենի լեզուով, այլ նոյն իսկ մի օտար բարբառով: Այդ օրը Բօք ընտանիքի ներկայ անդամներէն և ոչ մին գերմաներէնի ծանօթ էր, ինչ որ բաւական հազուադէպ է, քանի որ գերմաներէնը շատ տարածուած է ի Թրանսիլվանիա և Հայերէ շատերը սրտեք առուտուրի բերամար շարունակ շիման մէջ են Գերմաններու հետ, այդ լեզուն աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ կը խօսին: Շատ աւելի հաճոյական տպաւորութիւն թողուց վրաս մի այլ հոյ ընտանիք գերմաներէնի իւր վարժ խօսակցութեա կը և կենցաղապիտութեամբ, որու անդամներէն մին է Հուշդարիոյ վաճառականութեան նախկին մինիստր, Պաօն Դանիէլ և որու կողմէ այս վերջնայ մի յաջող լուսանկար պատկերը ընծայուեցաւ ինձ: Հայերէնը, իբրեւ բոլորովին անպէտ և ուսմկալայել (և արդարեւ Սամօշուշվաուի աղքատ ուսմիկ հայերէնը ինչի՞ կրնայ ծառայել) բոլորովին լքուած է լուսագոյն ընտանիքներէն և իրենց մէջ կը տիրապետէ միայն Հունգարերէնը, իսկ Գերմաներէնը ցանցառաքար գործածութեան կը մտնէ ոչ հունգարախօսին հանդէպ: Իմ խնդրանքիս վրայ ներս կանչուեցաւ տանը հոյ ծառան, մի 35 - 40 ամեայ անձ, զուտ հայ ախպ, որու մասին տանախիկներ ըսած էր թէ հայերէն կը հասկնայ և կը խօսի: Հեռեւեալ հայերէն հարցումը ուղղեցի իրեն. «Ինչո՞վ կ'ըբաղիս» բայց չհասկցաւ զայս, ուստի նոյն հարցումը իւր աւելի պարզ ձևին մէջ կրկնեցի.

— Ի՞նչ գործ կ'ընես:

— Ինչ գործ կ'ընիմ, խոզէրուն կեր ու ջուր կ'իտամ:

— Ամուսնացած ես:

Դարձեալ չհասկցաւ:

— Կին ունիս:

— Հապա, կարգուիլ իմ, մէկ գուտր երկուք իլ ա տար ունիմ:

Ուշագրաւ էին տեսութիւնները կրտսեր Բօքի որ իր կնոջ և փոքրիկ մանչ զաւկին հետ առանձին կ'ապրի և որու նմանապէս այցելեցի Հայր Անտօնի հետ, ի մասին Սամօշուշվաուի Հայոց լարոյական և անտեսական կացութեան: Միջանկեալ ըսեմ թէ քիչ անգամ տեսած եմ մի ամուսնական ամու որու իւրաքանչիւրը իր վրայ այնքան գերազանցօրէն միացնէ իւր սեռի յատուկ ֆիզիքական կատարելութիւնները: Բօք կրտսեր առնական ոյժի և գեղեցկութեան մարմնացումն է, իսկ իր կինը կանաչի բնածին չորսի և վայելչութեան: Բօքերը յիշաւի պէտք է Սամօշուշվաուի հայերու ամենէն աւանդապահներէն ըլլան, գատելով սա պարագայէն որ այս երիտասարդ ա-

մոյի 5 կամ 6 ամեայ մանչ զաւակը Ներսէս անունը կը կրէ : կարծեմ ամբողջ Սամօչույ վասի մէջ միակ հայը որ հայ անուն ունենայ : Բօր ինք գերմաներէն հետեւեալ կերպով խօսեցաւ :

«Մեր նախահայրերը, ըսաւ, հիմնելով այս քաղաքը երկու դար առաջ, յաջողեցան հրեաները բոլորովին վտարել այս կողմերու առևտրական հրապարակէն, ինչ որ չէր յաջողած Յոյներուն, որոնք շատ աւելի կանուխ քան մենք Թրանսիլվանիոյ մէջ եկած հաստատուած էին և յետոյ նահանջել ստիպուեցան : Սակայն հիմայ առջի կապը չմնաց մեր մէջ, Հայը Հայուն կուզէ վնասել և այսպէս Հրեաները նորէն կը յաջողին սպրդիլ այս կողմերու առևտուրին մէջ :»

Ուրեմն, մտածեցի, Արեւելքի երեք հին վաճառական ժողովուրդներն, Հայը, Յոյնը և Հրեան, այս երեք անհաշտ մրցակիցները, հունգարական հողին վրայ ալ չափուած են իրարու հետ և Հայը յաղթական ելած է այդ անտեսական կռիւէն : Այս լաւ : Սակայն ինչո՞ւ համար հեռը մտած է հիմայ Հայերուն մէջ և նախկին յաջողութիւնը չունին : Արդեօք խառն ամուսնութեանց ազդեցութիւնն է որ կը տարրալուծէ և կը քայքայէ Սամօչույ վասի հայ համայնքին ցեղային հիմը և հետզհետէ կը ներմուծէ անոր մէջ անտարբերութիւնը, ուժացումը, երկպառակութիւնը և ի վերջոյ նաև անտրպանքը դէպի հին սովորութիւնները որոց չնորհիւ սակայն ան ցարդ սպրեցաւ, ծաղկեցաւ և այնքան զօրացաւ :

Նկատելի է որ հռոմէական կաթողիկ եկեղեցին Եւրոպիոյ հայ գաղութներուն վրայ երբեք այն տարազգայնող ներգործութիւնը չէ ունեցած, ինչպէս Արեւելքի մէջ, ուր գանուկով հայ եկեղեցոյն, իւր բնական հակառակորդին դէմ, ստիպուած է, կամ աւելի ճիշդ, ստիպուած էր, անկէ շահած հօտը պահպանելու համար դիմել տարազգայնող միջոցներու, այսինքն իր ձեռամբ խցելու նիւթական և բարդական կապերը երկու համարին հաստատմանը միջև : Ասոր վկայ են լատինացած այն բազմութիւ հայ կաթողիկ ընտանիքները որոց մարդդեւ կը հանդիպի թէ աստ Կ. Պօլիս և թէ Իզմիր : Հռոմէական եկեղեցին Աւստրիոյ-Հունգարիոյ հին հայ գաղութները իւր փարախին մէջ աւնելէ յետոյ, չունենալով հակառակորդի վախը, երբեք զբաղած չէ անոնց ցեղային զգացման և առանձնաշատկութեանց զորս անոնք նոյնքան անարդել պահած և տածած են որքան սոհմային Եկեղեցոյ հաւատարիմ մնացած ստուար մեծամասնութիւնը : Այս Հայ գաղութները յարելով արեւոյ Հռոմէական եկեղեցւոյն աւելի ամրացուցին իրենց դիրքը երկրին մէջ, աւելի վստահութիւն չահեցան թէ՛ կառավարութեան և թէ՛ ժողովրդեան քով և բոլոր ասպարէզները, թէ՛ վարչային և թէ՛ ղինուորական բացուեցան իրենց առջև հաւասար ընթիւններուն և իրենց եռանդով և ուշիմութեամբ շուտով հասան ամենաբարձր և պատասխանատու պաշտօններու : Իրենց սոհմային գոյութեան միայն այն օրէն վստահ ծագեցաւ,

կրք Աւսարօ-Հունգարական տէրութիւնը որու հովանուոյն տակ կ'ապ-
րին, սկսաւ տակաւ զիրենք անջատել Հռոմի ազդեցութիւնէն և իրենց
գոյութիւնը դնել ուրիշ հիման վրայ, ներմուծելով քաղաքային ա-
մուսնութիւնը, աշխարհականացնելով դպրոցները և նոր սերունդին
սա սկզբունքը տալով, թէ նախ և առաջ պէտք է սիրէ և բարձր
պահէ լեզուն և քաղաքակրթութիւնը երկրին որուն մէջ կ'ապրի և
որուն քաղաքային է: Մեծ խումբերը որոնք կ'ապրին Հունգարիոյ
սահմաններուն մէջ, իրենց կարգին, կազմակերպուեցան և յաջողա-
պէս կը դիմադրեն այս սկզբունքին, սակայն Թրանսիլվանիոյ Հայերը
որոց թիւը այնքան աննշան է, որոց բախտը այնքան ամուր կերպով
կապուած է հունգարական ազգի ճակատագրին հետ, անխուսափե-
լիօրէն կը կրեն այս սկզբունքի ամբողջ ազդեցութիւնը:

Վերսպատուելի Հայր Անտօն ունեցաւ բարութիւնը զիս առաջ-
նորդելու երկուշաբթի (ժամանումիս երկրորդ օրը), նախ քան զմի-
ջօրէ, քաղաքապետարանը ուր ընդունուեցայ հայ քաղաքապետէն և
իւր նմանապէս հայ քարտուղարէն, երկուքն ալ համակրելի անձեր,
որոց հետ տեսնուեցայ մի քառորդ ժամու չափ գերմաներէն լեզուով
զոր շատ վարժ կը խօսին: Քաղաքապետը 50-55 տարեկան միջնաշա-
տակ մի անձ է, չափ ուշիմ սակայն վերապահ երեւոյթով: Քարտուղա-
րը 30-35 տարեկան երիտասարդ մ'է, բարեկազմ, թխադէմ և շատ
աշխտօժ: Պատմեցին ինձ թէ հայ համայնքը մտադիր է նորոգել հրա-
պարակին մեծ եկեղեցին որ վերջին երկրաշարժէն բաւական վնասուած
է և անոր տալ այն տաթիւ ուեթի մայրենի դրոշմ, զարգարելով ա-
նոր առատապէս ֆոնէքօներով որոնք ներկայացնեն հին հայ եկեղե-
ցական դէմքեր: Ես բաւական ապշեցայ այս յայտնութեան վրայ, ես
որ կը կարծէի արդէն համոզուած ըլլալ, թէ Սամօչույվաուի Հայոց
յեւրային զբոսցումը խաղառ անհետանալու վրայ ըլլալ: Սակայն կար-
ծեմ սխալ չէ ենթացրել, թէ ժողովուրդը այս մասին զբեթէ բոլո-
րովին անտարբեր է և միայն անոր առաջնորդող զստակարգը, այ-
սինքն քաղաքապետը և քաղաքային խորհուրդը, ուր հայ ազդե-
ցութիւնը դեռ տիրող է, կ'ուզեն մի վերջին ճիւղ ընել փրկելու հա-
մար Սամօչույվաուի հայապատկան հաստատութիւնները քաղաքը հե-
տըհետէ ողողող Ռումէն և Մաճար տարբերու ոտնձգութիւններէն,
որոնք այնքան լնական և արդար կերպով տեղի պիտի ունենան որ-
քան նուազի Հայերու թիւը և այդու ակարճապէս և վերջապէս բոլո-
րովին ոչնչանայ իրենց ազդեցութիւնը քաղաքին վարչութեան վրայ:

Թերեւս կը կարծուի յաջողապէս դիմադրել այդ նախատեսուող
վտանգին հանելով եկեղեցին իւր արդի հումէական կաթոլիկ կեր-
պարանքէն և տալով անոր հայ կաթոլիկ եկեղեցւոյ կնիքը:

Չարմանքս աւելի մեծ եղաւ, երբ թողով քաղաքապետարանը,
միշտ Հայր Անտօնի ընկերակցութեամբ, գնացի տեսնել Սամօչույվա-
ուի երկրորդ հայ եկեղեցին որ հազիւ հինգ վայրկեան հետուն պրուած է

մի կողմնակի փողոցի մէջ, կայարանին մօտ: Այս եկեղեցին շատ փոքր է, աւելի մասուռ մ'է, կօթական մի սիրուն աշտարակով զարդարուած և համակ դեղին ներկուած: Ներս մտնելով, անմիջապէս աչքի կը զարնէ տեղւոյն անձկութիւնը, լոյսը կը թափանցէ գունաւոր ապակիներու մէջէ և շատ հաճելի տպաւորութիւն յառաջ կը բերէ: Խորանին կամարին վրայ հայերէն վերտառութիւն կայ զոր այս պահուս չեմ յիշեր, կարծեմ Աւետարանէ տունուած: Երբ ուշադիր կը քննէի մասուռին ներքինը, տառատաղին վրայ աչքիս դիպաւ Թուէսքօ նկարուած դէմքերու մի խումբ, 4 կամ 5 թիւով, որոնցմէ մին կը ներկայացնէ հանգուցեալ կաթողիկոսը իւր երիտասարդ տարիքին մէջ, Հայր Անտօն սակայն չկարողացաւ ինձ տեղեկութիւն տարիքին մէջ, Հայր Անտօն սակայն չկարողացաւ ինձ տեղեկութիւն տալ սա մասին թէ միւս դէմքերը, մտացածի՞ն են թէ կը վերաբերին մեռած կամ ապրող հայ եկեղեցականներու:

Յետոյ այցելեցինք հայ որբանոցը, հիմնուած Քառաչօնի սկանաւոր հայ ընտանիքէն, որու կոմսական տիտղոս և զիրք չնորհած է Մառիա Թէոէզիա կայսրուհին ի վարձատրութիւն կայսրութեան մատուցած ծառայութեանց: Քառաչօնները բնիկ Սամօշուլաւցի են և իրենց երբեմնի համեստ սրտաւոր, կոմսական զինանշանով զարդարուած, դեռ կերեւի պանդոկին հանդէպ: Այդ պաշտօնը, այժմ կաթողիկ Ռումէն Մէմինարիումի վերածուած է, իսկ Քառաչօնները կ'ապրին իրենց ընդարձակ հողային սեպհականութեանց մէջ ի հարաւային Հունգարիա Որբերու թիւը մեծ չէ, կարծեմ մօնչ և աղջիկ միասին 30 ի չափ, որոնք յանձնուած են գերմանացի և հունգարերէն լեզուի տեղեակ զթութեան քոյրերու իւրնամոց: Ես միայն մի քանի մօնչ որբերը տեսայ, անոնց մնացեալ մասը և աղջիկները իրենց ամբողջութեամբ դեռ վերադարձած չլլալով հունգարական դպրոցէն:

Յերեկէն յետոյ առանձին դացի Գիմնազիօնը որու հայ տնօրէնը զիս հրաւիրած էր օր առաջ: Շէնքը նոր, գեղեցիկ և ընդարձակ է, դրուած քաղաքին գլխաւոր փողոցին վրայ: Տնօրէնը 50ի մօտ մի յարգելի անձնաւորութիւն է, ձկուն հասակով և լերկ ամիւլուած դէմքով, անգէտ հայերէնի, ինչ որ ցաւելով խոստովանեցու: Նախ ներկայացուց զիս ուսուցչական մարմին ներկայ տնդամներուն, ամէնքն ալ Ռումէն և Մաճաւ, յետոյ ինձ ցոյց տուաւ Գիմնազիօնին ձոր գրադարանը, ուր կան նաեւ հայ գրքեր և ի վերջոյ ուշադրութիւնս զարժուց խնամով պահուած և Ամպերտում տպուած մի հայտառա համատարած աշխարհացոյց տախտակի վրայ, որու օրինակները պէտք է շատ հազուապէս ըլլան: Երեւի այս գրքերը և քարտէսը պատկանած են քաղաքին երբեմնի հայ դպրոցին, որ սակայն դադրած է գոյութիւն ունենալէ պետական դպրոցներու հոստատումէն յետոյ, որով և իր գոյքը փոխանցած է հունգարական Գիմնազիօնին:

Քաղաքի Գլխավորին շէնքը ուր իմացականներու մի այնքան համոզելի խումբի հետ տեսակցելու հաճոյքը ունեցած էի, մտայ միայն մի քանի քայլ հեռու հանդիպակայ քաղաքային Բաղը որ շատ ընդարձակ է և զարդարուած խիտ և հինաւուրց ծառերով: Հոս ամառը պէտք է շատ զուարճակալ ըլլայ, երբ բոլոր ծառերը կանաչով ծածկուին և մի անվերջ անտառի պատրանքը տան: Սխեալ մուտքէն մի ճանապարհ ուղղակի կը յառաջանայ և քաղքը երկու մասերու բաժնելով, գրեթէ երեք քիլոմէթր երկայն, կը յանգի ախանցը վրայ Սամոջ գետակին որմէ քաղաքը տուած է իւր անունը: Բառքին աշակողման բաժնին մէջ մի բուսական ընդարձակ վայր յատկացուած է չմկնելու ուր, իմ անցած միջոցիս, երկու սեռէ երիտասարդներու մի բաւական հոծ բազմութիւն այդ սքոզով կ'ըքովնուր: Բառքէն վերադարձայ պանդոկ և հոն լսեցի թէ երթեկեկութիւնները հետեւեալ օր (երեքշաբթի) պիտի վերսկսէին և թէ կառախումբը պիտի հասնէր նոյն օրը ժամը 5ին Պուտարէսթէ ի Քլադէսպուրկ, անտի միկնելու համար ուղեւորական սահմանադրուիտ: Ուրեմն յաջորդ օրուան առաջին կէսը դեռ պիտի կարեն ոչի անցնել ի Սամոջու վառ և ես ուղեցի այդ արամադրելի միջոցէն օգտուելով երթալ: Ետեւել նաև պետական հսկայ բանար որ դրուած է քաղաքին սահմաններէն դուրս, պանդոկին գրեթէ կէս ժամ հեռու:

Այս բանտի մասին հետաքրքրութիւնս արթնցուցած էր անոր վերադասուէրը, Սամոջու վառցի մի հայ, որու հետ ծանօթացայ ժամանմանս առաջին դիւիերը պանդոկին սրահին մէջ, ուր բարեկենդանի երկրորդ պարահանդէսը կը տրուէր: Բախտը չունեցայ ներկայ գտնուելու առաջին պարահանդէսին որ նախորդ կիրակին տեղի ունեցած էր և որուն մասնակցած էր քաղաքին haute volée, այսինքն հայ ընկերութիւնը: Այս միջխանկազին պախիմ եղած պիտի լինէր հայ գեղեցիկ սեռի լաւագոյն ներկայացուցիչները ի մի հաւաքուած տեսնելու և իրենց ֆիզիքականի մասին լիակատար գաղտնաբեր կազմելու: Այս երկրորդ պարահանդէսին մէջ շատ քիչ հայ աղջիկներ կը տեսնուէին, աւելի մեծ էր հայ երիտասարդներու թիւը, իսկ երկսեռ այցելողներու գրեթէ հարիւրին եօթանասունը Մաճառներ և Ռումէններ էին: Ընդհանրապէս զառաջ պարուեստը, հունգարական ազգային պարը, գնչուներու կամ քնչպէս Սամոջու վառի հայ ձերտնիները կ'ըսեն, թուրքերու կողմէ մատուցուած աշխոյժ երաժշտութեամբ: Դէպի կէս գիշեր ես քաշուեցայ սենեակս և հետեւեալ օր առաւօտեան ժամը տասին վացի տեսնել բանտը ուր զիս ընդունեց յարգոյ տեսուչը և ունեցաւ բարութիւնը զիս սրտոցնելու անոր ամեն մասերուն մէջ, տալով ինձ շահական տեղեկութիւններ բաւարարելու ներքին, ղրաւմանց, և այն յանցանքներու և ռճիրներու մասին, որոնք պատճառ եղած են անոնց ձերբակալման և դատաւարարութեան:

Սամօջույվառցի Հայոց թիբը զիս շահագրգռող կէտերէն մին էր և ես զայն դիտելու առիթ ունեցայ մասնաւորապէս պանդոկին սըրճարանին մէջ, ուր ամէն օր, առաւօտ և երեկոյ, Հայերու մի մեծ մասը կը հաւաքուի և խոզի և եգի, ինչպէս նաև հոգային բերքերու վտճառման վրայ կը բանակցի Պռնտաբէսթէ երբեմն նաև Վիէննաէ եկած միջնորդներու կամ գնորդներու հետ։ Առհասարակ ուժեղ, ոսկրուտ, միջահասակ, յաճախ նաև բարձրահասակ անձեր են, մորթի աւելի կամ նուազ մութ, երբեմն նաև բաց գոյնով։ Մաքուր և բաց օդի մէջ ծնած և ապրած և լաւ սնած անձերու տպաւորութիւնը կը թողուն և չեմ վարանիր անոնցմէ շատերը գեղեցիկ և չստ ուշիմ անուանել։ Արդէն սա պարագան որ այս փոքրիկ հայ գաղութը տուած է Քառաջօրիներու պէս մի մեծ ընտանիք և նախկին մինխոր և Սամօջույվառի այժմու երեսփոխան Դանիէլի պէս մի ուշադրաւ անհոտականութիւն, ինքնին կ'ապացուցանէ այս մի ափ ժողովուրդի բնածին սուր և ծապուկ իմացականութիւնը, և ճիշդ ասոր համար է որ մարդ աւելի խոր ցաւ կ'զգայ ականատես լինելով անոնց այսօրուայ արագաքայլ օտարացմանը և նախատեսելով իրենց անհետացումը ոչ շատ հեռուոր ապագայի մէջ։





ՎՇՏԱԿՑԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿ

Գրուած առ հանգուցեալ մեծանունն ուսուց-
չսպէս Ռ. Յ. Պէրպէրեան՝ իր վաղամեռիկ
կողակցին՝ Տիկին Զարուհիի մահուան առթիւ:

Առ Ազնիւ Ռէթէոս Պէրպէրեան

Դժբաղդութեանդ սոսկումը վշտիդ անբաւութեան գիտակցու-
թիւնը կը տայ ինձ, և մահուան առջև ստոյրկեանի յատուկ անխու-
վութեամբ վարուելու կամէութեանդ հակառակ հետդ լալս կ'զգամ:
Երանութեանդ սիրալի ձեւերուն մին էր անոր մշտնջենաւորու-
թեան հաւատը, նաև այդ պատրաստքը պահելդ: Մահն իր սովորա-
կան անդիտակցութեամբ ահա անգամ մ'եւ եկաւ կանգ առաւ զէպ
երանութիւնն առնուած քայլերուդ առջև, և ճակատագիրն՝ որուն
անձանթ են զլիսովին գուլթի և ողորձ՝ դարձեալ ժտեցաւ այդ անոյշ
պատրաստքը փարատելու, և զքեզ իտէականին բարձր և յաւիտենա-
կան կարծուած ոկնախտիդ սահմաններէն իրականին ստորին և մը-
թին անդունդները գլորելու: Հոգիդ անդ կը թափառի արդ յուսա-
բեկ. բայց չէ թէ Համէթին պէս, որ իր Օֆէլիային նոր պեղուած
գերեզմանին մէջ Մեծն Աղէքսանդրի ոսկերութիւնը կը խաղար և
առնոց փոշիին տա՛լառի մը ծակը խցելու ծառայելը կը հաստատէր,
այլ փնտռելու համար սիրական Զարուհիիդ այն նայուածները, որով
նէ կը քաջալերէր զքեզ կենաց դժուարին պարագաներու մէջ, և
այն ժպիտները որք իրր լուսեղէն էակներ քու առջև կը հալածէին
պատահարներէ արտաքրուած խաւարը, և կը մեղմէին անոնց դառ-
նութիւնը:

Տրամաբանութիւն չկայ մահուան այս սղանդակ չարագործու-
թեան մէջ: Անխուսափելի չարագործութիւն, որուն առջև ինք-
զինքդ կը գտնես յանկարծ և գուցէ զինաթափ, այլ ոչ նկուն,
վանդի եթէ անգարմանելի է կորուստդ, եթէ անհուն է տառա-
պանքդ, եթէ անյատակ է սիրականիդ անհետումն, սիրաբեկ հոգւոյդ
մէջ բացուած վիճը, ոչ նուազ անհուն է նաև այդ հոգին, որ գիտէ
աղէտքին առջև արխարար դիմագրաւել վշտին, նաև համբերել
խորին և լսին համակերպութեամբ:

Ողբերեմ, թոյլ տո՛ւր ինձ առանց հախանձի որ ես ալ արտօսը մի
տեղաւորեմ սիրեցեալ թագուհիիդ յաւիտենական ննջարանին վրայ,
և չքեզ ձեռքդ ուժգնակի սեղմելոյ ըսեմ. բարէ . . .:

Իզմիր, Մարտ 19 . .



Թ Լ Կ Ա Տ Ի Ն Յ Ի Ն

ԳԱԻԱԹ ՄԸ ՄԻԱՅՆ

«Օրհնեալ ժողովո՛ւրդ, հաւատացեալ սիրելիներս, հիմա էնպէս լսեր հասկցեր իմ թէ՛ դուք, սը մնացածներդ ըլ էն հերձուածնե-րուն ու հերետիկոսներուն պիտոր հեռեւիք եղեր, ամենքնիդ ըլ էն կողմը պիտոր անցնիք, աղէկ ա, օրհնածնե՛ր, նախ հիմի հասկցէք դուք ըլ սանկ սըթխի պիթիւն համոզուելու եղիք թէ՛ էնոնք ո՛ւր գացին հանուցին կօշիկներն որ դուք էս ցեղ աղբլին օչխարներուն նմանակ էնոնց ետեւէն ազի վերցուցերէք կուրզկուրացի»:

«Դուք ի՛նչ ունիք որ, ձեր ցաւն ի՛նչ ըլլէր որ, ինչո՛ւ կը փախ-վըրխիք, փա՛ռք Ասծու, սախաթ չէ ժմերնիս, փա՛ռք Ասծու, նաւի[*] մոտած չէ պոչերնուդ տակ: Ձեզի ի՛նչ ըսել պէտք է հըպը, սիրելիներս, երբ դուք էս անասկ մոլոր դնացքներով հոգեկա կը խորվէք, կը խռովէք, ի՛նչ ըսեմ ձեզի, որ ցաւուս չափը հասկնա՞ք: Էն ատեն ինծի ըլ չի՛նար մի ըսել, քանի որ դուք իբրեւ այժեամս օտոտստէք, քանի որ դուք ձերինը մոռնալով ուրիշ փարախներ կերթաք, կը լեցնէք, ուրիշ բոցն բրչակներ կը չէնցնէք, էն ատեն ալ ի՛նչ ըսեմ ձեզի որ հախ և իրաւունք տար լսողը, արդեօք խրիկ[**] կապիմ օտուընիտ թէ՛ մանկուր[***] ձգեմ շլիքներդ, որ ա՛լ ուզէք չուզէք, դոր ճէնքէն քէլէք, ձեր իսկական բոցն ու մաւրը ճանչնա՞ք միայն, ձեր սուրբն ու սրբատեղիքը համբուրէք միայն: Ասծու սիրուն, ըսէք թէ՛ ա՛լ ինչ ճար ճանրաց մեզց ինծի»:

[*] Նաւի - Թունաւոր ճանճ մը, Թշնամի չորրորտանիներուն, ուսկէ ազատելու հա-մար բռնուող կենդանիները խենթ խելատ փ խ մը կ'ընեն:

[**] Օտար լոյսեր բնոտաող հաւին ոտքը ծանրացնելու համար, հաւաքը պատաւը ծանրիկեկ առարկայ վը կը կապէ որ հաւը ստիպուի իր սեպհական բոցնը մնալ ու իրենին մէջ ածել:

[***] Նախիրէն դուրս փախիտող կովին կամ երկնցին շլիքէն կախ ձգուած հաստիկի փայտ մը կանգնալափ երկայնութիւնով, կենդանի տա ծանրութենէն ընկճած կարգին մէջ քաշելու կառիպուի:

«Հէմի դուք ձեզի ըլ հէջ երբէք չի խորհեցաք թէ՛ էն տեղ օր ժամ պատարապ չըլլուիր, էն տեղ օր մաս նշխարհ չօրհնուէր, խաչ չի հանուիր, կամ ծնկաչոք աղօթելու տեղը աչք խրելով կաղօթեն եղեր, ա՛լ ինտոր հաւտաշնիտ գէր թէ՛ հոն էնտեղ մայրս մեր եկեղեցիին մէջ եղածին պէս, Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս կուգայ կը բազմի:

«Հա զա ի՛նչպէս սուր բարկութեան տհառն չի՛նայ մեր գլուխ ներուն, ինտոր ի՛նչ կերպով ցածուցանել վերուստին իրաւացի ցաւ սումը: Քանի տարի է օր մեր վարուցանին վրայ լոպն ու մըջինն ները կալ կը հանն, քանի տարի է օր գեղին թարաֆ էթրաֆը մեր պէսի հայլընականերուն գերեզմաններովը լեցուեցաւ, ցաւը, չօքը ամէն՝ օր ախոռ կը դարտկէ, մեր տունտեղը կը պարպէ, դուք ինչի՞ կուտաք էսոնց պատճառը,—մեր մեղքը, ժողովուրդ, մեր ամբարըշտութիւնները, մեր մոլար յիմար փախփխտեցները անպատճառ: Վաղը ի՛նչ ճուղապ տալ անոր, երբ հարցնելու ըլլի, ո՛րք են քու մանկունքդ, Տէր Պօղոս, ո՛ւր քու սուրբ մանկունքներդ: Ես պիտի կրնամ սուրբ ըսել էն չարահաւորդին, որ լուսաւորչի հաւատքը կը փոխէ:

«Ու երբ էսպէս, ես ըլ էն անեղ դատաստանին օրը չպիտի՞ ըսեմ միթէ, ահա սե մանկունք, սեւերես մանկերանք իմ, Տէր՝, արա նոցա զինչ և կամիս:

«Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, որ բարեխօս սուրբերն ու սուրբ գլխաւածիւր չընդունողներուն հետ, մէկ գեղի մէջ ապրեցանք, մէկ աղբիւրէ ու մէկ ջուրէ խմեցինք, ու անոնց երեսէն մենք ալ նոյն պատրիժով պատժուեցանք:»

Երուկ գեղերէցը ապա այս շարժով ու միամիտ ուժգնութիւնով դեռ ուրիշ ու աւելի ծանր ծանր գուշձեր արծակելէ յետոյ այն սեւերեսներուն կամ նոր փորձերով երեսնին սեյնել պատրաստուողներու գլուխին, նա անգամ մըն ալ իր սովորականին պէս, փաղաքչիկ օրհնութիւններու նախշուն նուագարտի մը կը բանաձէ յոգնածի կտրատ հեւքով մը որ սակայն...

Բոլոր այդ խօսքերը նախշուն կամ նշանակալի, բոլոր այդ տեղատարափը անկեղծ արցունքին, որ բարի ու հաւատաւոր հին քահանային աչքերէն կրնային հոսիլ, բան մը չեն կրնար դրջել, ամեն անգամ ալ միշտ նոյն Գէղէոններու գգակներուն վրայ կ'իյնան:

«Պահելով հաւատքը ձեր և մեր օրհնեալ նախնիքներուն շատ և շատ բարութեանց պիտոր արժանաւորիք, շատ հաճելին կ'ընէք բարեւոյն Աս)ու առջև, ու ես ալ վստահ ի վկայութիւն սրբոյ և բարեխօսութեամբ Սուրբ Աստուածածնի՝ որ միշտ առատա պիտոր վայելէք, օրհնած սիրելիներ, մէկ ցանկու տոննիկդ, երկուք պիտար քաղէք, մէկ խորով երաշտ առապարները պիտոր շնչեցէք, ձեր անձինը ծնի,

ձեր ամուլը բեղմնաւորի, մահ մահտարածամը վերնայ, օրհնեալ էք
և օրհնեալ լիբուք, ամէն»)

Ամէն, ամէն, ամէն... խեղդ մռունչներով տարտամ շշուկ մը
վարկենապէս ու ոչինչ աւելի: Ունկնդիրներու կողմէն քիչերն են
որ ան ամէններուն արձագանգող կ'ըլլան, շատեր աս պահուն կամ
բոլոր ժամանակը քարոզին, ճանճրացածի յօրանջումներով բերուը-
նին կը րոյցնելու վիճակի մը մէջ, անբան հողի մը կը քնայնեն մէջեր-
նին, այն կողմէն մտաւորապէս հազ մը կը պայթի ու առհասարակ ամեն
կողմ խոշոր կարմրահատ համրիչներու շփոխկոյր կը լեցնէ, քանիներ
անդին խածնող լուներուն եւն բնութաւորն ու քերուքաւորն կ'ընեն
յուսահատ մըրթմաթուկներով, մինչ ուրիշներ՝ քիչ մը անամօթները
թերեւ, այն պահուն որ քարոզիչը ձեռքը ձեւունին դէպի երկինք,
հոն յաւիտենականը ապրող երջանիկ երկնայնութիւններու վրայ կը
կերկրեցնէ ձայնը, իրենք կ'երեւայ աւելի մօտը, նախանձելի երջան-
կութիւններու, այն տարփոտ աղաւթներուն[*] ըրածներովը կը հե-
տաքրբորին, որոնք հոն եկեղեցիին կամարները միացնող երկաթ
ձողերուն վրայ տեղ գտած՝ կտուց կտուցի մէջ իրարու փոխանակած
համբոյրներովը կը զինովլան ու վարերը հեթանոս գայթակղու-
թեան մը մեղծ շունչը կը արսկեն փետուրներու դարձգործիկ ծուէն-
ներու մը հետ, որ կատաղի սէրերու հով փրփուրները պիտի ըլլան
ապահովարար:

Կը վերջանան քարոզ, պաշտամունք, փողովուրդը համ մը չի
տանիր հետը լսածներէն, որոնցմէ իր կրած տպաւորութիւնը աղի
լեզի, քայլ մը անդին հովերուն կը նանցնէ:

Ժամէն դուրս ու անկէ առաջ պահ մը ժամուն մէջ ալ, տնտեսուն
հասցէներու հարեւոյնք կը նետուին ու դրիթէ ամենքն են որ ձեռ-
քերու խաղաղիկը կորսնցնող պղտիկներուն խոփու մռուղը ունին:
Այնպէս կ'երեւայ որ տնտէր իրարու հետ ալ չեն խօսիր. ամեն մարդ
օձիքն սկանջին հասցուցած իր տօքին բթամատին վրայ կը նայի
միայն:

Շատեր արդէն քահանային կուրծքին վրայ համբուրելու բռնը-
ւած Աւետարանին ալ չի մօտեցան: Բայց ասոնք ինչ ունենան կը
մտածես, սատանան ասոնց ի՛նչ խեծոր կը ցուցնէ:

Կար ժամանակ որ տնտէր լուս աղօթք մըն ալ պատկերին սուր-
բին առաջին կը կատարէին, բւայս կերպով աւելի ջերմ, աւելի
անկեղծ երկրպագողներ՝ հաւատքին վերջին քամի ծած գուրս կ'իւ-
լէին: Պատկերին Աստուածածինը եթէ ալ սպառած դէմքով պառու
մը կ'երեւար, պատճառը ան պիտի ըլլար անտարակոյս, որ գեղին
հաղարումէկ տէրտերով ցաւուոր հարաներուն մէկ շունչով չէր կրնար
ժմիկ ու ի՛նք գորովոտ մօր մը պէս կը հալէր:

[*] Ուխտաւորներու կողմէ ժամուն նուիրուած սուրբ Թուշմները, որոնց բոյնը
ժամուն մէջն ու դուրսը ամեն տեղէ:

ժողովարանականին մանաւանդ ճշմարտ կողորդէն ժայթքող պոռոտ շեշտերը տուններու մէջ, փողոցը ու ամէն տեղ հինի ու նորի վէճե-
րով, այն տեսակ աղմուկ մը կը շինեն կը հանրայնեն գեղին յետին
խակ ծակուծուկը, որ ատեն, մարդ գոմէշի թռքեր ունեցող մարդն
ալ գծուար շունչ մը կառնէ ու վայրկեան մը կը փորձէ խորհիլ, որ
այս գեղը այն տուններով համայնաւեր հեղհեղի մը բռնուած ըլլայ:

Կիրակէի այդ աղմուկներէն յետոյ երկուշաբթի կը լուսնայ, ու
կը տեսնուի ահա որ կիրակէի արեւով մարտիրոսացածի մը տորթ-
ուած մարմինը սայլակի մը վրայ նետուած գատարան կը փոխադրը-
ուի, որ հոն որոշուի իր վրայ կատարուած անիրաւութեան չափն ու
տեսակը:

Հարուածներու տակ ճգմուողները սուրբերը նախատող դաւա-
նափոխները կ'ըլլան յաւէտ, մինչ միւսները որոնք վարկենապէս
փաստ կամ վիայութիւն գտնելու անճրկութեան մը ատեն, փողո-
ցին քարերէն ու տանիքին ձողերէն կընէին իրենց մէջըրումները,
հաստ բիրտ փայտերը յարդի պէս մանրելով գէմիններուն գլխուն
ու քամակին վրայ — անոնք էին մասնաւորապէս, թունդ, հնամոլ
ծուխերը Տէր Պօղոսին, որ ձեռուրնին ժողովարանին պատին քսած
ըլլալու անզգոյշ սխալանք մը եօթը օր կուլային ու վերջն ալ եօթը
շուրով կը լուային պղծուած ձեռուրնին:

Կիրակէն միշտ ըմբռնամարտութիւն կար այս գիւղը, կիրակէն
ամբողջ օրը, հոն կռիւն ու եղբ չէին բառաչէր միայն: Ան օրը մաս-
նաւորապէս, ուր գեղը քով քովի կապրի, ժողովարանականը իրեն-
ներուն հետ հպարտ անցք մը կընէ ժամուորներու առջեւ, ու ահա
հրաւերը տրուած կըլլար արդէն:

Այս վիճակը սակայն երկար չի տեւեր, կանցնին տարիները ու նոր
երեւոյթի մը նշանները կուգան աչքի տակ: Գեղին կէսը ուրիշ կողմ
կերթայ, կաղօթէ ու ալ ոչ իսկ փափառկ մը վէճ ու կռիւ չ'ինող:

Առջի օրերու անօթի, բոպիկ տղաքատներուն ետեւ, որոնք պա-
տաւ մը հացին կարօտովը օձերուն լեզուն կը ծծէին, կուգայ ատեն
մը, ուր ջոջ տնուորներն ու թունդ պահպանողականներն ալ ան-
ձայն անձնատուութիւն մը կընեն այն կողմին:

Այն կողմը հրապոյրը, այն կողմը շահերը, այն կողմէն մօտիկ,
ծածուկ երկինք մը:

Աս վերջինները ինչպէս առաջինները զարմանալի է որ անմի-
ջապէս ալ մոռնալով երէկի իրենց պաշտպանածին, գէպի այն
բաբաններով կը նետեն իրենց քարերը, հին եկեղեցին՝ կառտունը
կամ հրեայ սինակոյր խկապէս...: Անոնցմէ շատերուն վրայ մարիլ
կուգար հայ քահանայ մը տեսնելու ատենին ու աս շատերը հինին
վերջնականովը խելուած խոզերուն պէս ծովն ու գետը կը բռնա-
ռէին:

Հին եկեղեցին խեղճերու ասկտուք մը կը մնայ միայն, անանկ-

մնացած աւելիովն ալ կրնայ իշու քուռակի մը դունչը սիրունկեկ պախուրց մը անցուիլ :

Քիչ մը ետքէ տեսնողի ձևերը չշմարեւ կուտայ վրան , բայց մէկէն կը մտածես որ գեղի քաղքցիի մը առաջին նմոյշը պիտի ըլլայ ան , կամ հին ծոփեցի թերեւ :

Շալճին գեղեցիկ իր ամբողջ ձոյլին մէջ : Քուռուներ անցած տա-
րիքովը անկնճիռ ճակատ մը կը պահէ թուէ մոյնքով մը : Առնացի ,
թիկնեղ ու հաստին ալ աշտարակի բարձրութիւն մը : Սեւ , թաւ յօն-
քերուն տակ թարթած աչքերը այն տեսակ համոզիչ մեղմնիս բան մը
ունին , որ կրնան վարկենապէս չոր ժայռին երեսն ալ կոնանչ մա-
մուռ մը ծնցնել :

Պակտաւ , խօսելու պահուն , իր ձայնին թօնը կամբողջացնէ :
Թրթուակ խաղերով մեղրոտ բառեր մը , կը գնկեկոնան կարծես , կամ
որոնք թերեւս աղաչանք մը ըլլան այն նազոտ գեղջկուհիին , որ իր
շալքերուն այն ինչ հատին հաւնելու տունն անոր արժէքի մասին յա-
մառ անհասկացողութիւն մը կը ցուցնէ :

Բայց մարդը գիտէ մէջէն ելլել , ձեռք անցուցածը մըջնառիւծի
մը պէս կը քմէ :

Շատ աւելի գեղի կնիկներն են որ անձկագին իրենց դուռներուն
տուջեւ , Շալճին կապտեն : Ան օրերը գեղի հարսնուկ մը իր յետոյ-
քին կըրորութեան վրայ պարսիկ շալ մը եռանկիւն մը կապել կախե-
լու համար , երեք օր երեք գիշեր ծով կը պահէր : Այս ճաշակը ար-
դայ մարդերուն մէջ ալ , որոնք անկէ տուա՞ծ տեղական կտառով մը
կը պրկէին մէջքերին :

Խցի Արթին առաջինն ինք կըլլայ որ ամբողջ դաշտը իր բերած
գօտիին նորոյթովը կողողէ :

Այս կերպով տուն բերած շահերը փութակներ կը լեցնեն , հագար
ոսկի ունի կըսէին , է՛հ , չէ՛ , հագարն ալ բա՞ն է կաւելցնէին : Մար-
դուն հարատուութեան չափին վրայ առատապէսներ կը պատմուէին :

Ու մենք չըսինք տակաւին թէ՛ այս տեսակ յաջողութեամբ բողբո-
ւոր մը ինչո՞ւ պիտի չապիկ փոխէր :

* * *

Արթինին այն ինչ մէկ ազգականը շատոնց բողբոսական կրօնքին
հետեւող ու աս ալ հարուստ մը իր կարգին , ամեն օր անձեղ մը
կ'ապրի իր ազգականին ականջին տակ : Ես այն մէկը Զուինկըլ մը
անուանեմ , դուք նոյն ինքը կուտար մը հասկցէք : Օրուան միախոնա-
րէն փայտայտուած առաջին գէմքն է գեղին մէջ :

Միախոնարը հոգիով աղքատներուն երեսները համբուրելու տունն ,
մինչև հեմա ալ այնպէս է որ ոսկիով բռնաւորութեանն ալ իր աջ
ծունկին վրայ կը նստեցնէ :

Բաղդիկ Պաղտար , միախոնարին հայեացքներուն մողը մագին ծու-

թէւ, քայց մարդը գիշերն ալ իր հաշիւին տէրը, Արթինին միայն կը խոստանայ և այս անոր համար որ կը յուսայ թէ վաղը անոր հետ տղան տուն փեսայ բերելու համաձայնութիւն մըն ալ պիտի կրնայ կնքել: Օտար տղան շատ անգամ էգին աւրոյդ աղուէսն է ձօխ տունի մը մէջ: Շաղճին բաղդաւոր մը ու քանի մը տեսակ յաջողութիւններով:

Իրեն համար համոզուած պարկեշտ քրիստոնեան է ըսին հէնց առաջին երեւումով, Պաղսարին հաւատար պատուաւոր անդամակից մը նորակողմ եկեղեցիին, որուն որ և է մէկ անհատին այլ մտմաւորապէս անդամ նշանակուած եղբայրակցութեան մը շրջանակին մէջ, հին մեղաւոր գիւղացին չի կայ ա'լ ևս: Աս կարգիւնները մէջէն դուրսէն լուացուած սրբութիւններ են կ'ըսեն, սուտ բնաւ չեն խօսիր, բամբասող մը սատանին դայեկը կը ճանչնան, մէկ մէկու հետ քրիստոնէական համերաշխութիւն մը ունին, եղբայրներ են ամենքն ալ, չեն հայհոյեր, մէջերնին կռիւ միջապէս չի սլատահիր: Կրտսէրութեամբ զգուշութիւններով կարծես իրարու հետ ժիր անգամ չեն խօսիր: Ամեն մարդ իր ունեցածին տէրը կը մնայ ու վայելքին մէջ նախանձի առարկայ չի դառնար ուրիշէ մը, եօթն օտար կնկուկ մը սիրելի քոյրը կը կոչեն Գրիստոսով, ու կ'ըսեն երբէք առջի յայրատ նայուածքը դէպի այն, կամ երբէք չար հետամտութիւն մը հինին պէս նոյն իսկ հրեշտակի դէմքով կնկան մը շուրջը: Անոնք ինչ որ խօսին Սուրբ Գիրքով կը խօսին, Սուրբ Գիրքը անութներու տակ կարուած հմայեակ մը կը ցուցնեն:

Այս կերպով անոնք շատ բարձրէն կը նային հին եկեղեցիին վերաբերւողներուն վրայ, խեղճերը որ պատկերին կը հաւտան ու խաչը կը պաշտեն տակաւին, յիմարները՝ որ Արդմսէհի պէս կարգ մը սուրբերու բարեկամէութեան կը յուսան, ապուշները՝ որ քրնթաթախ յորանջումներով Տ. Պօղոսի մը սնամէջ բարբառոյթներովը կը լուսցնեն, իրենք մինչդեռ աղջամղջային խաւարէն ոտքով գլուխով ապատուածներ՝ բիւրեղիկ ճշմարտութիւններու անմենական անունդն ունին իրենց հոգիներուն համար, ջուրը ուղակի ակէն կը խմեն, Տէր Յիսուսի կը հաւտան միայն, գառնուկին միջնորդութիւնը միայն: Միայն աղօթք, միայն խնդիրք ու միշտ Տէր Յիսուսի ձրի շնորհներովը:

Մտավաճառ մը այնքան մոլի աղօթաւոր մըն էր կ'ըսէին որ երկարիկեկ աղօթք մըն ալ կենդանին մորթել սկսեալէն առաջ պիտի կտրկափէր, «էս չորքոտանին, վուսր պիտոր մահացնենք հիմա, ո՛վ տէր, քու անունովդ ու քու միածին գառնուկիդ սիրուն համար պիտոր սպանանի ենք և լին. և լին.»:

Ասոնց քաղողիչ պաշտօնեայն, ըլլար միսիոնարը Հիւլիլը, կամ արոր առաջին Սիմոնիկը՝ կաղ Ֆէրնատ, գրեթէ միշտ անդրչիրմի երանութիւններուն գաղափարը յատուկ պահելով իրենց բնազան-

հուրաց բողոքականին արտաբերելով սգաւորի ճրագ մը կը մըլ-
մլցնէին տուններուն մէջ։ Սգաւորներ՝ պարի, պարիսպներու սովո-
րութիւններէ հրաժարած, սգաւորներ՝ հարսնիքին թմբուկը իրենց
ձեռքերովը խղզած։ Թախծոտ անժպիտ ինքնամիտումի մը մէջ ա-
մենքն ալ, երբ ա՛լ բարեկեանդանի գինոգող տանիքներուն ցնծուն
ծափերն ու քրքշանքներն ալ չեն լսեր կամ չեն ուզեր լսել։ Ցուլի
և րմբամարտութեան խաղերու հերոսիկները իրենց երգիքներուն
տակ թաղուած մեռելներ կը մնան, որ չեն խշխեր ու չեն կրնար
անգամ ըսել որ երէկ ալ կեանք մը ունէին։ Բոլոր ասոնք ու այս
կարգի սովորութիւններ մեղաւոր հաճոյքներ ճանչցուեցան։

* * *

Փշիկ Սիմօյին տունը հարսնիքի եռուզեռ մը կայ, ուր Շալճին ալ
իր խատուտ հագուստի երանգներուն մէջ՝ իր տեղը կը բռնէ, բազ-
մոցին վերի կողմը, հիմա ու ամեն ատեն ալ միշտ այն դիրքն է
անոր գրաւած աթոռը։

Հարսնեակէրը ու բոլոր ուրիշներ՝ ամենքն ալ լուսաւորչական ու
պարտականները չալաւաճառին, շատ աւելի անոր կը շուայլին
պատիւը, հարուստ մըն է մարդը ու նոյն ատեն խաթրիի դրացի մը,
որուն հիմա պարկեշտ ու պատուաւոր բողոքականի անունն ալ գըլ-
խագրով կը գրուի։

Սիմօ աւելի պատիւ մը իր բողոքական դրացիին, այնպէս արդէն
կարգադրած կըլլայ որ դպիի թմբուկի ձայն ձիւն չելլայ ըստ, գի-
նին ալ, է՛հ, կարելիօրէն չափաւոր ու երբէք գինովութիւն։ Խիստ
պատուէր մը այսպէս ճահիլ հարսնեւորներուն ականջին «Հարսնիքը
կանցնի, խախտութիւնը կը մնայ, տղա՛ք, ձեզ տեսնամ, քեամի՛լ,
քեամի՛լ, քեամի՛լ»։

Քեամիլ իրաւ որ մինչև օրանին ալ բզէզը, իսկապէս բողոքական
հարկինքի մը անշուշտ լուսթիւնով ու լրջութիւնովը կորակուի եղա-
ծը, որուն աւելի ձիւտ պիտի ըլլայ սգաւորներու հաւաքոյթ մը ըսել։

Պատուախորտութեան մը այս կերպ շուայլանքները, ինչպէս կակ-
նարկէինք, քիչ մըն ալ այն պատճառով որ Շալճին Փշիկէն ունեցած
հին անեղիքներուն վրայ նոր մըն ալ աւելցուցեր է անոր. այս ան-
գամ ուլ ապառիկ տալով հարսնիքին համար հարկաւորուած գօտի-
ները, վճարի պայմանն ալ գէմինը ինչպէս որ կապասէր։

Փշիկ ինքնին իր համակրելիութեան հետ ինկած երկրագործ մըն
է, որ միշտ պատրաստ գրամ չունենար։ Ասանկներուն համար ըս-
ուած է թէ անոնք շատ անգամ ախոռին էջը կը ծախեն, որ տունին
հարս մը բերեն, երկնամանի իշուկ մը աւելի անտեսական գտնելով։

Հարսնիքի վերջին իրիկունը, վերջին հացին կը նստին, տարե-
ւորները առանձին սեղանի մը շուրջը, յետոյ կարգ մըն ալ ճահիլ
փեսայմանուկները պիտի ունենան։ Վերջինները յաւէտ արուած

ցիւն անդամ եղբայրակիցներուն համար, ան օձն է որ մտած տեղը թոյնէ աւելի մահաբեր բան մը կը տանի:

Շալճի ու գինի, երկու ինչ անհաշտ հակադրութիւններ որ կըրնայիք երեւակայել: Շալճին ժայռ մը, որ քլունկով ալ չի քակուիր, կը մերժէ հրամցումը, դինի՛, ան սոսկալի բանը, որուն նախաձեռն անգամ կասկածելի հապ մըն է իրապէս, խաղողը, ու գինի հիմա, չէ՛, եղբայրներ, չէ, անկարելին կը խնդրէք:

Փշիկին հետ քովիններն ալ ստիպող կ'ըլլան որ Արթին առնէ գաւաթը, միայն մէկ գաւաթ գոնէ, բայց մարդը միշտ նոյնին կըրկնութիւնովը կը մնայ, անկարելին է իրմէն սպասուածը, եղբայրներս, սիրելիներս...

Սեղանակիցներ վարկեան մը վար դնելով իրենց գաւաթները աս նազոտ հարսնեւորին փնջփնջումներուն վախճանին կ'սպասեն, բոլորին ալ փափաքն է որ բողոքական պարտնը — մենք չըսինք որ եկեղեցիի անդամ մը պարտն պատուանուէնով կը զատուի հասարակ ժողովարանականէ մը — պղտիկ չի ձգէ զիրենք, հարսնիքի առիթով Քրիստոս ալ խմեց կ'ըսեն, պարտն, գինին պակսելու ատեն, այն ինչ հրաշքն ալ գործեց, դուք Աւետարան կը կարդաք, դուք աւելի աղէկը գիտէք:

Սա տեսակ երգուած սօփի բողոքականի մը մասնաւոր գինի խմցնելը քիչ մը ամեն լուսաւորչականի համար ալ հետամտած քաջութիւն էր, որ վերջը իրենց մէջ ըսել պարծենալու հպարտութիւնը պիտի մնար:

Բայց, սիրելիներս, սիրելի եղբայրներս... մարդը՝ նոյն յամառութիւն, անգամ մըն ալ կը գտնէ անոնց պատասխանելու բանաձեւը: Փշիկ ինքն ալ նոյն չափով յամառ մը իր ծրագիրը կը փոխէ, չէ՛ որ արդէն տեղական սովորութիւնն ալ այնպէս կը պահանջէ շատ յարգուած հիւրին համար:

Մատուցումը այս անգամ ուրիշի ձեռքով բուն իսկ տան տիրոջ կնկան կողմէ: Նոր գինի, նոր հրամցնող մը ահա, որուն աղւոր աչքերն ալ արդէն այնքան սև ու պաղպաջուն զոյգ մը գաւաթ կարժեն, «նոր բոլոք բացի, Պարտն Արթին, խուրպան, ատուկ քեզի համար բացի, խառ գինին բերի որ մեռնի կ'մանի»:

Պարտնը ջուր քրտինք մը կը սրբէ ճակտէն, ա՛լ հնար կա՞յ բառ, չունչ փորձելու. գինին աղւոր, տուողն աղւոր, երգն աղւոր, ձեռքը գաւաթին կը տանի վերջապէս, քովինները գեղուն գաւաթութիւնով մը կեռան, անուշներ, պարտն, անուշ ըլլի, անուշ ըլ... իշտէ հիմա՛ հարսնիք կ'մանի... պարտնը գաւաթը բերնին՝ անոր մէջինը ծծելու ատեն տարիներու կարօտով երազուած սիրականի մը երեսը կը ծծէ, էն վերջին կաթիլն ալ այո՛, ու բերանը սրբելով գողի նայուածք մը կ'ընէ քովիններուն: Կող մը, գեհնապարտ մեղաւոր մը, վերջը պիտի հասկնաք: Շալճին գաւաթ մը թոյն էր որ խմեց:

(Մնացեալը Գ. Եռամսեայով)



ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՎԱՐԿԵԱՆՆԵՐ ՈՒ ՎԱՆԿԵՐ

ԵՐԱԶԷ ՄԵ Կ'ԱՐԹՆՆԱՄ ...

Երազէ մը կ'արթննամ, գէշ երազէ մը անյոյս,
Թեւերս բացած կը շնչեմ մթութիւնը դիւական,
Ու կը նետուիմ սեղանիս առջեւ նկուն՝ մինչեւ լոյս
Դլուխս ձեռքիս մէջ առած, ըսպանելով առտումն:

Յաւերուս հետ առանձին, լնհ, առանձին եմ նորէն,
Ի՞նչ է վիշտս, — չեմ գիտեր. բայց գոյութիւն ունի ան,
Կը պտուսքի ամէն ճեղ, կը թեւածէ պշտօրէն,
Անգղի մը շեղ, օղպին թեւափումին ճիշտ նման:

Ուրուականի մը պէս ցուրտ, որ հիւանդոս մէկ պահուղ,
Արհաւիրքով կը պղծէ լուսնիւնը խորհուրդին,
Եւ արցունքոս աչքերդ կը փշակնէ իր անգութ
Չարագուշակ ըսուերով, անհրապոյր ու միին:

Այս ցաւերը զիս պսպէս կը հալածեն սիրաբար,
Ո՛րքան ուզեմ հեռանալ իրենց քովէն սխտօրէն.
Այնքա՛ն անոնք քայլերուս կը հետեւին անդադար,
Եւ կը հեզնեն պաշտումը զոր միացի հեռուէն:

Այս անօգուտ սխրութեան կը յաջորդէ հրճուագին
Անակնկալ խնծիդ մը վարկենական նոր յոյսի,
Կը մխրճուիմ անոր մէջ փնջընելով հեշտանքին
Եղեմական աստուծոյ, որ սիրտիս մէջ կը հոսի ...:

Բանաստեղծի խաբուսիկ այս հոգերը տենդայոյզ,
Փոփոխական ու տառամ իրենց վազքով զուպարի,
Սրբապղծող միտումով կը հետեւին իղձերու:
Մեռցընելով զգացող մարդը որ մէջըս կ'ապրի:

Դրչին տուած վայելքը կը ջնջուի դառնօրէն,
Ու աննուաճ հոգիիդ կախարդանքը կ'երկարի
Մինչեւ այս լուռ խուցին մէջ ուր նայուածքներս կը պաշին
Սպասումին մենաւոր ձանձրոյթի կայծը վայրի:

ԼԱՅՈՂՆԵՐԸ

Մեռելոցի առջու մըն է անարեւ,
Սիւեւ հագած կին մը սիրուն, զեղանի,
Դեռ նոր զոցուած շիրիմի մը վրայ սեւ,
Երկարօրէն կը հեծկէսայ զողունի:

Դերեզմանին վերեւ ուռին վարսաւոր,
Իր ձանձոյթը կը կաթկըթէ սարսըռուն,
Աշնանավար հովեր, կոծեր, ո՛ղբ բոլոր,
Եղերզը կ'ողբան ցնցո՛ղ մահերուն:

Թաղծուծին մը կը սաւառնի խաւքուր,
Ու կինն է որ միշտ զլիսահակ կը սըգայ,
Իր նայուածքը միսած հողին մէջ անկայ,
Եւ անձրեւոտ օրուան ցաւով խաւմէս,
Ուռին կուլայ, զլուխը կախ, կնոջ հետ,
Դեռ նոր զոցուած զերեզմանին վրայ լուռ:



ԿԱՐՕՏ

Յո՛ւրս է չորս դիս, ցո՛ւրս ամէն դի,
Ո՛չ իսկ լոյս մը վառած եմ հոս.
Խաւա՛րն է որ կը փաթառի
Մարմնիս՝ մուծովն իր Թանձրահոս:

Աչքերս ասմուկ աշունին պէս
Արցունք կուլան կաթիլ կաթիլ,
Ինծմէ ո՛րքան, ա՛հ, հեռուն ես,
Ու չեմ կրնար Յուշքին ժպտիլ:

Ձանոնք պահ մը զոցել կ'ուզեմ,
Քե՛զ ճեսնելու համար նորէն,
Թեւերդ բացած ու զեղաղէմ,
Ինծի կուգաս հեռուներէն:

Շունչըդ կարծես կը խմեմ, կա՛թ,
Երանութեան կաթը անուշ,
Ու իրանիդ խոնջ, խանդակաթ,
Յուզումները կըզգամ անյուշ:

Յնորք, երազ, յո՛յս մոլորուն,
Այս ամէնքն ալ պատահանքներ են,—
Կ'ուզեմ անոր նայուածքներուն
Շողքը ծըծել անպագօրէն:

Պատահանիս առջեւ մըծին,
Կ'երեւամ յանկարծ, աղուոր Ինձիս,
Նայուածքս կ'ուղղեմ Լուսընթագին՝
Չոր կը դիտես այս վարկեանիս:





ԼԵՈՆԵՐՈՒ ՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

Ամէն անգամ որ բարձր լեռան մը ստորոտը կանգ առած եմ, հոգեկան վերացումի մը տպաւորութեան տակ գտնուած եմ ու մըտքովս շրջան մ'ըրած՝ մինչև այն լեռները, որոնք ա՛յնքան նշանակալի դեր մը կատարած են մարդկային պատմութեան ու ազգերու կեանքին մէջ։ Եւ արդարեւ հոգերու, ժաշտերու, քարերու ահագին դանդուած մը, երբ ցից կ'բարձրանայ, անոր ստորոտը կաս մօտը, դուն կանգնած աչքերդ վերացնես պահ մը դէպի անոր կատարները, կ'զգաս թէ անոնք անհունութեան խորհրդանշանն է որ կը պատկերացնեն նիւթականացած ձևի մը տակ, իսկ դուն սահմանաւոր էակի մը գաճաճութիւնն է որ կը ցուցադրես, բաղդատութիւն մըն է աղբիւրի մը հեղիկ վալքին ու գետի մը անկո գնացքին, լրճակի մը միապաղաղ հանդարտութեան և անսահման փոթորկայոյզ ովկիանոսի մը ամեհի ալիքներուն։

Եւ, ստուգիւ, ո՞վ արդեօք դէպի երկինք բարձրացած լեռան մը վեհաշուք կեցուածքէն չներշնչուիր բնաւ, որուն ստպածորս կատարները կորսուած ըլլան կապոյտի ոլորտներուն մէջ։ Հոն արևն իր ոսկի ճառագայթները ամենէն կանուխ կ'ցանէ, արշալոյսին ու վերջալոյսին վառ ցոլքերը ակնախտիդ կ'ցոլան ա՛յնքան չքեղօրէն։ Իսկ աշնան վերջերն ու ձմեռը, երբ տակաւին դաշտերը մերկ են ու միայն կ'հեծեն անձրևի հեղեղներուն տակ, լեռներու գագաթները ձիւնեղէն սաւանի մը տակ ծածկուած՝ հիսգդեցիկ կ'շողան արևու մարմրուն ճառագայթներուն տակ։

Ո՞վ չ'խանար այդ տեսակ լեռներու վրայ, ո՞վ չ'զգար անոնց փառաւոր մեծութիւնը, ո՞վ չ'տեսներ անոնց ախտան չքեղութիւնը ու մահաւանդ թէ անոնց խորհրդաւոր վեհութիւնը, որ ա՛յնքան խոր կ'ազդէ հոգիներու վրայ թէ՛ ցորեկ տոնն և թէ գիշերը, երբ արևու ոսկեճամուկ պատմութեան հագած ըլլան անոնք և կամ երբ գիշերուան սև սուգի քողը ձգուած ըլլայ իրենց մաքուր գլխուն։

Երբ առիթը ունեցած եմ, բարձրացումներ կատարելու դէպի ցից կատարները լեռներու, վերելքը որքան որ դժուար եղած է, և սակայն սուրբ ու անբիծ հոգիի մը ներշնչումն զգացած եմ էութեանս խորը, հո՛ն կատարին վրայ, ուր ջինջ ու յստակ մթնոլորտի մը շունչը կը

զգաս, ուր հողեղէն էտկներու ընակութիւն մը գտնել կը կարծես, ուր անտեսանելի ոգիներու սաւառնուով զգացած եմ և ո՛ւր վերջապէս Անծանօթ զօրութեան մը անտեսանելի ներկայութեանը տպաւորութիւնը ունեցած եմ:

Մարդկութիւնը ինչէ՞ր չպարտիր լեռներուն, կրօնքներն ինչ ներշնչումներ չեն ունեցած անոնցմէ նիւթականացած կրօնքներէն սկսեալ մինչև յայտնեալ կրօնքները, անոնք թէ իսկ խօսած ըլլան միակ Աստուծոյ մը մասին:

Ո՛ր երկիրն որ ճամբորդելու ըլլաս հոն լեռ մըն է որ կը ցցուի քու առջև, որ ապրուած կեանք մը ունեցած է, հրաշալիքներով լեցուն պատմութիւն մը կը յուսադրէ քեզի, իրողութիւններով խօսուն հանգամանքով մըն է որ կ'ներկայանայ, հոն ամէն կատար բան մը ունի քեզի պատմելիք, ամէն հող՝ ըսելիք մ'ունի, ամէն ժայռ գաղտնիք մը ունի ծածկած, ամէն ձոր արծազանգ մը ունի, որ զարերու երկար հովովումին մէջէն կ'խօսի սրտիդ ու հողիդ, հոն զգացումներդ թուող կ'ելլեն պահ մը, պատկառանքն է որ կը հագնիս, հոն աշխարհէ՛ ժխորէն հեռու, անսննդիւն ծոցին մէջ կ'կարծես ինքզինքդ ու երկրպագութեան պէտքը տեղ մը կ'ընեն կուրծքիդ տակ, անզգալի կերպով կ'խոնարհիս ու կ'երկրպագես, առանց խորհելու թէ որո՞ւ և ինչո՞ւ համար: Սրբութեան մը ընտելայրին մէջ կ'գտնուիս, ուր հողեկան սաւառնումները ա՛յնքան խորունկ կ'ըլլան, ուր վերացումները հրեղէն թեւեր ունենալ կ'թուին, ուր դուն աշխարհէ բոլորովին զատուած միայնակեացի մը կեանքն է է որ կ'ապրիս մարդկութենէն հեռու:

Երբ, ամպածնոր կատարի մը վրայ է որ կ'գտնուիս, միտքդ դարերու չլթայացումին մէջէն վերացուր անցնող ժողովուրդներու ու մեռած մարդկութեան իւրաքանչիւր հատուածի մէջ: Թէ իսկ բլուրի մը կողմին վրայ գտնուած ըլլաս, զուգորդութեան օրէնքը մի առ մի քու տեսութեանդ առջև պիտի բերէ բոլոր այն խոշոր լեռները, որոնք դեր մը խաղացած են իրենց տպաւորիչ ազդեցութեամբը կրօնքներու կազմութեան մէջ, որոնց ստորոտը կամ կատարը ծնած են անոնք, ուր կրօնքներու հիմնադիրները անսննդ ձայնը լսել երեակայած են ու մաքուր հոգիներու հետ հազորդակցութիւն ունենալ կարծած են:

Արարատ, իր երեւ սեպ ժայռուտ կատարներով, նուազ դեր մը չէ խաղացած Սեմական ժողովուրդներու կեանքին մէջ, ուր առասպելային Նոյի մը կայքը երեակայած են նոյնքան և առասպելային ջրհեղեղէ մը ազատուած: Ու ինչ ներշնչումներու տալիք չէ ստեղծած ան, ինչ հոգիներ չէ վերացուցած, որուն խելսկորոյս բարձրութիւնը անմատոյց կարծուեցաւ երկար դարեր շարունակ, և որուն չուրջը, մարդկային երեակայութիւնը առասպելներու տանիքէլ մը հիւսեց դարերու ընթացքին մէջ:

Երբայական պատմութեան մէջ, Քորէքն ու Սինա, ինչ ահարկու կ'երևան մեզի, ուր օրէնքի մը տըւելութեան երաշք կ'իրականանայ և ուր փայլակն ու շանթը անշէջ կ'լուսաւորեն և որոտումը՝ անծանօթ զօրութեան մը պատգամները կը գոռայ. Սինայի վրայ Մովսէս տեսնող մըն է. Աստուծոյ մարդն է ամենէն աւելի, Ենովաի մը պատգամաբերը, որուն շրթունքներէն որոտումն է որ կ'գոռայ, աչքերէն փայլակն ու շանթն է որ կ'փայլատակեն տ'յնքան ահեղ ու ահագնատեսիլ: Ոչ ոք Մովսէսին աւելի մեծ է եղած լեռներու վրայ:

Շանթն ու փայլակը, որոտումն ու բոցը կ'զգրգեն Սինայի կատարները, ու անոր ստորուտը օրէնք մը կ'ըլլան աստուածպետական. մովսիսականութիւնը կ'ծնի անոնցմէ, յայտնութիւնը տեղի կունենայ Ենովաի ահարկու և վրէժանդիր կամքին, պատկամը՝ անոր վրիժառու զօրութեան. Քորէք և Սինա իրենց դերը կատարած էին Հըրեայ ժողովուրդին և հետևաբար քրիստոնեայ մարդկութեան համար:

Յունական աշխարհը իր Ողիմպեան կատարներով կ'պարծի մինչև այսօր, որոնց վեհաշուք կեցուածքէն ոչ նուազ ազդուած է յունական միտքը, ուր գիցարանութեան այլադան աստուածները իրենց բնակութիւնը հաստատած էին: Ողիմպոս՝ աստուածներու այդ բնակավայրը՝ ամենաուստ սնունդը հայթայթած է հելլենական բանաստեղծութեան, ան միտք ներշնչարանը եղած է Իլիականին, ուր յունական կոյս հանճարը իր մեծութեան զենիթը կ'տեսնենք: Հո'ն է ուր վսեմն ու չքեղը, մեծութիւնն ու փառքը իրարու ազուցուած ընդելուզուած են ծիծաղկոտ երկինքի մը ժպտուն կապոյտին տակ: Առանց Ողիմպեան կատարներուն յունական բեղուն միտքը գուցէ աշխարհ երկնաւորաց սաւառնումներ չունենար ու հանճարը թերևս իր մեծութեան գազաթնակէտը չհասնէր բնաւ: Փրականութիւնն ու արուեստը, իմաստասիրութիւնն ու կրօնքը հաւասարապէս ծածկն իրենց հիւթը անոնցմէ, և անոնցմէ ծորած է իրենց գոյութիւնը երաշխաւորող զօրութիւնը: Իբրև սրբութեան վայր աստուածները՝ թէ իսկ ծովերու, լիճերու, գետերու դաշտերու, փոթորիկներու և ամպրոպներու աստուածներ եղած ըլլային, իրենց բնակութեան կայքը հոն հաստատած էին, հոն անմահ մուսաները յաւիտենական թրթռուն քնարով կածէին անհունին փառքը երգող ալէլուան, ու մարդկային միտքն ու հոգին ամենէն աւելի իրենց թևերը կ'առնէին անչափելի անհունութեանց ծոցը: Յոյն բանաստեղծն ու իմաստասէրը, քնարերգակն ու արուեստագէտը հոգեկան ներշնչումի մը տըւաւորութեան տակ կ'անէանար, կ'վերանար գերիփեան հարցուկի մը պէս մինչև աստուածներու ոսկեղօծ աթոռները, իրենք ալ իրենց կարգին կ'աստուածանային:

Ո՞վ չիշեր Կապիտոլիոնը, հռովմէական մայրաքաղաքին աստուածներու այդ կեդրոնը. բլուր մը չէր նա, և անկէ չապասեց հռովմէացին իր գոյութիւնը երաշխաւորող օգնութիւնը:

Կովկասեան սարերը, իրենց ասպնջականութիւնը չեն շնորհած Պրոմէթէոսի, որ առաջին անգամ քաղաքակրթութեան հիմերը դրաւ, մարդուն հայթայթելով երկինքէն գողցուած հուրը: Կովկասեան լեռները, հին ատեն կոչուեցան յեզուներու լեռներ, ուր բազմաթիւ ժողովուրդներ ծնան ու մեռան, որոնց անխօսուն և սակայն յաւիտենական վիճակներ են սնոնք: Թէ իսկ այս պարագան չըլլար, մենք պիտի գոհանայինք Պրոմէթէոսի զրոյցով, որ օժտած է յունական հիմնալի դիցաբանութիւնը:

Մտքի թռիչք մը բաւական է երկվարկեանի մէջ փոխադրուելու համար մինչև Հնդկաստան, Հիմալայի ստորոտը, որուն կատարները կ'բարձրանան մինչև եօթն ութ հազար մէթր, ուր եղած է հաւանականաբար մարդկութեան օրրանը, և որոնց խորունկ ազդեցութեան հետքը կ'տեսնուի հնդիկ ժողովուրդին մտքին վրայ: Հիացում մը, սքանչացում մը միայն պիտի ունենանք անոնց մասին, որ խորապէս ազդած ու ներշնչած են Պուտոսն ու իր հայրենակիցները, որոնցմէ քաղած է հնդկական միտքը իր վէտաներուն անունը, որոնք ամպածրար սարերուն փառաբանութեան բաժին մը հանած են ու ձիւնակատարներուն շքեղութեան թարգման եղած են. ո՛ւր, մարդկային որ և է անհատ, հերիք է որ դիտակցութիւնը ունենայ կեանքին ու գաղափար մը շինած ըլլայ իր մտքին մէջ, հո՛ն, այո՛, ան պէտքը պիտի զգայ խոնարհելու դէպի երկինքներու խորը բարձրացող հսկայ կատարներուն առջև, որոնք այնքան վեհօրէն կ'պատմեն աստուածութեան մը բարձրութիւնը, մեծվայելչութիւնը և խորազդեցիկ պատկառանքը: Անոնք մարդկային հոգին նոր խոնդով մը կ'լեցնեն, ու միտքը կ'սեւեռի, կ'բարձրանայ մինչև ցնորքներու մէջ հոգեկան զինովութեան մը զգլխիչ ապուրրութեան տակ: Այդ կատարները անհունին զաղախարն է որ կ'արթնցնեն մարդուն մտքին մէջ, նոր յոյզերով կ'լեցնեն զինքը, ուր ան ինքնաբերաբար իտէպապաշտ կը դառնայ, հայեցողութիւնը կեանքին բաժինը կ'դառնայ, խորհրդածութիւնը ու երազը անոր կեանքին միակ բայց վսեմ հպատակը կ'ըլլայ:

Հիմալայի սարերը հրաշալի գեղեցկութեամբ օժտած են Հնդկաստանը, հեղեղները, գահավէժ անդունդները, անմատոյց բարձրութիւնները, լերկ ժայռերը, անսահման ու քնական սիրունութեան մը ատողձներ կ'հայթայթեն և որոնց հանգէպ մարդ խորունկ հիացումի մը ներգործութեան տակ կ'գտնուի: Ոչ մէկ լեռ այնքան ներշնչում տուած է որքան Հիմալայեան ձառագայթափայլ կատարներով, որոնց ստորոտը միլիոնաւոր մարդկային անհատներ իրենց պաշտամբ բաժինը հանած են դէպի ան որ մեծագոյնն է լեռներուն, որ վեհագոյնն է լոլոր բարձրութիւններուն, և որան առջև գաճած մըն է գուցէ Մոն Պլան, հոգ չէ թէ քաղաքակիրթ եւրոպոս անով պարծեկնալու անպարծութիւնը ունենայ:

Ու քրիստոնէութիւնը շնուիրականացող թափօրը կամ Հերմէնը,

ուր այլակերպութեան շքեղ իրողութիւնը տեղի կ'ունենայ՝ ինչպէս կ'պատմեն աւետարանները, իրողութիւն մը, որ կրնանք ըսել թէ Յիսուսի կեանքին էն գեղեցիկ հանգրուանն է, ուր պահ մը կանգ կ'առնէ Նա, գէպի ետ կը նայի չափելու համար այն ընթացքը զոր կատարած էր ինք, ու գիտելու համար ա՛յն կեանքը զոր պիտի ապրէր, իր ետեւ գուցէ անգիտակցութեան կեանքի մը սահիլը տեսաւ ու անորոշ հորիզոնի մը վրայ տեսաւ պարտականութեան մը, զոհողութեան մը կեանքը, կեա՛նք մը որ գովելի վերջաւորութիւն մը չպիտի ունենար դժբաղդաբար, կեա՛նք մը, որ գէպի լեռները մարդկութեան ունեցած պաշտումէն ու յարգանքէն բաժին մըն ալ Գողգոթայի մը պիտի հանէր:

Քրիստոնէութեան համար Գողգոթա վերջինը չեղաւ. քրիստոնեայ ամէն ժողովուրդ իր բնավայրին մէջ անպատճառ լեռնէ մը եկած միւրթարութեան մը պէտքը զգաց, ու յարգանքը, երկրպագութիւնը իրենց բաժինը բերին անոնց: Վանքերը, ճգնաբանները իրենց հիմերը լեռներու կառարներուն վրայ դրին, հեռու մարդկային ընկերութեան անվերջանալի աղմուկէն, հեռու կեանքի կռիւէն, ուր կարծուեցաւ թէ աստուածութիւնը կը բնակի, և որ մօտիկ կ'ընէ վիրաւոր սրտերէ բղխող աղաչանքներու և սուգերու բեռան տակ հեծող հոգիներու մաղթանքները, զորս կ'ընեն մարդկային սիրտ ու հոգիներ, իբրեւ պահանջ մը իրենց ներքին աշխարհներուն որ միշտ կ'ծնին, մերթ հանդարտ, մերթ փոթորկայեղ:

Թէ իսկ դարերն անցնին, լեռները կործանին, դարձեալ մարդկութիւնը պէտքը պիտի զգայ բարձունքներու, կարկառներու, բլուրներու, եթէ ապրելու ըլլայ ինք՝ ու այդ պէտքը գոհացնելու համար գոնէ լեռներու պատկառոտ շքեղութիւնը ու փառքը խորհրդանշող բուրգեր պիտի կանգնէ եգիպտոսի աւագներուն վրայ ու առկախեալ պարտէզներ իբրեւ հսկայ լեռներու մանրանկարը պիտի պատրաստէ Բաբելոնի աւագուաններուն վրայ:

Լեռներն ուր որ ալ գտնուին միշտ բանաստեղծութեան պատմուճանը պիտի հագնին, վսեմին շքեղանքովը պիտի ներկայանան, սրբութեան փառքովը պիտի ցուցադրեն իրենց ճակատը օդերուն, փոթորիկներուն, մրրիկներուն, շանթերուն և արեւու ոսկի ճառագայթներուն դէմ յանդիման: Իսկ մարդկութիւնը՝ իր ներշնչումները պիտի ընդունի անոնցմէ հիւսելու համար իր իլիականը, նա չպիտի դադրի Լիբանանի մը փառքը երգելէ, ու Վարազի մը շուրջը կրօնական բանաստեղծութեան մը հոգեցունց քնարը պիտի հնչեցնէ ու դարձեալ լեռները պիտի միան միշտ անհունին զօրութեան խորհրդանշանը, որ միշտ պիտի արթնցնեն մարդուն հոգեկան աշխարհին մէջ վսեմին պատկառանքը ու անկեղծ սրբութեան երկրպագութիւնը:





ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏՈՒՆ ՎՐԱՅ

Զգիտեմ թէ հետզհետէ մեր գրական կրկէսին մէջ երեցող նոր գրողները գոնէ անգամ մը կարգացած և սորված են Մխիթարեան հայր և տաղանդաւոր լեզուաբան Գաբրիէլ վրդպ. Մէնէվիշեանի Գրեշու Արուեստը գիրքը զոր ատենին բարձիս գիրքը բրած եմ: Մհ, այս մատին կ'տարակուսեմ լիովին, քանի որ նոյն կրկէսին մէջ երեցողներէն շատեր մեր ուշադրութեան արժանի եղած են միայն իրենց գրամարտիկ հակակրիկ խաղերով:

Ուրեմն իրապէս այսքան պօռնարին Արուեստ մըն է Գրականութիւնը, բոլոր միւս Արուեստներուն պէս որ չտուաւ մեզ, գոնէ սա վերջին մէկ երկու տարիներուն մէջ, իր անունին արժանի ու պատուաբեր մշակներս կընդունիմ թէ այո՛ և զայս ապացուցանելու համար փորձուեցայ զանազան հատորներու յառաջաբաններէն և քննադատական ուսումնասիրութիւններէն քաղել հետեւեալ վկայութիւնները:

Իբրիթ Թէն, իր «Հեղին Արուեստին փիլիսոփայութիւնը» քառահատոր հեղինակութեան մէջ կ'գրէ. «Տաանէհինգ տարիներ պէտք են անոր որ կուզէ գրիլ սորվիլ, ոչ թէ համարով գրել, քանի որ աշխատելով հանձար չունենար մարդ, այլ գրիլ յառակօրէն, կապակցօրէն, ինքնագիտակցութեամբ և ճշտութեամբ, որովհետեւ այդ տարիներուն շրջանին մէջ պէտք ունի ամէն ինչ պրպտելու, իւրացնելու, տաանէն տաաներկու հազար բառեր համբարելու, անոնց աղբիւրները, ստուգաբանութիւնը ամփոփելու և յետոյ ասոնցմով վերակազմելու ինքնատիպ և նոր հիման մը վրայ իր միտքը և բոլոր գաղափարները»:

Երբ Ֆրանսայի պատմարան իմաստասէրը տաանէհինգ տարի կը պահանջէ բոլոր այս գիտելիքները հաւաքելու համար, Պալգաք կը նկատէ թէ այդքանն ալ չի բաւեր:

— Ես քսան տարի է որ գրիչ կ'շարժեմ, կ'գրէ, սակայն կ'զգամ թէ ուրիշ շատերու պէս կարող չեմ եղած տակաւին ուզածիս պէս դորձածիլ լեզուս:»

Եւ Պալգաք չէր ստեր, քանի որ գիտեմք թէ երբէք գոհ մնացած չէ իր հեղինակութիւններէն: Կ'պատմեն թէ իր ձեռագիրները տպագրելին յանձնուելէն հոգը այնքան կ'չարչրկուէին սրբապրութիւններով, յաւելումներով և յապսուումներով որ յաճախ վերջին փորձէն յետոյ նախապէս գրուածը բոլորովին փոխուած վիճակ մը կ'ստանար:

Այս պարագան կրնայ ապացուցանել թէ ո՛րքան սխալ է կարծիքը կարգ մը գրողներուն որոնք կ'յուսան առանց ճիշդի և աշխատութեան մէկ օրէն միւսը փառքի տիրանալ: Պիւֆօնի է՛ն մեծ խօսքը հետեւեալը եղած է. — «Հանճարը համբերութիւն է»: Այս խօսքին վրայ է որ Պալզաք կ'շարունակէ հաշակել թէ «Համբերութիւնը մարդուն մէջ այն է իրօք ինչ որ եղած է յղացումը բնութեան մէջ»: «Գաղափարներ եւ Չգայնութիւններ» (Idées et Sensations) հատորին մէջ Կօնքուս Եղայրները կ'գրեն. — «Կարգ մը գրողներ կ'ապացուցանեն թէ աշխատելու կամքը կրնայ տաղանդի մը ծնունդ տալ և թէ համբերութիւնը, փոխ առնել հանճարէն»:

Քսավիէ տը Մէսթր աւելի բացարձապէս սահմանած է յաջողութեան կերպը. — «Սպասել գիտնալ, միակ մեծ գաղանիքն է յաջողութեան»: Իսկ, աւելի մօտեւ, էմիլ Զօլա, իր «Փորձառական Վէպը» (Le Roman Experimental) ին մէջ գրած է. — «Աշխատիլ, աւնոր մէջն է ամէն բան. գրող մը միմիայն ինքնիր վրայ հաշուելու է և եթէ տաղանդ ունի, համբաւի բոլոր դուռները պիտի բացուին իր առջև»: Յետոյ, ուրիշ տեղ մը. — «Ականակի մը համար, եթէ դէշ բան մը կայ այն ալ շուտով յաջողելու և փառքի հասնելու անտի փափաքն է: Պէտք է գիտնալ թէ ամէն հաստատուն և արժանաւոր համբաւի մէջ, քսան տարուան տքնութեան և ջանքերու արդիւնքը կայ»: Օր մը, Նևտոնի հարցուցած էին թէ ինչպէ՞ս կրցած էր ընել իր գիւտերը, — «միշտ անոնց վրայ խորհելով» պատասխանած է վայրկենաբար:

Արդէն գիտցուած և ճշգուած իրողութիւն մըն է թէ աղէկ գրելու արուեստը չկայանար Շարսապի «Քերականութիւն Քերականութեանց»ը (La Grammaire des Grammaires) քաջ կերպով ուսած ըլլալուն, կամ որոշ բառերու և բացատրութեանց երկար շարք մը սահմանելուն մէջ: Ինչ որ պէտք է առաւելապէս գրողի մը համար, այն հսկայ պաշարն է իմաստալից և ճշգրիտ բառերու որոնցմով պիտի կարենար ի հարկին և անմիջապէս բացատրել իր միտքը, և իր գգացումներուն ու տպաւորութիւններուն տալ պէտք եղած նրբերանգութիւնները: Առանց այս լեզուական ճոխ պաշարին, Սէն-Սիմօնի «Յուշագիրքերը» չպիտի նկատուէին իբր հանճարային հեղինակութիւն մը: Այն գրագէտը որ կարող կ'ըլլայ իր լեզուն ճարտարօրէն և գիտակցապէս գործածել, կ'ապացուցանէ թէ տիրացած է անոր բոլոր գաղտնիքներուն և այն աստիճանով որուն հարստութիւնները յառաջ եկած կ'ըլլան մեծ և երկարատեւ ջանքերու կիրթ մարդանքէ մը: Շատեր կ'տարակուսին յաճախ մտաւորական այն յոգնութեանց մասին որոնք կ'արտայայտուին տաղանդաւոր և ուժգին հեղինակի մը իւրաքանչիւր սողին, իւրաքանչիւր բառին մէջ, չկրնալով գաղափար կազմել այն համբերատար պատրաստութեան, վատնուած աշխատութեան և մա-

նաւանդ սամնօրեայ տքնութեանց վրայ որոնց շնորհիւր միայն գըրողը հասած կ'ըլլայ իր կատարելութեան: Միտքը շարունակական և յաճախ ատժանելի մշակումի մը առարկան պէտք է ըլլայ գրական կամ գեղարուեստական շքեղ արտագրութեան մը փառքը տալու համար հեղինակին:

* * *

— «Իմաստը ճիշտ իր բառերով արտաբերելու մտահոգութիւնը ֆրանսական Գրականութեան նկարագիրներէն մին պիտի նկատուի յարաժամ» ըսած է Զօլա: Արդարեւ, կարգ մը գրողներ բառին և բային այս հոգը շատ հեռուները տարած են, ինչպէս կան ուրիշներ ալ և աւելի մեծ թուով որոնք բացարձակապէս զանց ըրած են զայն: Այս վերջիններուն մէջ կարելի է յիշել Սթէնտալը որ նախադասութեանց ձևին հաղիւ թէ կարեւորութիւն կուտար: Բրօսէր Մէրիմէ, իր «Նօթեր եւ Յուշեր» (Notes et Souvenirs) հատորին մէջ, հետեւեալ վկայութիւնը կրնէր որ թանկագին է. — «Սթէնտալի գրուածոց մէջ տեսնուած կարգ մը լեզուական անհոգութիւնները չեն կրնար հերքել երբեք անոնց չարաչար կերպով աշխատուած ըլլալուն պարագան: Այդ գրուածքները յաջորդաբար սրբագրուած և կրկին ընդօրինակուած են տպագրութեան յանձնուելէ առաջ, բայց այս սրբագրութիւնները հազիւ թէ փոխած են իր ոճը: Գրեթէ միշտ արագ կը գրէր, այլափոխելով իր մտածումը և շատ նուազ կարեւորութիւն տալով ձևին և կազմութեան: Մինչև անգամ անարգանք մը ունէր ոճին և կ'անդէր թէ հեղինակ մը կատարելութեան հասած կըլլայ երբ կարող է իր գաղափարները ցուցագրել յաջողապէս, առանց նախադասութեանց կարեւորութիւն տալու:

Վերջին դարուն անուանի գրագէտներէն մեծ աշխատաւորները եղած են Մօնթէսքիէօ և Ժ. Ժ. Ռուսօ: Առաջինը իր «Օրհնկներու Բնոյթը» (L'esprit des lois) գիրքին առթիւ կ'գրէ «Էմիլ»ի հեղինակին. — «Գիրքս մէկ քանի ժամուան մէջ պիտի կորդաք լմնայնէք, սակայն անիկա այնքան ուժաթափ ըլլաւ զիս որ մտքերս ճերմակցան»: Իսկ Ռուսօ, իր «Խոստովանութիւններ» (Les confessions) հատորին մէջ տարրեր կերպով կարտայայտուի իր մտածելու և գրելու կերպին նկատմամբ. — «Երկու անկցելի ուժեր կան մէջս, կրպէ, որոնք սակայն կ'միանան իրարու, առանց գիտնալու թէ ինչպէս: Մէկ կողմէն խանդավառ մարդու խառնուածքս, բուռն և անզուսպ յոյգերս և միւս կողմէ գաղափարներս, մտածումներս որոնք գծուաւու կ'ծնին, կ'շփոթուին և որոնք չեն ճշգուիւր առանց ջանքի և յոգնութեան: Գաղափարներս մանաւանդ գլխուս մէջ անհատատալի գծուարութեամբ մը կ'յայտնորոշուին, կ'պտտկին առանց արգիւնքի, մինչև որ յուզումներ, սրտի արտիւումներ տան ինծի և բոլոր այս տակնուվրայութեան մէջ, ոչինչ չեմ տեսներ յատուկ, ոչինչ չեմ կրնար գրել և պէտք կըլլայ սպասել, սպասել երկարօրէն: Յան-

կարծ, այս շարժումը կ'հանդարտի, մթութեան քոտոր կ'քայքայի և ամէն ինչ կուգայ իր տեղը գրաւել մեղմարար, տեսիան և խառնաշփոթ խոկմունքներէ հտքը»

Եթէ քիչ մըն ալ թղթատենք Ռուսօի գիրքը, պիտի կարգանք թէ մեծամուռն արձակագիրը շատ անգամներ իր ձեռագիրները սրբազրելով, սրբագրելով անձանաչելի վիճակի մը վերածած է։ Կը խոստովանի թէ գրիչը ձեռքը, սպիտակ թուղթին վրայ, սպասած է ժամերով չկրնալով տող մը իսկ արատդրել։ Միայն ամայի ժայռերու վրայ կամ խորհրդաւոր անտառներու մէջ պտտկած միջոցին կամ գիշերը անկողնոյն մէջ կրցած է գլխուն մէջ համբարել իր երկրորդ օրուան գրելիքը յոգնութեան ընդարմացումէ մը հտքը արթննալուն մոռնալու համար զանոնք։ Եթէ նկատողութեան առնուի թէ վեց տող ոտանաւոր չէ կրցած գոյ ընել Ռուսօ, փայլուն յիշողութիւն մը չունենալուն, պիտի համոզուինք իսկոյն թէ իսկուպէս տառապանք մը եղած է իր կեանքը պրականութեան մէջ։

19րդ. դարուն վերջերն ալ հաղուագիւտ չեղան չափազանց աշխատասէր հեղինակներ։ Ասոնց մէջ մասնաւորապէս նկատաւոր թեան արժանի Ֆլօպէռը կայ, որ կ'մնայ իբր է՛ն կարկառուն դէմք։ Պալլաք որ անկէ առաջ իրապաշտութեան հիմը ջանաց դնել, նուազ չէր աշխատեր Ֆլօպէռէն և երբ կ'նստէր իր սեղանի ստալքը, չէր կրնար հեռանալ անկէ մինչև որ գործը չաւարտէր. ոչ ոք կրնողունէր այդ պահերուն և առանց չափազանցութեան քսան քսանըջորս ժամեր անընդհատ կ'աքնէր կ'ճգնէր, մէկ կողմէն սուրճի լեցուն գաւաթներ պարպելով և այն ատեն կ'հանդարտէր կ'կարդար իր քովը հաւաքուած նամակներու գէզը երբ կ'զգար թէ աղատած է իր զըրակա գեշէնէն։

Էմիլ Զօլա, նոյնքան դժուարատար յոգնութենէ մը հտքը կարող կ'ըլլար աւարտել իր ծրագրած աշխատութիւնը։ Յամառօրէն կ'փառէր գործին, պաշարուած երկար և համբերատար վնասուածքներէ վերջ հաւաքուած թուղթերով, — «Երբէք չեմ կրցած գրել իբիս ո՛չ ծրագիրը գտնալ, ո՛չ ընդլայնումը, ո՛չ ոճերը ո՛չ ալ բառերը. ինքզինքս մնոցնելու չափ կ'ըլլամ աշխատած միջոցիս և կ'կարծեմ միշտ ուզած, փափաքած գործս աւարտած չըլլալ և միշտ դժգոհ եմ»։

Բոլոր այս մէջքերումները կ'ապացուցանեն թէ գրական մարդիկ, մեծ մասամբ, չարաչար աշխատութենէ և յոգնութենէ հտքն է որ կարող եղած են ուզուած հեղինակութիւնը յղա՛ւալ։ Զիւր և ոճի կատարելութիւնը պաշտողներ նուազ չեն յոգնած և աշխատած, ինչպէս Պօպէն, Ժիւլ Ժանէն և Կօնգուռ Եղբայրները։

Կենդանները մասնաւորապէս գրելու արուեստին առաջադաններն են։ Այն նառակը զոր էամօն իր Ժիւլ Եղբոր մահուրէն յետոյ ուզղած է Ֆլօպէռի, «Գրական պատմութեան է՛ն սրտայոյզ էջերէն

մէկը» նկատուած է իրապաշտ վարպետին կողմէ որ երկար ատեն անտիպ պահած էր զայն իր քով, — «Իմ կարծիքով, կ'ըսէ հոն էտմօն տը կոնքուռ, եղբորս մահը տուաջ եկած է իր չարաչար կերպով աշխատելէն: Գրուածքին ձեւը, նախադասութեանց քանդակումը և ոճի նրբերանգութիւնը կատարելութեան գագաթը հասցնելու տենջն ունէր: Կ'յիշեմ տակաւին զայն, գլուխը հակած մէկտեղ գրուած և պատրաստուած էջերուն վրայ, աչքէ անցնելով զանոնք մէկիկ մէկիկ, ամբողջ գիշերներ լուսցնելով, գրեթէ իրեն բարկութիւն տուող յամառութեամբ մը, հոս տող մը փոխելով, հոն նմանաձայն բառ մը աւելցնելով, տեղ մը նախադասութիւն մը ճոխացնելով և իր ուղեղը չարչրկելով շարունակաբար հասնելու համար այն դժուարին անթերիութեան զոր անկարելի է յաճախ ստանալ: Այս ստատիկ աշխատանքէն վերջ, ժիւլ ինքզինքը բազկաթոռի մը վրայ կ'նետէր, պարտասած, լռիկ և ջղագրգռուած, ծխելով անդադար, իբր թէ մուխին ոլորունքուն մէջ երազանք մը փնտելու փափաքով: Միտսին աշխատած միջոցնուս ալ արդէն, կ'ստիպէր զիս որ փակուած միտսն օրերով սենեակին մէջ, զգացնելով ինծի թէ արժող գործ մը արտադրելու համար ուրիշ կերպով կարելի չէր ընել և համոզուած ըլլալով մանաւանդ թէ չէր բաւեր էջեր լեցնել վէպ մը գրելու համար, այլ պէտք էր լռիկ և խորհրդաւոր մտային հաղորդակցութիւններ ստեղծել յոպոյունելիք դէմքերուն և անոնց հոգեկան գաղտնիքներուն հետ»:

Յիօպէն, ինքն ալ, ձեւի և ոճի մոլութիւնը մինչև իր ծայրագոյն սահմաններուն տարաւ: «Կէս օրին կ'արթննամ և մինչև կէս գիշերէն երեք ժամ վերջ անկողին կ'մտնամ: Ասանկով, հազիւ թէ կ'նշմարեմ երկինքին լոյսը և կ'պատահի որ յաճախ գիշերը ցորեկին հետ չփոխեմ և շաբթուան ո՛ր օրը ըլլալը մոռնամ: Քսան օրէ ի վեր Պլուտարքոսի «Հուշակաւոր մարդոց կեանքը» (Vie des Hommes Illustres) հատորը կարդալու վրայ եմ, հոմերական բնագրին մէջ, իսկ գիշերները Տօտէի, մեր անմահ Տօտէին «Թարթարեկ»ը կ'կարդամ, առտուն շարունակելու համար զայն, այնքան կ'ախորժիմ այդ գիրքէն: Աստուած չընէ որ այս երկու գործերը կարգալէս ետքը, չմիշէին մէջ նետեմ վառեմ»:

Մօքասան, Յիօպէնի «Պոպար և Բեֆիշէ» վէպին կցած յառաջաբանին մէջ կ'գրէ. — «Յիօպէն, համոզուած է գերազանցապէս թէ լեզուին մէջ միակ բառ մը, միակ բացատրութիւն մը, միակ ածական մը գոյութիւն կրնան ունեցած ըլլալ իրենց իմաստը լիովին գոհացնելու կարող, հետեաբար կ'աշխատէր խիզախօրէն որ համար այդ կատարելութեան, զգալով որ գէշ և անհամապատասխան բառերը, չեն կրնար արտայայտել ճշմարիտ զգայնութիւնները և տպաւորութիւնները գրողին»:

Ուրեմն եթէ «Մասամ Պօպարի»ի հեղինակը համոզուած էր կարգ մը դժուարութիւններէ և տքնութիւններէ յետոյ արտագրուած գրք-

ուսածքի մը յաջողութեան վրայ, միւս կողմէ չէր հանդուրժեր որ ուրիշ մը բառ մը իսկ փոխելու պէտքը զգայ իր ձեռագիրէն: Այս ըմբռնումը Զօլաինն ալ եղած է: Երբ որ մը, իր Սարսնգօն հառուած մը կ'կարդար բարեկամներուն, դիտել տուին թէ մէկ քանի բառեր չէին լրացներ ճշդիւ գրուածքին իմաստը. — «Իրաւունք ունիք, դուքն պարզապէս Ֆլօպէս»: Եւ նոյն իրիկունը, գործի սկսաւ, տասն անգամ փոխեց սրբագրեց դիտողութեան առարկայ եղած բառերը, մէկ քանի էջեր ջնջելու ձեռնարկեց, չհաւնեցաւ ըրածին, կրկին անգամ սրբագրեց, փոխեց և վերջապէս չկրնալով մէջէն ելնել, գոհացաւ իր գրածը նախնական ձևին մէջ պահելով:

«Կօնգրուներու Օրագրին» (Journal des Goncours) մէջ կ'կարդանք. — «Ֆլօպէս օրը տասը ժամ կ'աշխատի, բայց ժամանակի մեծ վատնող մըն է և երբ կէսօրին գործի սկսած է հազիւ հինգ ժամ վերջ ինքզինքը գտած կ'ըլլայ և կ'խանդավառի»:

Այս ընթացքով, բնական է որ Ֆլօպէս վրայ տուած պիտի ըլլար իր առողջութիւնը, ինչպէս ժիւլ տը Կօնքուս տուած էր և պիտի դիմէր արագաքայլ դէպի գերեզման:

Եւ իրօք, Մայիսի առտու մը, Ֆլօպէս կ'իյնար շանթահար աշխատասենեակին մէջ, սեղանին ոտքին տակ:

Բոլոր այս գրական խորհրդածութիւնները որոնք կ'աւարտեն ալ ներկայ գրութիւնս, ապացոյցը տուած կ'ըլլան սա ճշմարտութեան թէ որքան ալ գրող մը տաղանդաւոր ու հռչակի տիրացած ըլլայ, այդ տաղանդը և համբաւը պէտք է նկատենք իբր արժանաւոր արդիւնք անխոնջ և յարատեւ աշխատութեան և ջանքերու: Գրչի թեթիւ հարուածներով և մտքի հապճեպ շարժումներով չէ որ հեղինակուած են այն հմայիչ և անմոռանալի գործերը որոնք մեր սքանչալիքները և զարմանքը կ'գրաւեն տակաւին այսօր: Հրացայտ քերթուած մը որ կ'յուզէ, կ'շլացնէ մեզ, գրական հատուած մը որ մեր միտքը կ'շողշողացնէ ջրվէժի մը պէս և մեր հոգին կ'ցնցէ, բոլոր ասոնք և ասոնց պէս դեռ ուրիշ փայլուն արտագրութիւնները բարձր և ազնուական մասաւորականութիւն մը, գրեթէ միշտ տաժանելի վաստակի մը շնորհիւ առաջ եկած են: Մէկ խօսքով, գրագէտը միտքի արուեստ սերն է և այդպէս ըլլալով կրնայ պանծալ:

Եւ ըսել թէ, մեր մէջ, երէկուան սղան կըլլայ յանկարծ մեծ և անտիպ բանաստեղծ, իր երագանքի և ցնորքներու դիւետիլ հիմնելով Պառնասի գագաթը, մինչդեռ մասաւորականութեան խանձարուրէն լոյս աշխարհ եկած մանուկը կ'հռչակուի իբր տաղանդաւոր գրող իր մէկ քանի գրական վիժումներուն համար:

Թէնի պահանջած տպանհինգ տարուան աշխատութիւնը, մարգանքը իր մէկ երրորդ տասնիճանին իջեցնենք մեր համեստ գրականութեան մշակներուն համար, վստա չունի, բայց արժանիքով տիրանալը գրական մարդու համբաւին և չխաբենք մէկզմէկ:



ՆԱԶԱՐԷԹ 4. ՆՆՐՍԷՍՅԱՆ

ԼԱՌՈՇՖՈՒՔՈՅԻ ԱՌԱԾՆԵՐԸ

41.— Անոնք որ պզտիկ բաներու շատ կը յարին, սովորաբար մեծ բաներու անընդունակ կ'ըլլան:

42.— Բոլորովին մեր բանականութեան հետեւելու չափ բաւական ոյժ չունինք:

43.— Մարդ շատ անգամ կը կարծէ թէ ինքզինք կ'առաջնորդէ երբ կ'առաջնորդուի, և երբ իր մտքով նպատակի մը կը ձգտի, իր սիրտը կը քաշէ կը տանի անըզ-
գալաբար ուրիշի մը:

44.— Հոգեկան զօրութեան և տկարութեան սխալ անուններ տուած են, իրական-
նի մէջ անոնք ուրիշ բան չեն, այլ միայն լաւ կամ թուի տրամադրութիւն: Ֆիզիքական
գործարաններու:

45.— Մեր խառնուածքին կամշոտութիւնը աւելի անհեղեղ է քան թէ բախտին
քմահաճոյքը:

46.— Այն յարումը կամ անտարբերութիւնը, զոր իմաստասէրները կը ցունէին
կեանքի մասին, չէր այլ ինչ բայց ճաշակ մը անձնասիրութեան, որուն վրայ պէտք չէ
վիճիլ, ինչպէս լեզուական ճաշակի և գոյներու ընտրութեան վրայ:

47.— Մեր խառնուածքը գին կը կտրէ այն ամենուն, զոր բախտը կը բերէ:

48.— Երջանկութիւնը ճաշակի և ո՛չ թէ իրերու մէջն է, և մարդիկ բարեբախտ
են իրենց սիրած բանը ունենալով և ո՛չ թէ ուրիշներուն սիրելի եղածը ձեռք բերելով:

49.— Մարդիկ չեն այնչափ երջանիկ կամ դժբախտ, որչափ կ'երեւակայեն:

50.— Անոնք որ կը կարծեն թէ արժանիք ունին, պատիւ կը համարին դժբախտ
ըլլալը, համոզելու համար ուրիշները և իրենք գիրենք թէ արժանի են բախտին նը-
շաւակ ըլլալու:

51.— Եւ ո՛չ մէկ բան պէտք է այնչափ նուազեցնէ մեր գոհունակութիւնը մեզ-
մէն, որչափ տեսնել թէ ատեն մը կ'արհամարհենք բան մը զոր ուրիշ ատեն մը կը
հաւնէինք:

52.— Ինչ տարբերութիւն ալ երևայ բախտերու մէջ, կայ բարիքի և չարիքի
անվրէպ փոխարինութիւն մը, որ զանոնք կը հուսաւարցունէ:

53.— Որչափ մեծ առաւելութիւններ ալ տայ բնութիւնը, անիկայ ոչ թէ առան-
մին, այլ բախտին հետ միանալով է որ հերոսներ կ'ստեղծէ:

54.— Իմաստասէրներու մէջ հարստութիւնը անարգելը՝ Թարուն բաղձանք մ'էր
բախտին անիրաւութենէն իրենց արժանիքին վրէժը լուծելու, արհամարհելով այն
բարիքները որմէ բախտը զրկած էր զանոնք, ասիկայ նպատակաւոր ընթացք մ'էր
աղքատութեան նուաստացումին դէմ իրենք զիրենք ապահովելու, խոտոր ճամբայ մ'էր
երթալու համար մեծարանքի, զոր անկարող էին ստանալու անանց հարստութեան:

55.— Մեծերու շնորհներուն արժանացողի մը դէմ անուշուշտ ատելութիւնը ու-
րիշ բան մը չէ, այլ միայն սէր երախտիքի, զանոնք ստացած չըլլալու զայրոյթը կը

մեղմանայ և մխիթարուի այն արհամարհանքով, զոր կը ցուցնեն զանոնք ձեռք բերող-
նեքուն դէմ. և մենք կը զլանանք անոնց հարկ եղած յարգանքը, չ'ըն սլով կորզել ինչ
որ իրենց կը հրաւիրէ բոլոր աշխարհի մեծարանքը:

56.— Մարդիկ աշխարհիս մէջ հաստատուելու համար կ'ընեն ամէն բան, որով
կրնան հոն հաստատուած երևալ:

57.— Մարդիկ Թէև կը պարծին իրենց մեծ գործերով, բայց այդ գործերը շատ
անգամ ո՛չ Թէ մեծ նպատակի, այլ դիպուածի արդիւնք են:

58.— Կ'երևայ Թէ մեր գործերն ալ ունին բախտաւոր կամ Թշուառ ճակատագիր-
ներ, որուն կը պարտին մեծ մասը գովեստի կամ պարսաւի, զոր անոնց վրայ կը
տեղացնեն:

59.— Չի կայ ամենեւին արկած մը այնչափ դժբախտ, որմէ ճարտար անձեր
օգուտ մը չբաղեն, ո՛չ ալ այնչափ բախտաւոր, որմէ չի կարենան անխոհմտեբը
վնաս կրել:

60.— Բախտը օգտակար կ'ըլլայ միայն անոնց, զորս կը նպատաւորէ:

61.— Մարդկային անհատներու երջանկութիւնն ու Թշուառութիւնն ո՛չ եռագ
կախում ունին իրենց բնաւորութենէն, որքան բախտէն:

62.— Անկեղծութիւնը սրտի բացերութիւն մ'է, որ շատ քիչ անձերու բով կը
գտնուի, և այն որ սովորաբար կը տեսնուի, չէ այլ ինչ բայց միայն հետքիմաց կերպա-
ձեւութիւն մը ուրիշներու վատահոլութիւնը զրուելու համար:

63. Սուտէն խորշումը շատ անգամ աննշմարելի փառասիրութիւն մ է մեր վկա-
յութիւնները յարգել տալու և մեր խօսքերուն կրօնային յարգանք հրաւիրելու համար:

64.— Այս աշխարհի մէջ ճշմարտութիւնը չընքն այնչափ բարիք, որչափ անոր
երեւոյթները կ'ընեն չարիք:

65.— Չի կայ բնու գովեստ մը, զոր շտան խոհեմութեան, մինչդեռ այս վերջի-
նը որչափ մեծ ալ ըլլայ, պիտի չի կրնար պզտիկ իրողութեան մը ելքը ապահովել,
վասնդի անիկայ կը ներգործէ մարդու վրայ, որ աշխարհիս ամենէն աւելի փոփոխա-
կան արարածն է:

66.— Ճարպիկ մարդ մը պարտաւոր է իր շահերուն աստիճանը կանոնաւորել, և
անոնց իւրաքանչիւրը իրենց կարգին առաջնորդել, մեր անյազութիւնը շատ անգամ
զայն կը խանգարէ, միևնոյն ատեն այնչափ իրերու ետեւէ վազցնելով, այնպէս որ նը-
ւագ կարեւորներուն շատ բաղձալով աւելի կարեւորագոյններէն կը զրկուինք:

67.— Բարեձեւութիւնը այն է մարմնոյ, ինչ որ ողջմտութիւնն է հոգւոյ մէջ:

68.— Սէրը ասմանելը դժուար է, ինչ որ կարելի է ըսել, ատիկայ հոգւոյ մէջ
իշխելու կիրք մ'է, միտքերու մէջ համակրութիւն մը, մարմնոյ մէջ Թաքուն և փափուկ
ձօժարութիւն մը ատանալու համար զոր կը սիրեն շատ զաղտնի պարագաներէ վերջը:

69.— Եթէ մարդու և մեր ուրիշ կիրքերուն հետ չխառնուած սէր մը կայ, ազդ
ալ մեր սրտին խորը ծածկուածն է, և զոր մենք ալ չենք գիտեր:

70.— Չի կայ երբէք ծպտում մը որ կարենայ երկար ատեն ծածկել սէրը, ուր
որ անիկայ գոյութիւն ունի, ո՛չ ալ կեղծել զայն, ուր որ գոյութիւն չունի:

71.— Ինչպէս որ մէկը չի կրնար ուզածին պէս սիրել կամ սիրելէ դադրիլ, նոյն-
պէս տարփածուն չի կրնար իրաւամբ գանգատիլ, Թէ իր տարփունին յեղաժիտ է կամ
հոմանունին բողբոջ Թէ իր հոմանին Թեթևաբալոյ է:

72.— Եթէ սէրը՝ անոր արդիւնքներուն մեծամասնութիւնովը դատեն, անիկայ կը
նմանի աւելի ատելութեան քան Թէ բարեկամութեան:

73.— Կարելի է գտնել կիներ, որ երբեք շփացութիւն ունեցած չըլլան, բայց շատ
դժուար է գտնել անոնց մէջէն մէկը, որ միայն մէկ տեսակ Թեթևութիւն ունեցած ըլլայ:

74.— Թէև միայն տեսակ մը սէր կայ, բայց անիկայ հազար տարբեր ընդօրի-
նակութիւններ ունի:

75.— Սէրը, ինչպէս նաև կր սկը չի կրնար հաստատ մնալ առանց յարմարակ
շարժումի, և անիկայ գոյութենէ կը դադրի, երբ վերջանալ յոյսը կամ վախը:

76.— Ճշմարիտ սէրը գոյութիւն ունի, ինչպէս ոգիներու երևումը, ամէն մարդ ատոր վրայ կը խօսի, բայց քիչեր տեսած են զայն:

77.— Սէրը փոխ կուտայ իր անունը անձիւ յարաբերութիւններու, զոր իրեն կը վերագրեն և ուր որ անիկայ մասնակցութիւն չունի, ինչպէս դոժը (dodge) միջամուտ չըլլար վէնետիկի մէջ կատարուած գործողութիւններուն:

78.— Արդարութեան սէրը շատերուն քով ուրիշ բան մը չէ, հասկա միայն անիրաւութենէ տառապելու վախը:

79.— Լռութիւնը ամենէն աւելի ապահով հնարքն է անոր որ ինքնիրմէ կը կասկածի:

80.— Մեր բարեկամութիւններու փոփոխական ըլլալուն պատճառն այն է որ հոգեկան ձիրքերը նանչեալ դժուար է, մինչդեռ մտաւորական յատկութիւնները որոշել դիւրին է:

81.— Ամենէն աւելի անշահախնդիր բարեկամութիւնը չէ այլ ինչ, բայց միայն առուտոր մը, ուր մեր անձն ստիճութիւնը միշտ մտադիր է բան մը շահիլ:

82.— Մեր Թշնամիներուն հետ վերահաշտութիւնը ուրիշ բան մը չէ, բայց միայն բաղձանք մը մեր վիճակը բարուրելու, յոգնածութիւն մը պայքարէ, երկիւղ մը իրերու ինչ ինչ փառաբեր հետեանքներէն:

83.— Երբ սիրելէ ձանձրանանք, կուրախանանք որ մեզի անհաւատարիմ կը գտնուին, մեզ հաւատարմական պարտաւորութենէ ազատելու համար:

84.— Աւելի ամօթալի է բարեկամներու վրայ կասկած ունենալ, քան թէ անոնցմէ խաբուած ըլլալ:

85.— Մենք զմեզ շատ անգամ կը համոզենք սիրելու այն անձերը, որ մեզմէ աւելի զօրաւոր են, բայց և այնպէս միայն շահախնդրութիւնն է որ մեր բարեկամութիւնը առաջ կը բերէ, մենք անոնց անձնուէր կըլլանք ո՛չ թէ այն բարիքներուն համար զոր անոնց ընել կ'փափաքինք, այլ այն օգուտներուն համար, զոր անոնցմէ ընդունիլ կուզենք:

86.— Մեր կասկածանքը կարգարացնէ ուրիշի խաբանքը:

87.— Ինչպէս կը պահանջենք որ ուրիշ մը պահէ մեր գաղտնիքը, երբ մենք անձամբ չենք կրնար պահել զայն:

88.— Անձնասիրութիւնը մեր բարեկամներուն բարեմասնութիւնները մեզի աւելցնել կամ պակսեցնել կուտայ այն համեմատութեամբ որով զոհ կը մնանք անոնցմէ, և կը դատենք իրենց արժանիքը այն եղանակով որով կը վարուին մեզի հետ:

89.— Ամէն անհատ իր յիշողութենէն և ո՛չ մէկը իր դատողութենէն կը գանգատի:

90.— Ծոյլերէն զատ չիկայ մէկը որ այնչափ փութացնէ ուրիշները, ծոյլերը երբ զոհ մնան իրենց հեղգութենէն, կուզեն ժրաշան երևալ:

91.— Ամենէն մեծ փառասիրութիւնը անոր ամենապաշտելի երևոյթը չունի, երբ հոնդիպի բացարձակ անկարելիութեան մը հասնելու հոն, ուր ժամանիլ կը բաղձայ:

92.— Մարդու մը, որ իր արժանիքով նստապաշարուած և միտքը յոգնած է, աչքը բանալ այնպիսի փրատաբեր ժառայութիւն մ'է, զոր մատուցին Աթէքի այն խելագարին, որ կը կարծէր թէ իրեն կը պատկանին այն բոլոր նաւերը, որոնք նաւահանգիստը կը ժամանէին:

93.— Ծերունիները կը սիրեն բարի խրատներ տալ միսթարուելու համար որ ալ չար օրինակ տալու կարողութիւն չունին:

94.— Մեծ համբաւները մեր առջև կ'ստորնացնեն փոխանակ բարձրացնելու զանոնք, որ չեն գիտեր այդ հուշակուած անունները պահել:

95.— Արտաբոյ կարգի արժանիքի մը նշանն է տեսնել, թէ անոնք որ կը նախանձին, ամենէն աւելի բռնադատուած են զայն գովելու:

96.— Անբաւական բարեկամութեան ապացոյց մէ չնշարել մեր սիրելիներուն ուժութիւնը կամ ցրտացումը:

97.— Խաբուած են անոնք որ կարծած են, թէ միտքն ու դատողութիւնը երկու տարբեր իրեր են, դատողութիւնը ուրիշ բան մը չէ, հապա միայն մտքի լուսաւորութեան մեծութիւնը, այդ լոյսը իրերու խորը կը Թափանցէ, և կը տեսնէ ինչ որ դիտել պէտք է, և կը հասկնայ այն բաները որ անբարձրելի կը թուին. այս կերպով պէտք է համոզուիլ թէ մտաւորական լոյսի ընդարձակութիւնն է որ կ'արտադրէ այն ամէն արդիւնքները, զոր դատողութեան կը վերագրեն:

98.— Ամէն մարդ իր բարեարտութեան վրայ կը խօսի, բայց և ո՛չ մէկը համարձակութիւն չունի իր բարեմտութեան վրայ բերան բանալու:

99.— Մտքի բարեկրթութիւնը վայելուչ և պատշաճ բաներ խորհելու վրայ կը կայանայ:

100.— Մտքի բարեձեւութիւնը ակորժելի եղանակով մը հաճելի իրերու վրայ խօսին է:

101.— Շատ անգամ կը պատահի որ իրերը մեր մտքին առջև կը ներկայանան այնչափ կատարելութեամբ որչափ կարելի պիտի չըլլար ձեռք բերել շատ հնարքներով:

102.— Միտքը միշտ կը խաբուի սրտէն:

103.— Ամէն անոնք որ կը ճանչնան իրենց միտքը, չեն ճանչնար իրենց սիրտը:

104.— Մարդիկ և գործերը իրենց յատուկ հեռացողի կէտը ունին, կան որ պէտք է մօտէն տեսնել լաւ դատելու համար, և կան ուրիշներ, զոր կարելի չէ այնչափ քաջ դատել, մինչև որ հեռուն չգտնուին:

105.— Մտացի մը չէ այն մարդը, որ բախտին բերումով խելք ստրված է, ողջամիտ կըլսեն այն մարդուն, որ կը ճանչնայ, կ'որոշէ և կ'ըմբռնի:

106.— Իրերը լաւ ճանչնալու համար պէտք է զիտնալ մանրամասնութիւնները. և նկատելով որ այս վերջինները գրեթէ անթիւ են, հետեւաբար մեր ճանաչողութիւններն ալ վերի վերջու և անկատար են:

107.— Տեսակ մը պչրասիրութիւն է ցոյց տալ թէ երբեք չեն զարգարուիր:

108.— Միտքը չի կրնար երկար ատեն զբօսնուլ սրտի դեր կատարող գուսաններով:

109.— Երիտասարդութիւնը կը փոխէ իր ճաշակները արեան բորբոքումով, և ծերութիւնը կը պահէ իրենները շովորոյթով:

110.— Մարդիկ և ո՛չ մէկ բան չեն տար այնչափ առատամիտ կամքով, որչափ իրենց խորհուրդները կամ խրատները:

111.— Մարդս որչափ հոմանուհի մը աւելի սիրէ, նոյնչափ մօտ է զայն ատելու:

112.— Մտքի ինչպէս նաև երեսի ծերութիւնները կը շատնան ծերանալով:

113.— Կան գեղեցիկ ամուսնութիւններ բայց սխալի երբեք:

114.— Մարդիկ չեն միմեարուիր երբ թշնամիներէ խաբուած և բարեկամներու ձեռքով մատնուած ըլլան, մինչդեռ շատ անգամ զոհ կը մնան, երբ իրենք գիրենք խաբեն կամ ձեռք տան:

115.— Որչափ որ դիւրին է ինքզինքը խաբել առանց հասկնալու, նոյնչափ դժուար է ուրիշները խաբել առանց հասկցնելու:

116.— Զիկայ բան մը նուազ աննենց բան խրատ ուղեւու կամ տալու եղանակը. այն որ կուզէ՝ իր բարեկամին զգացումներուն մասին յարգամեծար ակնածութիւն մ'ունենալ կը ցուցնէ, թէ և իր խորհուրդները հաստատել տալ և զայն իր վարմունքին երաշխաւոր ընել միայն կը խորհի, և այն որ խորհուրդ կուտայ, եռանդուն և անշահախնդիր նախանձայութեամբ մը կը փոխարինէ այն վստահութիւնը զոր ցոյց կուտան իրեն, թէ և շատ անգամ տուած խորհուրդներուն մէջ իր մասնաւոր շահն ու փաւըը միայն կը փնտռէ:

117.— Վարդեմտութիւններուն ամենէն նրբինը լաւ դիտալ է ձևացնել թէ ինկած ենք այն Թակարդին մէջ զոր մեզի լարած են, և մարդիկ այնչափ դիւրաւ չեն խաբուիր երբեք, բայց միայն այն ատեն երբ կերպեն թէ ուրիշները խաբած են:

118.— Երբեք չխաբելու դիտաւորութիւնը շատ անգամ խաբուելու վտանգին մէջ կը դնէ մեզ:

119. — Այնչափ սորված ենք ուրիշներու քով կեղծելու որ վերջիվերջոյ մենք մեզի ալ ձգտեալ կը ներկայանանք:

120. — Շատ անգամ կը զրժեն տկարութիւնով քան թէ մտաբերուած խորհուրդով մը:

121. — Մարդիկ շատ անգամ բարիք կընեն, որպէս զի կարող ըլլան անպատիժ չարիք գործել:

122. — Եթէ մեր կիրքերուն կը դիմադրենք, աւելի մեր տկարութենէն է քան թէ զօրութենէն:

123. — Մարդիկ գրեթէ պիտի չունենային հաճոյք, եթէ իրենք զիրենք չխաբէին երբեք:

124. — Ամենէն աւելի ճարպիկ անձերը իրենց ամբողջ կեանքը կը յատկացնեն նորամտութիւնները պարստելու, որպէսզի կարեոր պարագաներու մէջ ունենան մեծ շահու մը համար զանոնք գործածեն:

125. — Սրամտութեան ամենաօրեայ գործածութիւնը՝ նուաստախոհ մտքի մը նշան է, և զրեթէ միշտ կըլլայ որ տեղ մը քողարկուելու համար զայն գործածողը՝ ուրիշ տեղ մը յայտնի կընէ ինքզինք:

126. — Խորամանկութիւնն ու դաւաճանութիւնը միայն կարողութեան պակասութենէն առաջ կուգան:

127. — Խաբուելու բուն և հաւաստի միջոցն է կարծել թէ՛ ինք ուրիշներէն աւելի նրբամիտ է:

128. — Զստիազանց նրբամտութիւնը շինծու փափկանկատութիւն մ'է, բուն փափկավարութիւնը հաստատ նրբութիւն մ'է:

129. — Երբեմն կը բաւէ թանձրամիտ երեւալ հնարագէտ անձէ մը չխաբուելու համար:

130. — Տկարութիւնը վրէպ մ'է զոր չեն կրնար սրբազրել կամ յանցանք մը զոր չեն կրնար պատժել:

131. — Այն կիներու, որոնք սիրոյ անձնատուր եղած են, ամենապաշտելի յանցանքն է սիրահարութիւն ընելը:

132. — Աւելի դիւրին է խոհական ըլլալ ուրիշներուն, քան թէ իր անձին համար:

133. — Միմիայն բարի օրինակները անոնք են, զոր ինքնատիպ չարագործները մեզի կը ցուցնեն:

134. — Մարդիկ իրենց ունեցած ձիրքերով այնչափ ծիծաղելի չեն, որչափ անոնցմով զոր ունենալ կը ձեացնեն:

135. — Մարդիկ երբեմն այնչափ տարբեր կըլլան իրենք իրենցմէ, որչափ ուրիշներէն:





Մ. ԱՃԷՄԵԱՆ.

ԳԵՐՆԱՆ ԵՐԳԵՐ

Մռայլ էր Յունվար. ձիւնը՝ ծոր: ու սար
Ծառերն ու թուփեր ծածկէր հաւասար,
Քմահահա փունջեր ծաղկի լուսեղէն՝
Յօրինէր կախէր ամէն մէկ ճիւղէն:

Ես պառուհանիս ետեւէն դողդոջ
Լսէի հոգուն կոծն որոտագոյ,
Ջուարձ արտայայն բունիկն է թափուր,
Ու սեւ ագռաւներ կուլայի՛ն՝ սխուր:

Այդ ձիւնը՝ ծաղիկ անբոյր անտերեւ՝
Պատանքն էր զարնան կեղծ ու անարեւ,
Ու վաղը թռումած կը հալի վրէժս
Ինչպէս հիւանդին խուսափուկ ժպիտ:

Ապրիլի կախարդ ու արգասաբեր
Մառիկներ պճնեն ծառերն ու թուփեր.
Ջորերէն մինչեւ սարեր լեռներուն
Ծաղիկներ շարուն գոյնով վառվռուն
Որ զերդ դիւթական ծիրանի զօսի
Լայն տարածուելով անուշ կը հոսի.
Վարդենիք հագած նոր տերեւ՝ նոր ծիլ
Հարսի նազանքով կը սիրեն պարծիլ.
Դեռ պուտ մ'անձրեւի, կաթիլ մը շողի
Կարօտ են իրենց կոկոններ յըղի.
Կապոյտ բունիկներ ճիւղերէն առկախ
Ուր սարիկներու ծագուկներ ուրախ
Կը շարժեն իրենց թեւեր խառնուսիկ,
Կարծես իրարու կ'աւետեն Ձաթիկ,
Ոսկեթերթ ֆուլիան, լիւան ներագոյն,
Մանիշակն համեստ, ուսը ձիթենւոյն
Սուրբ Թաղումին շուրջ հիւրերն են քնքուշ
Որ խունկին խառնեն իրենց բոյրն անուշ.
Դարուն ու Ձաթիկ զիրար համբո՛ւրեն,
Ատուած ա՛լ կ'օրհնէ երկնականաբէն:



ՄԵՍՐՈՊ ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱԽՈՐ ՈՒՍՏԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ԻՐԱԿԱՆ ՎԷՊ)

1900ական թուականներուն՝ նորակազմ շնորհովի օրիորդ մը՝ ամէն ամսի Մեսիկոյի օրը՝ կոկիկ ու յաւէտ ճաշակաւոր արդուղարդով՝ մ'որ յատուկ կ'երեւար իրեն, ընտանեկան ճոխ անդրուվարով (équipage) մուտ կը գործէր Բասիի ֆրանսական գերեզմանատունը, և իր հետ տարած մեծագին ծաղկեպսակներով ծանրաբեռն՝ ընտանեկան հոյակապ դամբանատուն (caveau) մը կ'իջնէր զանոնք երկիւղածօրէն հոն գետնդելու՝ և ծնրադիր՝ ջերմեռանդ աղօթքներ վերստաքելու համար դէպ ի երկին հոն հանգչող սիրեցեալ հոգիի մը համար:

Ո՞վ էր աշխարհէ չուած այն պաշտելի արարածը պաշտելի յաւերժահարսի մը տարեկան անպակաս ուխտաորութեան գուրգուրալի առարկայ: Հո՞յր մը, մա՞յր մը, քո՞յր մը հազելի օրիորդին: Ո՞չ: Իրեն հոգեկցորդ զո՞յգ մ'ըլլալու սահմանուած սիրակա՞ն մը՝ կեանքէ տարածամ զրաւուած, և որու քաղցր յիշատակը կը մնար անմոռաց իր զգայուն սրտին մէջ: Ո՞չ: Ազգական մը հոգեհատոր, մոերմուհի՞ մը գոնէ՞ հաղորդակից իր կուսական սրտի ամենէն ներսին գաղանիքներուն՝ զորս կ'աւանդէր անոր խռիւրդեմուն հաւատարմութեան՝ յորձեռանդ զգացումներու ճնշիչ բեռէն փոքր ինչ թեթեւալու հարկըն զգալով:—Ո՞չ ո՞չ: Ո՞վ կրնար ըլլալ ուրեմն այն նուիրական հոգին կամ հոգիները՝ առարկայ քնքոյշ կոյսի՝ տարեկան խորհրդաւոր ուխտաւորութեան:

Յեղակարծ վախճան մը գտած ֆրանսայի հանրապետութեան մեծանուն նախագահ Սատի Բաւնո և անոր առաքինի կինը Տիկին Բաւնո՝ որոնց հետ ասկայն ոչ հեռուէն ոչ մօտէն որ և է ազգակցական կապ՝ որ և է ծանօթութիւն կամ առնչութիւն չունէր հազելի օրիորդը: Ի՞նչ գաղտնիք էր այս...:

Ինք՝ ֆրանսական պատմութեան տեղեակ՝ մեծ հիացում ունէր անշուշտ վերջին 120-130 տարիներու մէջ՝ Լազար Բաւնոյէ սկսեալ՝ ֆրանսայի ազգին և տէրութեան մատուցած զինուորական և տոհմասիրական մեծամեծ ծառայութիւններով նշանաւոր Բաւնո մեծա-

նուն տոնմին և մասնաւորապէս անոր պայծառ շառուիղ նախագահ Քառնօյի, ինչպէս նաեւ անոր համեստափայլ Տիֆնոյ վրայ: Այլ այս կը բաւէր բացատրելու այս հանապազօրդ այցելութիւնները խորհրդաւոր:

Այլ նախ և սուաջ ո՞վ էր այս ուխտաւոր բարեպաշտիկ այցելուհին, հերոսուհի այս ըստ ամենայնի իրական վէպի: Ոչ ազգական մը, ոչ բարեկամ մը՝ ինչպէս ըսինք՝ Քառնօներու հոյանուն Տան, այլ հարուստ գերդաստանի զաւակ պարզ Փրանսուհի մը, ու այն ալ կիսովի միայն Փրանսուհի՝ հայու արին ևս գտնուելով իր քնքոյշ երակներու մէջ. զի իր ուսեալ, բարեկիրթ և բարեգործ մայրը՝ Իգմիրցի ծանօթ ընտանիքի մը զաւակ՝ հայ էր ազգաւ . . . :

Հոս ուրիշ հարցում մը ևս որ իր մասնաւոր կարեւորութիւնն ունի, ինքնին կը ներկայի մեր առջեւ: Չգայուն մատուց սրտի մը բորբոքալի խանդի հետեւանք՝ վառ երեակայութեան մը պղատնական հիացման արդիւնք էր միայն այդ տարեկան ուշագրաւ այցելութիւնը այդ պերճ դամբանատան մէջ հանգչող նշանաւոր այլ օտար և անծանօթ հոգիներու: Չկա՞ր ուրիշ զօրեղ շարժառիթ մ'որ իր մեծ և նշանակելի դերն ունենար այդ գաղտնի ուխտաւորութեան մէջ՝ որ ամէն տարի կը կատարուէր տնվրէպ: Բարձր համարումէ մը յառաջ եկած բուռն համակրութիւն մը՝ ու անոր հետեւանք՝ թերեւ նորածիլ թաքուն սէր մը Քառնօններու մէկ պարագային վրայ՝ բոյն դրամ էր արդեօք կուսական այդ անմեղունակ սրտին մէջ և իր ազապատանքն յայտնելու անկարող կամ վեհերոտ հովուերգական այդ սրտաշարժ միջոցը հանձարած էր՝ իր հոգւոյն յորդուն գեղուն զգացումներու անուղղակի գոհունակութիւն մը հայթայթելու համար: Տարեկան իր այդ բարեպաշտիկ այցէն՝ զոր ամէն կարելի գաղտնութեամբ կը կատարէր, և որ հաճելի տպաւորութիւն մը պիտի ընէր անշուշտ Քառնօններու գերապանծ տոնմին վրայ՝ եթէ երբէք իմանային զայն, և համակիր ուշադրութիւն իսկ պիտի հրաւիրէր, օգուտ մը՝ նպաստ մը կ'սպասէր արդեօք իր սիրտը հաւանականապէս վստող նորօրինակ զգացումին նկատմամբ: Ո՞ր գիտէ: Կնոջական հոգեբանութիւնը մասնաւորապէս կնճռոտ ու բարդ խնդիր մ'է միշտ, և չենք համարձակիր անպատճառ այդպէս ըլլալը կամ չըլլալը պնդելու: Որ և է կերպիւ կրնայ հաստատուիլ թէ ազնիւ օրիորդը իր զգուշաւոր ընթացքին մէջ թաքուն խորհուրդ կամ նպատակ անուցանելու երևոյթ էր յայտնիքնաւ, հոգ տանելով իր նուիրական ուխտաւորութիւնը կատարել իր ընտանիքէն իսկ ծածուկ Մեռելոցի օրուան այնպիսի Ժամ մը՝ ուր ազատութիւն ունէր Քառնօններու կողմէ չղիսուելու կամ հեռաքրքրութեամբ չլրտեսուելու: Այլ տարուէ տարի անթերի կանոնաւորութեամբ շարունակուած այսպիսի ուշագրաւ այցելութիւն մը՝ խորհրդաւոր որոշ նպատակ մ'ունենար կամ ոչ՝ կրնա՞ր յաւիտեան գաղտնի մնալ՝ անզգոյշ աչքերէ ամէն անգամ անտես մնացած . . . :

Հաստատուպէս սա՛ կրնայ ըսուիլ սակայն որ առաջին անգամն էր որ իր պաշտելի անսեղութեամբ մէջ ճարտար և յաջողութիւնը թերեւս ոչ ընտւ անհատական այսպիսի հնարք մը կը յղացուէր ու կը գործադրուէր սիրոյ աշխարհին մէջ, ենթադրելով թէ իրօք հնարք մը ըլլար այս՝ զոր կը գործածէր վեհերոտ և ամօթխած պարմանուհին իր սիրտը վառող բուռն զգացումը առ որ անկ է ճարտարօրէն հասկցնելու և սիրոյ գործին եթէ հնար է՝ յաջող ելք մը տալու համար :

* * *

Տարիներ գործերը շարունակուեցան այսպէս : Ազնիւ օրիորդին դադարախորհուրդ այցելութիւնները Բասիլի գերեզմաննոցը՝ ազատ ժամերու մէջ, ամէն անգամ կը շարունակուէին անխափան և իրենց խորհրդաւոր հանգամանքը պահելով միշտ : Այլ բանն այդպէս անյայտ չէր կրնար մնալ մինչ ցվերջ, և հուսկ օր մը օրիորդն իր տարեկան ուխտաւորութեան պահուն դամբանատան մէջ դէմ առ դէմ գտնուեցաւ . . . նոյն իսկ իր համարման՝ իր սիրոյ (ինչպէս որ կ'ուզէք ենթադրել) առարկայ հանգուցեալ Նախագահին անդրանիկ որդւոյն հետ՝ որ հարկւրապետի աստիճան ունի և որ իբր անդրանիկ զաւակ՝ իր հօր մահուինէ ետք՝ անոր Սատի առաջանի անունը ըստանձնած է ընտանեկան կարգադրութեամբ : Շքեղ ծաղկեպսակները անոր ծնօղոց դամբանին վրայ արդէն զետեղած՝ ջերմաւանդօրէն կ'աղօթէր համակրելի կոյսը՝ երբ ներս կը մտնէ Սատի Բառնօ : Կը ճանչնար այդ երիտասարդը : Այո՛ անշուշտ՝ երեկոյթի մը մէջ հանդպած ու նոյն իսկ պարած ըլլալով անոր հետ : Այդ հանդիպումը առիթ ընծայած . ր քնքոյշ կոյսին զմայլել երիտասարդ Բառնօյի պարզած սիրալի ձիրքերուն վրայ : Արդէն ա՛յնքան մեծ էր Բառնօ անուան հմայքը, ա՛յնքան բարձր էր մանկամարդ անջկան համարումն այդ վեհ գերդաստանի նորածիլ շառաւիղին վրայ : Եւ բարձր համարումէ ո՛րքան զիւրաւ ծնունդ կ'առնու սէր և համակրութիւն, համակրութիւն խորհրդաւոր և յանդուգն՝ զօր իրմէ իսկ ծառակ կը պահէր շնորհալի օրիորդը, և որ սակայն յայտնի է թէ իր կուսական սրտի բոլոր երազանքը պիտի կազմէր :

Այդ պերճ երիտասարդն իր հոգւոյն մէջ՝ այլ այդպիսի առանձնացեալ վայր մը՝ ընտանեկան օտար դամբարանի մը մէջ յանկարծ գէմ առ դէմ գտնուիլ անոր հետ, այնպիսի մեծ յոյզք մ'այնպիսի մեծ խռովք մը պիտի յարուցանէր իր վեհերոտ սրտին մէջ՝ որու մտածումը միայն դող պիտի հանէր զինք՝ հրաժարեցնելով իսպառ կատարած պարբերական այցելութենէն՝ որքան զօրաւոր ալ եղած ըլլար անոր ենթադրական շարժումիթը :

* * *

Ինչպէս եղած էր այս հանդիպումը, սատանայի ինչ խաղով դիմացէ դիմաց կը գտուէին իրար հետ միանալու սահմանուած այդ

երկու ընտիր հոգիները: Խիստ պարզ կերպով: Հսնդուցեալ Նախագահին որդին իր սեփական կառքով առանձին և այս անգամ սովորականէ կանուխ կը հասնի գերեզմանատուն իր նուիրական պարտաւորութիւնը կատարելու համար աղքատոճական դամբարանի մէջ՝ ուր վերջին հանգչողներն եղած էին իր սիրական մայրն ու վաղամեռիկ հայրը՝ նախագահ Պրանսայի հանրապետութեան: Գերեզմանատուն պաշտօնեայք կ'իմացնեն երիտասարդին թէ տապանատան մէջ սղօթել եկած էր պերճ օրիորդ մը իրենց անձանօթ՝ որ սովորութիւն ունէր ամէն տարի նոյն օրը և միշտ միեւնոյն ժամուն շքեղ ծաղիկներով զաւ և ուղղակի դիմել հոն: Երիտասարդին հետաքրքրութիւնը կը շարժի ծայր սասիճան: Ո՞վ կրնար ըլլալ արդեօք այդ օրիորդը ամէն տարի այդ օրը Քառնօներու նկուզն այցելող, իր ընտանեաց մեռելներուն այդ արտաշարժ հոգաւորութիւնն յայտնող, և աշխուժիւ կը դիմէ հոն և կը տեսնէ այցելուհին ծնրագիր աղօթքի մէջ՝ զոր կը ճանչնայ ու կը յիշէ կատարելապէս:

Ի տես երիտասարդին գոր կը սիրէ և որու չէր սպասեր բնաւ ոտք ելած՝ կ'ալլայլի կը խռովի հէք օրիորդը: Իր սիրականն իր դիմացն ահա և հոգեւի հրճուելէ հետի՝ կը դողդղայ, իր կուսական սիրտը կը տրոփէ անօրինակ ուժգնութեամբ, իր աջնադէմ կերպարանքը կը կարմրի, կը շառագունի: (որպէս թէ շիկնիլիք ծանր յանցանք մը գործած ըլլար), ինչ որ ընտանեացէս կ'աւելցնէ իր խեղճ գէմքի գեղեցկութիւնը: Իր անհնարին այլայլութեան մէջ նա զղշացած է գրեթէ իր բարեպաշտիկ ուխտաւորութեան և կամ հանճարած անմեղ հնարքին համար, եթէ իրօք հարկ կ'ըլլայ հնարք մը եսթաղերկ գայն: Հէք կոյսը անդոհի և անձկութեան մտտնուած կը մնար չլմոր, ապահար, անբարբառ:

Առաջին անգամ կը խօսի Քառնօ.

«Դ՞ո՞ւք էք, օրիորդ, որ ամէն տարի այսպէս կուգաք կ'աղօթէք եղեր մեր ընտանեկան դամբարանին մէջ:

— Այո՛, պարոն, կը պատասխանէ մարմունն օրիորդը՝ հազիւ լսելի ձայնով մը և նուազելու աստիճան ալլայլմէ:

— Այդ ո՛րքան ազնուութիւն ձեր կողմէ, օրիորդ, ձեր խորհուրդներուն գուրգուրալի առարկայ ընել մեր տոհմի մեռեալները, և ամէն տարի կատարել այդ բարի այցելութիւնը մեր ընտանեկան նկուղին:

— Ընթացքիս շորժառիթը պարզ է, պարոն, Քառնօներու պանծալի գերդաստանին վրայ իմ մեծ սքանչացումս և իմ խիստ մասնաւոր հիացումս ձեր բարեյիշատակ մօր և ձեր ողբացեալ առաքինի հօր վրայ՝ որու ցաւալի մահը վիշտ պատճառեց չէ թէ միայն ինձ՝ այլ բոլոր աշխարհի:

Օրիորդին յուզումը ծայրագոյն աստիճանի հասեր էր այս կէտին: Կը սարսռար կը դողդղար տկար տերեւի մը նման, բառերը կը շիջանէին բերնին մէջ: Իսկ երիտասարդ Քառնօ ծաղկաւոր աղջկան շառա-

գնած գէմքի յարաճուն գեղեցկութիւնը կը դիմէր հոգեպիշ սիրան-
քով և գնացանքով յափշտակուած համակ: Կուպիտոն նոյն կէտին իր
փրփիւր միտած լմնացեցած էր երիտասարդին արդէն իսկ սիրավառ
սրտին մէջ:

«Ի՞նչ ազնիւ ու փափուկ զգացում ձեր կողմէ, օրիորդ, գոչեց
խանդավառ շեշտով: Ո՞րքան մեծ պէտք է ըլլայ Քառնո ընտանեաց
շնորհակալութիւնն առ ձեզ՝ ձեր ընծայած պատուոյ և յայտնած քաղցր
համակրութեան համար:»

Հուշ օրիորդը և արդէն ի՞նչ կրնար պատասխանել իր անհնարին
այլապնդութեան մէջ՝ որ անօրինակ շփոթի մը մատնած էր զինք: Երի-
տասարդը՝ նոյն իսկ՝ թեպէտ զինւորական՝ յուզումէ ու շփոթութենէ
գերը չէր երեւար. տապնապալի դիրքի մը մէջ էին երկու երիտասարդ-
ներն ալ՝ միեւնոյն խռովքի միեւնոյն վրդովի անձնատուր: Պէտք էր
վերջ տալ որքան քաղցր նոյնչափ նեղիչ այդ տեսակցութեան: Պահ
մը վարանումէ ետք՝

«Թոյլ կուտա՞ք, օրիորդ, ըսաւ երիտասարդը, որ ես ևս կատա-
րեմ իմ որդեկական պարտաւորութիւնս՝ ծնողացս գերեզմանին վրայ,
և անկէ ետք առաջնորդեմ ձեզ մինչև տուն:»

Շփոթեցաւ օրիորդը այդ անակնկալ առաջարկի վրայ՝ որ զինք
երանութեան կատարը կը հասցնէր, և զոր ստիպոյն ընդունիլ ներքի
չսեպեց իրեն:

«Շնորհակալ եմ, պարոն, ձեր ազնիւ ու կամակար առաջարկի
համար, այլ ես պարտքս կատարած եմ, աղօթքս վերջացուցած ար-
դէն. թոյլ տուէ՛ք ինձ մեկնիլ առանձին ինչպէս կը պահանջէ պատ-
շաճութիւնը, ու զուք ևս կատարեցէ՛ք ձեր նուիրական պարտքը՝
որու համար կը գանուիք հոս:»

Այս ըսելով ու առանց պատասխանի սպասելու՝ զուխի շնորհալի
խոնարհութեամբ գայթ ի գայթ հեռացաւ տապանատունէն և սիրա-
կան հոգիի մը քովէ որու աւանդ կը թողուր իր սիրան ու հոգին,
և կուք մոռնելով արշաւեց դէպ ի հայրենական տուն՝ ուր հասած
պահուն սիրտը կը արփէր տակաւին անքան ուժգնութեամբ՝ որքան
երբ ինք աղօթելու վրայ՝ երիտասարդն հասած էր յանկարծ դամ-
բարտնին մէջ:

* * *

Այդ վայրկեանէն իսկ իր որոշումը տուած էր երիտասարդ Սատի
Քառնո. կնութեան պիտի ինդրէր այդ շնորհալի աղջիկը՝ որ բռն
համակրութեան մը՝ եթէ ոչ հրայրքի՝ սրտաշարժ ցոյցը տուած էր,
և որ գեղանի, բարեկիրթ և հարուստ՝ ըստ ամենայնի արժանի էր
իրեն: Եւ իրօք սքանչելի գոյգ մը պիտի կազմէին այդ ըստ ամենայ-
նի յարմար երկու ընտրեալներն հոգիները:

Երկու կողման բարեկամ աշնուազարմ տիկնոջ մը միջամտութեամբ
ուրախալի նշանտուքը քիչ օրէն կը կատարուէր պաշտօնապէս: Ֆրանս-

սական բոլոր թերթերը արձագանք տուին բարեբաաստիկ լուրին, ինչպէս նաեւ ժամանակին կը ծանուցանէին հարսանեկան հանգէսը՝ որ տեղի ունեցաւ ընդհուպ Մամաւորապէս ազնուապետական Կոջաւ երկար ցուցակը հրատարակեց հարսնեւորաց՝ որք ամէնքը կը վերսբերէին Բարիզի ընկերութեան ամենաբարձր դասուն՝ ուր գրական, քաղաքական ու դիւանադիտական աշխարհն իր մեծանուն ներկայացուցիչներն ունէր:

Միութիւնը հռչակուեցաւ իբր քաջայարմար ամէն տեսակէտներով: Շնորհաւորութիւնք ու բարեմաղթութիւնք տեղացին ամէն կողմէ, այլ բազդի անողոք վճիռներով՝ անոր կոյր քմահաճոյից վրայ ամենափոքր ազդեցութիւն մը կրնան ունենալ մարդկային տկար սրտերէ բխած ըզձանք ու մաղթանք՝ որքան անկեղծ, որքան ջերմաջերմ եղած ըլլան անոնք . . . :

* * *

Երջանիկ էր նորապսակ ամուր՝ որքան կրնայ ըլլալ ամէն բարեմասնութիւններով գարդարուն այս աստիճան քաջայարմար զոյգ մը: Կը գուրգուրային մէկմէկու վրայ, կը պաշտէին զիրար: Չափ սահման չունէր երիտասարդ փեսային սէրն իր աներոջ և զոքանչին վրայ՝ որք այսպիսի գերբնասիր հոգի մը կողմած պարզեւած էին իրեն:

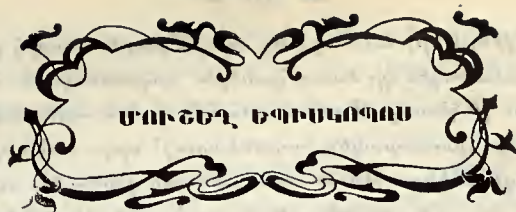
Այս երջանիկ միութեան պտուղ սիրուն աղջիկ մ'ալ աշխարհ կուգայ: Տան պէտք էինք ըսել զգեակին՝ երջանկութիւնը կատարեալ էր . . . :

Այլ աւաղ, մնայուն ուրախութիւն և երջանկութիւն այս դժբաղդ աշխարհին համար են միթէ: Շատ կարճ պիտի տևէ եղեր այս երանութիւնը, երեք տարի միայն. սասանիչ ջախջախիչ հարուած մը պիտի գար քանդել այս երջանկութիւնը, կործանել նիւնիվեր տապալել երջանկութեան այս բոյնը:

Տիկին Սատի Քառնօ՝ այդ գերազնիւ հոգին, այդ տիպար ամուսինը՝ որ տիպար մայր մ'ալ հանգիստնալ կը փափաքէր ամէն տեսակէտով, իր ծնողաց կամքի՝ բժշկական հրամանի և քնքուշ ու փափուկ կազմի մը հակառակ՝ պնդեց որ իր նորածին աղջկան՝ սիրունիկ Քլէրին կաթն յնք պիտի ջամբէր անպատճառ իր զաղփաղփուն առողջութեան վտանգով: Էէր ուզեր բնաւ նմանիլ Բարիզի այն խորթացեալ մայրերուն որք հանգիստ ու հաճոյք միայն փնտռելով և ամէն պարտականութիւն մոռնալով գիւղը վարձկան սանտուներու կը յանձնեն իրենց արգանդին պտուղները հոգ չընելով բնաւ թէ հարկ եղած խնամքը ստէպ պիտի զլացուի անոնց, և իրենց մատղաշ կեանքը վրայ պիտի տան: Հնար չեղաւ դիմադրել այս ամենաբուռն փափաքին . . . :

Դիեցման փափուկ շրջանին մէջ վրայ կը հասնի չարաշուք Լսնաenշան, այն ծանր Լսնաenշան՝ որ յատուկ է Եւրոպիոյ կլիմայի, և որու քով խաղալիկ մ'է մերինը, և չքնաղ քնքուշ ծաղիկը՝ այդ դժուրակ հիւանդութեան հաստոյր հարուածներուն տոկալու անկարող ծաղիկ հասակի մէջ կը խուլի կը փրցուի ընտանեկան բուրաստանէն՝ որ կը մնայ աւերուն և ամայի: Վա՛յ ձեզ տարաբաղդ ամուսին, ու վշտաբեկ հայր ու մայր . . . :

Այդ վերջինին՝ այդ թաղծալից հայ տիկնոջ վիճակած է այսօր գուրգուրանօք խնամել իր նորափթիթ որբացեալ թոռնուհին՝ Քառնօներու նորածին բողբոջը՝ որ Քլէն Սատի Քառնօ անուն կը կրէ . . . :



ՅԻՍՈՒՍԻ ՔՆՆԱԴԱՏՆԵՐԸ

«Քննադատութեան հանոյքը մեզմէն կը վերցնէ
գեղեցկագոյն իրերէն ու ժգնապէս ազդուած ըլլալու
հանոյքը»
ԼԱ ՊՐԻՒԷՐ

«Վերլուծումը կը սպաննէ ինքնատպուծիւնը.
ալիւր ըլլալու համար աղացուած ցորենահատը,
չկրնար այլեւս ո՛չ ծլիլ և ո՛չ ալ մեծնալ»
ԱՄԻԷԼ

Այսօր սկսայ կարդալ Տը Բրէսսանէի Le Siecle apostolique գործին առաջին մասը: Երկրորդ ընթերցումն է այս, զոր կը կատարեմ այս գիրքին վրայ, որ այնքան հիանալի կերպով կը պատկերացնէ առաքելական դարու իրադարձութիւնները, հիմա որ ձեռագիծումի բըռնադրօս ճիգ մը կայ նուիրական կեանքերու և սրբազան մատենագրութեան շուրջը: Հիմա քննադատութեան ոգին կարծես անդին անցած է իր սահմանէն, շատ մը հեղինակներու քմահաճ երեակայութենէն թեւադրուած: Եւ մոռցուած է, թէ «իր ընդհանրական իմաստով, քննադատութիւնը ամէն բանաւոր էակի անհրաժեշտ՝ մտաւոր կարողութեան հրահանգումը, դատողութիւնն է: Քննադատեալ և դատեալ երկու հոմանիշ բառեր են, որովհետեւ դատողութիւնը, ինչպէս նաեւ քննադատութիւնը, իբր առարկայ ունի՝ ճշմարիտը զանազանել սուտէն: Բանականութեան ամենաէական պարտաւորութիւններուն, իրաւունքներուն առաջինն է: Ո՛րն ալ եղած ըլլայ գետինը, զոր քննադատութիւնը կը շահագործէ, բանականութիւնը պէտք է ուշադիր ըլլայ զանազանելու իրականութիւնը երեւոյթներէն, ճշմարիտը՝ յաճախ անճշմարտանման, և սուտը երբեմն այնչափ համոզիչ»: Այս տողերը մեր ուշագրութիւնը անգամ մըն ալ իրենց վրայ կը հրաւիրեն հիմա, երբ անհատին մէջ խորհող ԵՍը, իր մտածումներուն պըճնոտ այլանդակութիւնն է, որ փոխ կուտայ պատմութեան հոյ մը իրողութիւններուն, և զանոնք անգամ մըն ալ կը վերաշինէ իր կամքին համեմատ հիմա, առարկայականութիւնը (objectivité) խեղդուած կորիզ մը, և ենթակայականութիւնը (subjectivité) քննական պատմութեան մեծ գերակատարը դարձած է: Ու հիմա նուազ չեն մարդեր, հոյակապ նոյն իսկ իրենց երեակայելու և նկարելու անբաղդատելի-

ութիւնով, որոնք քննադատութեան այս բռնադքօս խոտորումով, Քրիստոնէութեան հեղինակին և անոր քարոզիչներուն ա'յնքան աչքառու անկեղծութիւնը և անշահատէր մտեռանդութիւնը վէճի տակ ձգելով, անոնց տեղ կը փորձեն սին փառասիրութիւն մը և ստորին օգտախնդրութիւն մը տեսնել:

Տը Բրեսանսէ, իր գործին ներածութեան մէջ խօսելով ի մասնաւորի ֆրանսական այն գրականութեան մասին, որ իրեն նիւթ ընտրած է Քրիստոնէութեան առաքելական դարը, կը քննադատէ Ռէնանի կարծիքները, որոնք թեպէտ իրենց paradoxales-նրովը ու բանաստեղծական ոճի գեղերփնտումովը հաճոյալի տարւորութիւն մը կը գործեն ընթերցողին վրայ, բայց à priori նպատակ ունենալով պատմական իրողութիւններէն աւելի մատենագրին դատողութիւնները ցուցադրել, քննածին ըլլալէ չեն դադարիր: Տը Բրեսանսէ, վերլուծելով Ռէնանի քրիստոնէական կրօնական գաղափարները, այսպէս կը շարունակէ իր խօսքը. «...մենք նուազ չենք զարմանար ա'յն հրաշալի տաղանդին վրայ, որով Պ. Ռէնան մեզի կը նկարէ հին աշխարհը, ուր քրիստոնէութիւնը պիտի մոցուէր, թէ' երբ խնդիրը գէպի անկումին դիմող Յունաստանին վրայ ըլլայ, զոր ոչ ոք իրեն չափ ըմբռնած է, թէ' ասիական եղերքներուն վրայ, ուր հեշտօտէր բնապաշտութիւն մը կը տիրէր, թէ' վերջապէս պետութեան (հնամէական) մայրաքաղաքին վրայ, ուր իրարու կը հանդիպէին և իրարու կը բաղխէին բոլոր վարդապետութիւնները, բոլոր փառքերը և բոլոր կրօնները, բոլոր թշուառութիւնները և բոլոր մոլութիւնները: Որոշ գիմագիծով մը կը բարացուցէ տիպարները, ա'յնքան ճշգրիտ, և ա'յնքան լեցուն անյարմարութիւնով, որոնք իրարու կը հանդիպէին Սաբինեան դրան աղքատ հրեաներէն սկսեալ, մինչև հարուստ և ճոխ ազնուականները և մասնաւոր ուշադրութիւնով մը, մեզի կուտայ, ինչ որ կրնանք դարուն իգական արտաբանութիւնը կոչել... Մէկ խօսքով Ռէնան կը ջանայ գերազանցապէս նորէն յինել նախնական Քրիստոնէութեան պատմութեան չրջանակը: Դժբախտաբար բուն իսկ նկարը չի համապատասխաներ իր չրջանակին:

«Կարելի չէ բնաւ անոր մէջ գտնել մեծ ներշնչումը, աստուածային շունչը նորարոյ, եկեղեցիին Գթութիւնը անոր մէջ տեսնել մը միջոց կ'ըլլայ համամիտներ գտնելու, և ժուժկալութիւնը տեսնել մը նրբացած հեշտութեան կը փոխուի: Ամենէն աւելի այս մեծ պատմութեան գիւցազներուն կենդանագիրն է, որ կը պոկուի: Միթէ կարելի է աւելի անոման գէմք մը երեակայել քան Պօղոսի գէմքը, որուն մեծութիւնն ու քաջութիւնը չկրնար վէճի տակ ձգել հոյակապ մատենագիրը, այլ սակայն, անոր վրայ կ'աւելցնէ միանգամայն, թէ նախանձը անոր նկարագիրին հիմը կը կազմէր, թէ անիկա երբեմն չարամիտ ու քծնող զուարթութիւն մը ունէր: Յետոյ ինքն իրեն կը հարցնէ, թէ մի' գուցէ Պօղոս անապատ երկրի մը մէջ մեռած ըլլայ,

առանց բանի մը հաւատալու, և տախկա Պ. Ռերնանի համար ամենա-
մեծ նշանը պիտի ըլլար գերազանցութեան, որովհետեւ իր աչքին
ամենէն աւելի զարմանքի արժանի եղաւ բանը ա՛յն հեգնութիւնն է,
որ մեզ՝ մեր յատուկ վարդապետութիւնէն վեր և դուրս կը գնէ: Կը
հարցնեմ, միթէ այս մեծ անցեալին այսպիսի մէկ նկարը ամբողջովին
կեղծուած չէ՞, ինչպէս գեղագիտական, նոյնպէս հոգեբանական տե-
սակէտով:»

Երկու հանձարներ են, որ կը նկարագրեն դարը, և անոր դերակա-
տարները: Եւ ահա իրենց նկարող վրձինները իրարու կը հանդիպին մի-
ևնոյն պատաստին վրայ: Ռերնան գերազանց հեգնող, ու գերազանց ա-
րուեստագէտ, համոյք չզգար պատմութեան ցուցադրութիւններէն:
Կ'անցնի պատմութեան սեմէն անդին, անուշերան վճուկի մը ծիծաղ-
կոտ քաղուածքովը, և իր իսկ ձեռքով խորտակած առճարին բեկորնե-
րովը կը փորձէ շինել իր երեւակայութիւնովը կանխամտածուած գրա-
կան-բազինը, որուն ճակատը կը ղետեղէ՝ մերթ ընդ մերթ՝ իրական
պատմութեան կեղծանունը: Հիանալի է իր վրձնատ նկարապետութիւնը.
իր ոճը ամբողջ մոգութիւն մըն է: Եւ ինքը գրականութեան Մեյրլեզին
մըն է: Քմահած, կնային, քնքուշ, ու սիրային իր բոլոր յուշկապարկի
ծպտումներովը, որոնց ամէնուն նպատակն է սիրտերը իրեն քաշել և
իր նկարներովը հմայել ամէնքը: Պէտք է վրնքը դիտել իր անշատ ա-
ռանձնացումին մէջ, առանց միտքին մէջ ունենալու այն իրականու-
թիւնները, զոր պատմութիւնը քեզի պիտի բերէ, և առանց Ռերնանեան
նկարը լծորդելու անցնող դարերուն Բրիտանոնական հրաշալիքին հետ:
Տը Բրեսանտէ պահելով հանդերձ իր անխառն հիացումը այդ նկարը
երկնող հանձարին հանդէպ, գրեթէ ակամայ կը սրբազգէ, կը վերա-
շինէ՝ իր վրձինին ծայրով, նկարին բոլոր ա՛յն մասերը, որոնք իրենց
խանդարումովը պիտի չկրնային գոհացում պատճառել պատմութեան
սիրահար խաղաղօրէններուն: Իր այս կրկնաշխատութիւնը ոչ միայն
անցեալին գերակատարներուն կը վերագարձնէր իրենց բուն տեսե-
րեւոյթները, գիմաքիծերը, և իրենց իսկական արժանիքը, այլ և նոր
սերունդին կը պարզէր՝ փուլումներու խորքէն վեր բերուած անց-
եալին առաջնորդներն ու ընծայացուները, վերստին գնելով զանոնք
հանձարի և փառքի Պանթէոնին մէջ:

Պէտք է կարգալ Ռերնանը, ան պիտի թովէ, հիացնէ իր գրիչին
կախարդող երփներանգութիւնովը, իր կարճ նախադասութիւններու
վը: Հիանալի չորջանապիսի փորագրող քանդակագործն է անիկա: Եւ
պէտք է կարգալ Տը Բրեսանտէն, հազիւ թէ ինքզինքը մերթ ընդ
մերթ գարգարող իր ոճին մէջ, անոր անաչառ խնատատէքի լուրջ
պրպտումներուն խորը տեսնելու համար ամէն ինչ որ Սրբազան պատ-
մութիւնը կրնայ փոխ տալ մարդերու մտածումին և ստագագի գրա-
կանութեան:



ԵՄԷ գիտնայիր Սէ ինչո՞ւ Սիրման
Կ'երևի կամա բեզի դէմ աստան:
Կ'զգենու զիմակ լպիւր կեղծիքի,
Զինք ուր որ կանչեն՝ առ այն կը ձգի:
Ինչպէս ուր շուրճեր, անկատարուն ծիծաղ
Երկրորդ կը պարզեն մոլեկան կենցաղ:

Մարդ սպանեց հայրս, և հայրը զօհին
Փոխան կոտորելու իմ հօր զլուին հին՝
Յանդգին դրոշմել իր տեղի անուն
Ճակտիս՝ Թուրինճի ծաղկով բոլորուն:
Սրբելու համար իր ոճիր ու տուամ
Զիս կը նետէ հայրս իբր հաշուն դրամ:
Պատճառ, վանգի կեանք տուաւ ինձ նա:
Սակայն իմ կամքով չէր որ ես ծնայ:
Զոհը նորածիղ ծաղիկ մ'էր դեռ ևս,
Որք իր մօր կողմէ, ինչպէս որք և ես:
Մարկօ, այդ արիւն պահեցի անտես
Որ մարդասպան հօր աղչիլը չատես:
Բայց ո՛չ, ատէ՛ գիտ, ատէ՛ որ ապրիս:
Ես պարտիմ բամել սև ճակատագրիս
Հայճայճած Թոնի բաժակը, որով
Տարագրի սիրտէդ սէր և զուժ, գորով:
Յայնժամ յաջորդէ հոն վրէժի ոգին,
Եւ քեզ կը կապէ մշտապէս կեանքին:

Հարս պիտի լինիմ, նոր հարսի բերկրանք
Կ'աքողեն անշուշտ բոլոր սառապանքս:
Ես պարտիմ ներկել ճերմակ ու կարմիր
Իմ տոգոյն Թշեր որչափ չեմ կամիր
Նոր հարսի շուքով երևիլ գուարթ:
Գօս ոստին վրայ Թարմ յաճիկ՝ ու վարդ,
Կոյս աղչիկներու ընդունիլ համբոյր,
Փոխարէն՝ բաղդիս ներշնչել հրապոյր:
Ես պարտիմ մաղթել բոլորին տարուս
Անկողնին՝ համար որ է տարտարուս:
Բայց ինչո՞ւ այսպէս, ա՛հ ինչո՞ւ համար,
Ո՞ր սրբութեան դէմ ես կեցայ յամառ:
Ինչո՞ւ Թշուտին բոցն արեան չայրէր
Կրկին որդեապան այդ կրկին հայրեր:
Որպէսզի շնչեն դեռ արևին տակ՝
Յաւելուն զոհին մի նոր նահատակ:
Ես պարտիմ լքել իմ սիրտիս հատոր
Ու պաշտել սիրով մեղսակիցն իմ հօր:
Պատճառ, վանգի կեանք տուաւ ինձ նա:
Բայց վերապէս մեղքն իմ չէր որ ծնայ:

Ահա կէս գիշեր, ոչ ոք կայ արթուն.
Երկիրն է խաւար գերեզմանատուն,
Հիւանդ ու մաշուած խաբեբայ լուսին
Զժպտիր այլևս երկրի երեսին:
Ամպեր մեղմտով ներկած են երկին:
Ոչ մի հրեշտակ չէ իր կոյս քայլիկին
Կարեկից, որքան Թուին վշտալիր.
Հրեշտակ կեղծաւոր... ո՛ր սև արհաւիր.
Ինչպէս Զիժենեայ ստորն մի գիշեր
Աստուած Աստուծոյ ի զուր կ'աղաչէր:
Ահա դժոխքը կը բանայ Վօլքան.

Բռնաշունչ բոցեր գրգռեն ուրական:
Հուր, մոխիր, ծծումք, հրավառ անձրև.
Կը տեղան, երկրէ քնցած է արև:
Ահա Սաղայէլ Յուդային մորթով:
Կուգայ համբուրել իր զօնն անվրդով:
Ահա քահանան՝ մահու՝ նախարար,
Իմ կեանքի տուաին այս վերջին արար
Կը բանայ ժպտուն և կը մաղթէ սէր,
Քանդելով սիրոյ տաճարն հիմն ի վեր:
Բռնի խոստումիս կը կոչեն վկայ
Տիրամօր պատկերն անշունչ, անգգայ:
Սատանան ուզեց որ Աստուած մեռնի,
Եւ քիչ անոր տեղ տիրանայ երկնի:
Կ'ուզեն որ ապրիմ, և իմ երեսն
Նոր կեանքի զարուն ծաղկում է կ'ընեն:
Մահահող արեան յաջորդեն՝ վարդեր:
Մարդասպան կ'առնէ հայրական նոր դեր:
Աստուած մահացաւ հրէշներու կամքով.
Իսկ ես կը պահեմ տարբեր ոյժ իմ բով:
Կ'ուզեն որ ապրիմ մահ տալով հոգւոյս,
Նիւթ պիտի առնեն կարծելով զայն կոյս:
Ի՞նչ կ'արժէ աղչիկ՝ որու բուն գօտի.
Սիրտ առ նց սիրոյ, աչք առանց լոյսի:
Յանդգնին լնուլ խաչին Թեքով
Թոյն ու նեկտարի հիւժեքն՝ ի մի բով:
Կ'ուզեն որ ապրիմ, ես մեռնիլ զիտեմ
Ես մահ կը պարգեմ պիղծ տեսիլքի դէմ:

Հեռացէ՛ք, Թշուառ, դուք ոչինչ ունիք
Իմ գոյութեան մօտ. կեղծ է այդ կնիք,
Որով կ'ապառնաք ուրանալ Մարկօս:
Խառը ձեր գործն է. սէր ինքն է կրօն:
Սէր ստիներն է մօր, սէր ցօղն է ծաղկին,
Սէր արեգակն է, սէր մարդն է ու կին:
Կրօնը սիրոյ, երախտն իր մօր,
Վարդն արշալոյսին՝ որ կ'աւետէ օր.
Աշխարհն արևին, կինն իր սիրածին,
Այս իսկ է կրօն, օրէնք բնածին:
Կրկին որդեապան հայրերէ մէն մին
Կը փութայ գրկել իմ անձի մօմին:
Խորամանկ օձէն մինչև մատնտու,
Ոչ մի վագր ու գայլ, ոչ մի վաշխառու,
Կոկորդիլոսէն մինչև կեղծաւոր,
Երկիր չէ ծնած մի գազան, որ նոր
Ուզէր յագնել իր ձագին սիրտով,
Բանասրկուն անշուշտ պիտի գգար վրդով:

Հեռացէ՛ք, Թշուառ, մի՛ մօտիք սիրտիս,
Առէ՛ք իմ կաւը, Մարկօյին հոգիս:
Կ'ուզէք որ ապրիմ, ահա կը մեռնիմ.
Բաժանցեք երկուքը իմ սառած մարմին...

Ահ, երջանիկ եմ, ե՛կ, իմա Մարկօ,
Տեսնել յաղթանակն ճշմարիտ սիրոյ,
Դաշոյն իմ կուրծքի, մահ սպաննողին,
Արիւն ողողեց շնուծեան անկողինս
Փոխուեցան դերերն, անակնկալ խաղ-
Այժմ կ'արտատուն այդ մի զոյգ ճիւղի
Իմ տաք արցունքներ կը ձուլուին մարդրիտ,
Ու թափը մարմինս զակահար կուանիմ
Ե՛կ, իմա Մարկօ, այլ ևս մենք ազատ
Եւ քու Սիրմանն եմ, քու սէրն հարազատ
Գրկե՛ գիս ուժով, մահ կուտայ կարօտ
Փռեմս՝ ինձ բնել, «ահա քու Մարկօ»
Ահա քու Սիրման քու լանջին վրայ,
Թո՛ղ մեր երկուքին սէրը գուրգուրայ
Սաւառները յայեր, երկիր մեր ոտից
Ներքե զլտորի, կը բաւէ մի կից
Ահա լուսինը, ի տես մեր գունդին
Սառած է երեսն, Աւելի անդին
Ահա Վէնիւսը հրաշագեղ փայլով
Մօտէն տխուր է, իր անդուլ հողով
Կ'արգիլէ տեսնել տղեկն իր ներքում
Ոչինչ հնար է դառել արտաբերում

Բայց երկիր նորէն կ'ընթանայ մեզ մօտ,
Ո՛ր տեսիլ տղեկ, ո՛ր զազիր ամօծ
Կարմիր անկողնին առջև աւաճուոր
Իմ աստած մարմին, տարածուն և լուռ-
ձիւաղն հոն իբրև պարտասպալ ըմբիշ՝
Կը դիտէ մեռելն, ապուշ, ակնապիշ
Հայրս չէ ներկայ, Թողած է մինակ
Արիւնի սենեակն և հրէշ և դիակ-
Ինչպէս դահճին հետ մէկ ժամ առանձին
Դիտատուած Մարի Սթուարթը Թողուցին,
Վերադարձ վագրի վերջին ճիգերով
Կ'ամիտիէ ճիւղին իր ոյժն ու կորով
Աչքերը արիւն, կապոյտ շրթունքն
Անասնի կիրքով փրփուր կը ժայթքեն
Փռուեցաւ գետին, մեռելին վրայ
Դժո՛խք, նոր փեսի դերն է որ խաղալ...
Ո՛չ Տանթէ պարզեց, ո՛չ Եղեկիէլ
Այս ոճրի տեսիլն, նոյն ինք Սաղայէլ
Իր մօտ տեղ չունի տ'նչեւիտ համար
Երբ իբրև յանձնեն այդ հրէշ այսահար
Մի փայլակ՝ և հայրս կ'երևի հանդէս-
Կը քաշէ դաշոյնն իմ բոսոր կուրծքս
Թափեցան աղիքն ժողկան փեսին,
Որու եղունգներ իսկոյն խզեցին
Իմ հօր կոկորդը, յետոյ անկենդան
Երկուքն մէկ հատոր՝ ռուբրի պէս ինկան
Սաւառները, Մարկօ, դէպ՛ ի վեր, միշտ վեր.

Երկիր կը մարսէ մեր Թողած վիշտեր,
Կեանքն իր պայմանին վճարեց բաժին,
Մեռաւ տառապանքն, չորացաւ Թոյն Պիժին,
Խուեցան վագրին ակուանք հիմէն,
Փռեմանք տօնելու փառքով մեր Հիմէն
Անցնինք արևէն՝ որու բոլորտիք
Կը դառնան, ինչպէս հոյլ հոյլ Թիթեանիկ
Միլիօն ու միլիօն գունտեր՝ որոնց մին
Երկիր, ուր մարդիկ ծնին ու մեռնին
Ուր կեդծն ու մոլին վայելեն աշխարհ,
Եւ առաքինին կ'անհետի Թշուառ
Ուր հոգեվար է աղքատն ամեն օր,
Ոսկին կը գնէ որբուժիւնն անտուր
Ուր մարդը մարդուն կը խափանէ լոյս
Եւ կեանքն է տարտամ ու միշտ տարակոյս
Ուր մեղրալուսին ասուպի նման
Կ'անցնի, և յետոյ այլ ու կին մնան
Իրար բարեկամ, յետոյ անտարբեր,
Յետոյ մատնութեան օձը կ'առնէ դեր
Ուր բարին ու չար, սուրբը և լիտին
Վերջապէս նոյն սև հողին տակ փտին
Անցնինք արևէն, որու լոյս ու կրակ
Կ'օծեն հաւասար արծիւ ու տառարակ,
Եւ մարդ և հրէշ, Արէլ ու Կայէն,
Բրիստոս և Յուզա, որ կը ներկայեն
Կրկնեբէւ կեանքէ քաղուած մէկ համար,
Եւ բնութեան շէնքին մի մանրանկար

Սլանանք հեռուն, հեռուն, միշտ հեռուն
Տե՛ս, նուաղի լոյսն բիւր բիւր գունտերուն,
Արեգակն ահա նոյնպէս կ'ամպոտի-
Դալկանս այ տակաւ կարմիրն ամօծի
Միլիօն աշխարհներ պալտակ ամպի
Կ'առնեն երևոյթ, և իրենց արփի
Իբրև հեռաւոր Փարոսի լոյսով
Կը մարի, կ'անցնի և մօռմ ազատ ծով
Այդ ամպին վերև կ'ըսեն Թէ Աստուած
Միշտ իր սուրբ անուն Գիրքով զբաղուած՝
Չայցելեր այլ ևս Սողոմ ու Սինա,
Կը մերժէ լսել մարդկան ուխտանաւ

Օ՛ն, աւելի վեր, միշտ վեր սաւառները,
Ուր պարզին տարբեր արև ու երկինք
Ուր Աստուած և Մարդ հաւասար կեանքով
Ձեն պահեր գաղանիք այլ ևս իրար բով
Ուր բացարձակն է անբիծ հայելի,
Եւ իր մէջ մարդուն պատկեր կը փայլի
Հոն ծառ ու ծաղիկ լոյսով ողողուն
Կը կազմեն կեանքի մշտական գարուն
Հոն ինդիր չկայ Պատճառ - Արդիւնքի,
Հեղինակ ու երկ մի են վասն զի

Հոն Աստուած սէր է և մարդ իր պատկեր,
ինչպէս արեգակ և անոր ցոլբեր:
Հոյս ու ճառագայթ, և ծաղիկ և բոյր,
կին և հրաշալիք, գարուն և հրապոյր:
Հող էր նախ ծաղիկն, հող դառնայ կրկին,
եւ իր բոյր սակայն կը խնկէ երկին:
Երկին խնկաւտ, ուր հոգի կամ բոյր,
եւ անմեղութեան առաջին համբոյր,
Թռչուն և վտակ, մանկան խնդ ու պար
Ամեն եւն, ինչպէս և սէր անսպառ:

* * *

Ես դեռ պատանի՝ տեսայ Սիրմանին
Սև փոսին եզրով դաշունուած մարմին
Ոչ ոք չէր փակած իր անոյշ աչեր,
կարծեցի թէ մահ տարտամ՝ կ'ամաչէր
Կնքել իր դերին աւարտող արար
Դոսելով իսկոյն այդ ծաղիկ աւար:
Տեսայ և Մարկոն հոն անշարժ, կանգուն,
Զգիտեմ եթէ արթուն էր կամ ըուն:
Այտնոտ ժամկոչներ, հաքրած՝ երեւուն,
Շնական ծաղրով կոծնած բահերուն,
Իրար կ'ըսէին լկտի կատակներ,
Թէ մեռելը ցարդ համով պատառ մ'էր:
Տէրտէրն, որ զայլին տուած էր այն գիշեր
Գառնուկն՝ իբրև թէ ոճիրն այն քիչ էր,
Հասաւ մոլեգին, և քան մահ յանդուգն՝
Զոհի երեսին արձակեց իր թուքն:

Իր օծեալ բերնով պիղծ բառի մը հետ
Գողաց, «նետեցէ՛ք... փոսն ըրէք անհետ»:
Եւ ես պատանի՝ չգիտեմ ինչպէս
Կտոր մը փրծաւ իմ անփորձ սիրտէս,
Փռնացի քաղել Թիթեոնի նման՝
Վարդի երեսէն ցողը, բայց Սիրման
Դիակ մ'էր արդէն, վարդը թառամած,
Թիթեոն ստոհակ, քահանան Աստուած,
Փոսը դժոխքն էր և ցողը լորձունք,
Ինքնասպան կոյսին նուիրուած արցունք:
Գինով ժամկոչներ գիս ետ մղեցին,
Ու մեռելն իրենց գրաստական կիցին
Ուղղութեամբ երեսն ի վար փոսն ինկաւ:
Շարժեցան բահերն, հարաւ ծածկեց կաւ:
Տէրտէրին լուսանքն՝ դեւան ալելու,
Դարձաւ հասցէիս, անկարող լալու,
Ես բար կտրեցայ:

Քառասուն տարի

Անցաւ այն օրէն, և իմ մէջ կ'ապրի
Սիրմանի պատկերն. իմ զուարթ ժամեր
Ստէպ այն տեսլի ստուերով չեն յամեր
Սգալիւ մի հօր տալ ինձ երևոյթ:
Զեմ կրնար ըսել ես սիրտիս, «ի՛նչ փոյթ»:
Իմ նրբին տողեր յայնժամ կը դադրին
Սէրը երգելէ, և իմ քնարին
Առիւծի չիղով կարկամած թելեր
Ա՛հ կը մռնչեն անդունդէն եծեր:





ՉԻՅՈՒՆ . ՍՍՐՍՅ

ՄԵՆԱԻՈՐ ԿԻՆԸ

Սակեց մօտաւորապէս երկու տասնեակ տարիներ մը առաջ ծաղկոցի չարածճի բզէզներ էինք։ Ամէն իրիկուն, զպրոցէն վերադարձին, նախընթիքի երկու պատառ կուլտալէ վերջ փողոց կ'իջնայինք մեր տղայական ու փողոցիկ խաղերուն հաճողազին անճառուէր։ Բռնել, գնդակ, պահուքաւոր, խայցրախ ևւն։ Մեր համախրմբումի ու խաղի սովորական ժամագրաւայրն էր Զարեհ Տամկաճեանենց տունին առաջքի քառանկին կողմած պզտիկ հրապարակը, որ թէ յարմարութիւն ունէր մեր խաղերուն և թէ Զարեհին մօրը փափաքն էր, իր աչքին առջև ըլլայինք միշտ, մանաւանդ երբ իր տղան մասնակցէր մեր խաղերուն։ Արի ու բարի տղայ մըն էր միանգամայն Զարեհ, և կը սիրէինք զինքը եզրօր մը պէս։ Հօրն ու մօրն ալ մէկ հատիկն էր, և մայրը մանաւանդ կը դուրդուրար վրան, աչքին յոյսն պէս կը սիրէր։ Երեսունէն երեսունհինգնոց խիստ գեղեցիկ կին մըն էր ան, բարձրահասակ, մանկ, լայնի լանջքով ու թուխ մարմով։ Սե առատ մաղերը ամբողջովին քաշուած, առանց սեթեւեթի ու նորածնութեան պայմաններու, և ճակատը բաց ձգած, անխփուած էին զլուխին հոխն, ճիւղ ու ճիւղ տարւոք կիներու վարսայարգանքութեան հինօրէնքի ձև երով, ինչ որ, իր մէջը՝ սփռանքի ու տղեր երեւոյտ ամեն փափաքի մեռած ըլլալը կ'ապացուցանէր բացայայտ։ Սե թուիչէ յօնքերու ստուերին տակ, ամխափայլ, լայնաբեր ու խորունկ աչքեր, աւելի աչքառու ու գրուիչ կը դառնային, զիրենք մատի հատաութիւնով եզերող սեւցած մարմի շրջանակի մը շուրջիւ որ քնտու, հիւանդ ու պաւտը երեւոյթ մը կուտար ամբողջ անթերի այդ գէմքին։ Աղամանդներ, ոսկիի ցուքեր, փայլուն սանաթեր, դաշնակեղ ուտարիքներ օր մը օրանց չէին գար լուսաւորել ու զուարթացնել այդ մեայ ու արտըր գլուխը, որ սակայն չէր դադրեր աղւոր ըլլալէ, ինքնայատուկ մարած ու անշուք աղւոր

բուժիչնով մը՝ որ ոչ նուազ սրտագրաւ էր ու առինքնող։ Սևեր ալ կը հագնէր, գրեթէ միշտ, դէթ որչափ որ ես կը լիչեմ, ով գիտէ թերեւ յաջորդական սուգերու պատճառով կամ մասնաւոր դիտումով մը զոր չեմ կրցած երբէք բացատրել ինքզինքիս։ Կ'ըսէին թէ ինքն ալ ժամանակին հօրը ու մօրը մէկ հատիկ զաւակը եղած էր, աղւորութիւնով ալ մէկ հատիկը՝ իր թաղին, երբ շատ դեռատի էր, նորածիլ ծաղիկի մը պէս, ամենուր հիացումին ու ցանկութեանը առարկայ։ Իր ծնողքը շուտով մը կարգեր էր զինքը, որ և է բարեկեցիկ ու տարեց անձնաւորութեան մը հետ, որ սակայն նիւթական այդ չնչին առաւելութենէն զատ ոչինչ ունէր, իր գեղանի ու ծաղկափայլ կնկանը երջանկութիւնը ապահովող։ Կ'ըսէին թէ առանց սիրոյ այդ ամուսնութեան առաջին պտուղը, — Ջարեհը, — աշխարհ գալէն վերջը, մէկ-երկու տարի ալ համակերպութիւնով ու քիչ շատ հանգիստ ապրած էին էրիկ-կնիկ և անկէ ետքը, ամուսինը որ արդէն միշտ հիւանդկախ մարդու մը տխուր ստուերը ունեցած էր իրեն ընկեր, կէս-անդամալոյծ վիճակի մը մասնաւոր, սուրը մնալու կը դատապարտուէր, ու ժամսպառ ու ջղայնոտ, վիճակ մը՝ որուն համար իր երիտասարդական տարիքին մէջ ըրածներովը, բոլորովին անպատասխանատու չէր ըլլար թերեւ։ Ալ անկէ վերջը, Տիկին Տամկաճեան կատարեալ հիւանդապահուհի մը դերն էր որ կ'ստիպուէր ստանձնել, կուռքան, նախանձոտ, անհանդուրժելի ամուսինի մը քով, դեր մը՝ որ ոչ իր զուարթ քնաւորութեանը, ոչ տարիքին և ոչ ալ աղւորութեանը կը վայլէր կարծես։ Եւ ինքն ալ կամաց կամաց ազդուելով իր այդ դերէն, զուարթութիւնը հետզհետէ տեղի տուած էր թուխ չքեղ ու տաքարիւն իր դէմքին վրայ ճառագայթելէ, աչքերը փոխանակ անդիտակից ու աւիշալից փայլով մը չողալու, գիշերային ու գիշերափայլին մթաստուեր ու թախծագին խորութեան մը մէջ ընկղմած էին, և իր բարեձև հասակը, սևերուն մէջը պարուրուած ու սլացիկ, նոճիի մը պէս մինաւոր ու անայլայլ կուգար ցցուիլ պատուհանին շրջանակին մէջը պատկերանալով, դիտելու ու հսկելու համար իր պզտիկ Ջարեհին վրայ որ հիմա իր ապարդիւն երիտասարդութեան միակ մխիթարութիւնը, իր՝ ուրիշ սէրերէ ու փափաքներէ զրկուած սիրտին միակ գուրգուրանքը կը կազմէր։ Գիշերները մինչև առտու, օրերը մինչև իրիկուն, դեղ, հազ, թուք, կոխ, քէն, նախանձ, անէծք առած կը նստէր ամուսինին դիմացը և այս՝ տարիներով, իրիկուն ու շատին միայն, Ջարեհին վրայ հսկելու պատրուակով, գալով նոճիանալ պատուհանին ետին ու երկար, երկար ատեն յուռած մնալ դուրսի կեանքին վրայ, որմէ իսպառ անմասն կը մնար։

Տամկաճեանեց տունը, հինգ փողոցներու իրար կտրած տեղը զարմանալի ձև մը ունէր, դէպի հրապարակին սիրտը մտնած սլաքի մը պէս, սուր անկիւնաւոր, անանկ որ ամէն կողմէն փողոցի վրայ

էր և գիշերները լոյսերը վառուած ատեն կատարեալ փարոսի մը նմանութիւնով կը փայլէր, այն ատենի շրջակայ հինուկ տուններուն, անլտպտեր փողոցներուն ու նոյնիսկ թափուր գետիններուն մէջտեղը: Ամէն իրիկուն, փողոցէ փողոց վազվառած աստենիս, ա՛լ վարժուած էինք ինն տեսնալու, տունին մէկ կողմը պատուհանի մը սուշին, բազկաթոռի մը մէջ թողուած ճաղատ գլուխով ու կախ պէխերով մարդուկ մը որ կը հագար ու կը թուքնէր, տունին միւս երեսը, սեւազգեստ դիցունին, միշտ քաշուած մագերով, մաքուր մորթով, հակայ հասակով, սեւածիր սգաւոր աչքերով: Ու մեր տղայական ուղեղներովը, շատ բնական կը գտնայինք այդ ամենը իրենց տեղը, քանի որ այսպէս տեսնալ՝ սովորութիւն եղած էր մեզի տարիներէ ի վեր որ խելքերնիս համնիլ սկսած էր: Ու մեզի անանկ կուգար որ միշտ ալ այնպէս պիտի մնար ամեն բան այն տեղ, հինաւուրց ու անփոփոխ պատկերի մը պէս:

Տարիներ անցան անկէ ի վեր. դպրոցէն ելանք, ընկերներնիս զիրար կորսնցուցինք. նոր դպրոցներ գացինք նոր ընկերներ ունեցանք: Տամկաճեան՝ Եւրոպական վարժարան մը յաճախել սկսաւ. շրջանաւարտ ըլլալէն վերջն ալ, բաւական լաւ պաշտօն մը ուսանանց եւրոպական վարչութեան մը մէջ: Յետոյ իմացանք որ, բժականդիր, կուռասէր ու maniaque հօրը հետ յաւիտենական վէճերէ ձանձրացած, եւր Եւրոպա է գացեր, հոն՝ մեծ մայրաքաղաքի մը մէջ հաստատուեր և քիչ շատ գրամ կը շահի եղեր: Շատ իրիկուն, իրենց դուռն ցցուած ու աշտարակաձև տունին առջևէն անցնելուս կը տեսնայի Տիկին Տամկաճեանը, միշտ միեւնոյն պատուհանին առաջը կանգնած, անտեղիտալի սովորութիւնով մը անշուշտ, միշտ պարզ ու սեւազգեստ, միշտ լուրջ ու աղւոր, միշտ հասակագեղ ու չքեղ, մինակ՝ գլուխին վրայ եփենոսի մթութեան մէջ սողոսկած շատ մը շուտ ճերմկած թիւերով, որ ապաշխարողի մօայլ այդ դէմքին վերելը, ցանուած մոխրի տպաւորութիւնը կ'ընէր: Հարկաւ մեզ տեսնալով, ինքն ալ կը յիշէր իր Զարեհը, այն ատենի Զարեհը, որ դեռ անպէս ու կարճ տափաւորով պատանի, միասին՝ պատուհաններուն տակտիքը մեր սրնգաձայն օջոռներով կամ մունաներով օդը կը ծակէինք: Ատիկա միշտ վերջալոյսի ու մտախոհութեան այն պահն էր, ուր ժամանակի մը համար ինքզինքը կը խլէր խեղ հիւանդի մը ընկերութիւն ընելու խղճալի ու միօրինակ իր պարտականութենէն և կուգար հաւանօրէն մտամփոփ խորհելու, իր անցեալի, իր գեղեցկութեան, իր փեթուտուած երազներուն, իր հեռաւոր զաւակին, իր մայրական վիրաւոր սիրտին ու ապագային վրայ: Տղան կը գրէր իրեն միշտ. իր քովը կը կանչէր գինքը յանձնարարելով որ մայրապետ մը կամ հիւանդապահուհի մը դնեն հօրը քովը: Բայց ան անյողդողդ կը մնար իր որոշումին, իր պարտականութեան գիտակցութեանը մէջ, որ մտածուած, տրամաբանական համոզում մը ըլլալէ

աւելի, կ'ենթադրեմ թէ տռհաւական, անդիմադրելի, բնական սեպ-
ուած բան մըն էր: Հակառակ ստորագային, շատ զարմանալի ու
անբացատրելի պիտի ըլլար որ, այդքան յուսախաբ կին մը՝ որ չէր
սիրած երբէք այսքան անհանդուրժելի իր ամուսինը, մնար այս վեր-
ջինին քովը, անձնուէր խնամէր զայն, հիւանդապահուէի մը պէս,
քրոջ մը պէս, մօր մը պէս վերջապէս, եթէ ոչ կնոջ մը պէս, փո-
խանակ թռիչ երթալու, իր մէկ հատիկ զաւակին քով, որ թախան-
ձազին կը կանչէր զինքը, զոր կը սիրէր իր աչքին լուսին պէս և որ
հեռաւոր երկիրներու մէջ, մենաւոր, ով գիտէ ինչ փորձութիւննե-
րու էր ենթակայ:

Տարիներ ալ անցան այսպէս: Զարեհին համար կ'իմանայինք եր-
բեմն անոր բնական քաղաքէն վերադարձող ճամբորդներէ թէ, լաւ
գիրք ունէր, լաւ կը ծախէր, հոմանուններ կը պահէր, կերութեա-
մի ու զրօսանքի տուած էր ինքզինքը: Օր մըն ալ հոս, հայրը,
տարիներով մահու և կեանքի միջև քաշկռատուէին վերջը, երկար
տոտն ալ անկողնին կառչած մնալէ ետքը, վերջապէս աւանդած էր
հոգին: Ըսողներ եղան թէ Տիկին Տամկաճեան, ալ վերջապէս պիտի
երթայ իր տղուն քովը, քանի որ այնչափ արժանաւորապէս կատա-
րած, լինցուցած էր իր պարտականութիւնը և քանի որ տղուն աչքը
միշտ իր ճամբուն էր, կ'ըսէին: Բայց ո՞ր անակնկալ: Ենթադրուա-
ծին ճիշտ հակառակը պատահեցաւ: Զարեհ, այնչափ տարուան բու-
ցակայութենէ վերջը, ինք վերադարձաւ: Բայց ո՞ր էր մեր ճանչ-
ցած արի ու բարի, կորիճ ու զուարթ Զարեհ: Կմախտցած, կորա-
քամակ, պորպուած, նիհար, հազացող, թուքնող, կռուաղան թիթիզ
մարդ մը եղած էր, ճիշտ հօրը պէս, սա տարբերութիւնով որ ինք
նիւթապէս ալ փճացած էր: Շատեր ըսին թէ ճիշտ հօրն է ելեր և
անոր հիւանդութիւնն է ժառանգեր: Ուրիշներ կարծեցին թէ հօրը
անէծքն էր որ իր տունը տեղը քակեց: Բայց կերակայ թէ հեռաւոր
ու փորձանաւոր այդ քաղաքին մէջ, միայնակ, իր վարած ամուրիի
անհաշիւ ու անհեռատես կենցաղն ալ քիչ բաժին չունէր իր քայ-
քայուն մէջ, մանաւանդ որ ինք հօրը չափ ալ չը կրցաւ զիմանալ
և երկու տարի վերջը անոր ճամբան բռնեց: Այլ այդ երկու տարիին
մէջ բնաւ չտեսանք Տիկին Տամկաճեանը իր սովորական պատուհանին
տալին: Աներեւոյթ եղած էր: Գիշեր ու ցորեկ հիւ մոգին սենեակին
մէջէն միայն կը նշմարուէր իր չուքը: Նոյնչափ անձնուէր, և աւելի
սրտազին գուրգուրանքով խնամեց իր զաւակը, միշտ սակայն այն
պատիւր հաւատքով թէ պիտի աղէկնար ան, չնորհիւ իր երխտասար-
գութեան և այս անգամ միասին պիտի երթային Եւրոպա: Եւ ասիկա,
տղան պատրանքներով օրօրելու համար ըսուած կեղծ բան մը չէր,
ընդհակառակը: Սրտովին կը հաւատար այդ ենթադրութեան, այն
աստիճան որ քանի քանի անգամներ խորխորովին մտածած էր հեռա-
տես այն խորհուրդները զորոնք տուած էին իրեն, անձնական ու

անձնուէր բարեկամներ, հօրմէն տղուն ինկած կալուածները իրեն անունին դարձնելու համար:

Հիմա, մինակ է պարապ տունին մէջը, պառաւ սպասուհիի մը հետ: Տունը միշտ նոյն աշտարակածն ու փարոսմանն չէնքն է աւելի գունաթափ, աւելի հինցած, աւելի տխուր: Առաջ իրաւցնէ փարոսի մը պէս կը փողփողէր, երբ քիչ շատ, ամեն սենեակներն ալ մէյմէկ պատճառով լոյս կը վառէին: Հիմա, մարած է փարոսին լոյսը, և խեղճուկ կանթեղ մը կը միայ, ստորնաշարկի մէկ քաշուած խցիկին մէջ: Շրջակայ հինգ փողոցներուն մէջ, հին տուններուն տեղ, կամ թափուր գետիններուն վրայ, նոր նոր, ապարանական մեծվաշելուցութիւնով ու գեղեցկութիւնով հոյակապ տուներ ու արարթմաններ են կառուցուած, որոնք կարծես արհամարհանքով կը նային, այդ դուրս ցցուած անկիւնաւոր, տձև ու ժպիւր՝ անակիւն վրայ և իրենք՝ իրենց բազմաթիւ կտուցներով հեռուէն կը լուսաւորեն խեղճուկ ու անշուք այդ տունը՝ որ կղզիացած, օտարտախ, ամօթապարտ վիճակ մը ունի հրապարակին մէջտեղը իր քշուած ու լիզուակերպ սուր անկիւնովը:

Տիկին Տամկաճեան ալ գրեթէ բնաւ դուրս չելլար. ոչ հիւր կ'ընդունի, ոչ այցելութեան կ'երթայ, երբեմն միայն բժիշկի մը կանգը կեցած կը տեսնանք անոր տունին առջին, ինչ որ բարեգուշակ բան մը չէ անշուշտ: Շատ ջգհոտ բան մըն ալ ինք եղած է հիմա կ'երևայ, կատարեալ հիւանդ մը, գտնելով իր դէմքէն ու բժիշկին այցելութիւններէն: Առտուընէ մինչև իրիկուն նստած է հիմա իր ամուսինին, յետոյ իր զաւկին նստած քաղկաթոռին վրայ, բաղկաթոռ մը՝ որուն գժբաղդ ճակատապիւր եղած է կարծես տարիներէ ի վեր, միայն և միայն խօթացածներ կրել իր ծոցին մէջ: Մաղերը ճեփճեփմակ քթան եղած են և սողաւարտի մը պէս փակած ու կորնթարթ կազմած՝ աւելի թուխցած ու խանդրած մորթին վրայ. աչքերուն եղբրքի սև շրջանակը այնչափ շեշտուած է որ ամեն զինքը տեսնելուս մահազդի սևածիր թուղթի մը տպաւորութիւնը կ'ունենամ իրմէն. աչքերը միշտ նոյն լայնաբիւր ու անխաղճն աչքերն են, բայց ինչչափ անարտայայտ, ինչչափ աղօտ, ինչչափ մեղամաղձոտ: Հիմա ալ երբեք չենք տեսնել զինքը պատուհանին առաջը կանգնած իր ցից ու բարեձև հասակով: Նստած է միշտ միևնոյն տեղը. նոճիին քամակը կը կքած է ա'լ: Երբեմն եկեղեցի կուգայ ժուժ օրերուն. միևնաւոր անկիւն մը քաշուած կ'աղօթէ կուլայ, պատկերներուն առջին կը պնդատի ժամերով, ինչ բանի համար արդիօք, ինչ կ'ուզէ. գաղտնիք: Դեռ ինչ կրնայ ունենալ այդ կինը Աստուծոյ խնդրելիք կամ սուրբերուն բարեխօսութեանը զիմելիք:

Տարիներէ ի վեր տա այսպէս է. տպահովաբար երբ մեղի կը տեսնայ ու իր մարած նայուածքը կը պտրտցունէ մեր վրայ, ուղէ չուզէ կը յիշէ իր Զարեհը: Երբ կը տեսնայ իր զրացուհիները, իր նախկին

ընկերուհիները, որոնք հիմա հարստութիւններու մէջ կը լողան, զաւկներու, թոռնիկու տէր՝ կը բազմանան ուրախ զուարթ, հարսնիք, տօնախմբութիւն, ընդունելութիւն, դաշնակ, երգ, պար հաճոյական աւարապանս մը կը դառնան իր շուրջը, ինչ կը միայ արդեօք այդ սիրտին ժոխիւններուն տակ :

Իր աչքերուն սև չըջնական զատ, իր նստած ողորմուկ ձևն ալ ինծի մտածել կուտայ մահազդնեղուն. լաւ դիտած էք յաճախ ուռենիի մը տակ ու միշտ չիբիմի մը վրայի այդ կինը, որ ձեռքը ծնօտին դրած կը մտածէ տըտում տխուր. չատ հասարակ պատկեր մըն է ան որ ալ վարժութեան ուժով ազդեցութիւն չընէր մեր վրայ : Եկէք անգամ մը ինծի հետ տեսնալ այս կենդանի ու մեռելարայր միանգամայն պատկերը և ըսէք թէ ձեր կեանքին մէջ տեսած էք երբէք նմանօրինակ սառեցնող, սարսուացնող, քստմնելի, աղէկաուր ու ահաւոր տեսարան մը, մանաւանդ երբ, մօտաւոր եկեղեցիի մը կոչնակին տխուր ու ընդհատ դողանջը կը թրթռայ օդին մէջ, ինչ որ մեր բազմամարդ թաղին մէջ, գրեթէ օր չլլար որ չը պատահի :



սեղէն հսկայ հողմահարի մը քրքմաթոյր նուաղուն շառայները, բոսոր և ծիրանեղոյն ճաճանչներու ցրուուն խախներ, — իրարու կը խառնուէին, իրարու հետ կը շփոթուէին, իրարու կը յաջորդէին:

Մթնշաղկն միտհեծան խաղաղութեան մէջ, ուր մարդկային ոչ մէկ չէակ կը խլրափ, մօտակայ ցածուկ անակի մը կիսափուլ լուսինքիկին վրայ, ծուխի գերանսօր ամենափափուկ երազային ժանեակի մը ծոյլ ծուէնները կը ծածանին պսակածէ: Փլած օճախ մը՝ որ կը միտէ դեռ. ինչ սրտագրաւ խորհուրդ: Գիւղին պարտէզներուն բոյր ծառերը ծաղկած են: Անսահման ձիւնափայլ ծաղկում, որուն մէջ կը խեղդուին համեստ տանիքներուն կարմիր մամուռացած շարպենները: Առաջին խղումները միապարզապէս լուծեալն են, արաղայներու ջինջ ու հնչուն ձայներ են, որք կ'երկարին ու իրարու կը խառնուին տունէ տուն: Եւ առաջին անգամ ըլլալով այս առտու, տատրակ մը եօթն անգամ կը մնջէ պարտէզիս սալօրենիին վրայէն, ու կը թռչի կը հեռանայ, իր թևաբախումին մեղմալուր քաղցր շըրջիւնը լսելի ընելով երկինքին տիեզերական խաղաղութեան մէջ:

Երանաւէս պահ, որուն ցնծութեան կը մասնակցի հոգիս, ծանրաբեռն՝ մարդկային ու աշխարհային ունայն չնչին հոգեբով:

Հիմա այլ ևս անսահման ճառագայթում մը կ'ողողէ ամէն բան: Լեռնազիծ հորիզոնին փակած՝ Արեւն է: Արեւը, կը տեսնեմ գայն, ու կը տեսնէ ան գիւս: Ամէն օր չէի միթէ տեսներ գայն: Բայց հագիւ թէ, տարտամօրէն սովորաւոր կուրութեամբ մը, իբր թէ գիտէի որ ան կար: Այսօր՝ կը տեսնեմ գայն, հոգիս ամենաթափանց աչքերովը, յայտնի, անթխելի, իր լուսապայծառ յաղթանակին հրեղէն աշխարհակալութեան մէջ: Արեւը, արեւը, անիկա կը նուաճէ գիւս, կը գերէ գիւս. անոր լոյսին մեծութիւնը, անչափելի, բայարձակ, անսօրելի, կը գերէ վարէ իմ մարդկային ճղճիմ խառար էութիւնս: Կրնամ ուրանալ լոյսին ճշմարտութիւնը: Պէտք է որ մոռնամ, և անա կը մոռնամ, և անա այլ ևս անկարող եմ չմոռնալու, իմ բոլոր հանճարաւիտ փիլիսոփայութիւններս, հոգիս հեգնալիւր գո՞ ժըխտումները, գէթ այս արեւցութեան վայրկեանին, լոյսն է որ կը խեղդէ գանձը, ճշմարտութիւնը միահեծան լոյսին, որ իմ բոլոր տարակոյսներս կը նուաճէ ու կը հալածէ, ինչպէս հալածած էր մութին չամանդաղները, և գիշերուան աղչամուղջը:

Մտածումս գկայ առած է, զգայալիւր կամքիս զսպանակները թուլցած են, թանձր և անտեղիտալի հիփոսոսացումի մը թալուկն ու թմբիրը կը համակեն գիւս: Տարօրինապէս գիտով կ'զգամ ինքզինքս: Արեւցութիւնն՝ արեւի լոյսին: Իմ հողեղէն էութիւնս բազալրոջ բուլբ մասնիկները կը սարսում կը ցնծան: Մարմնիս բոլոր ծակոսիներէն ներս կը թափանցէ ան, Արեւը: Ու կը ծծեմ գայն, էութեամբս բովանդակ, ու կը շնչեմ գայն՝ իմ բոլոր շնչառութիւններովս:

Բանի՛ քանի անգամներ՝ այսպիսի արբէլութիւններու այսպանու-

հայ ժխտել այս ճշմարտութիւնը՝ որ իմն է հիմա: Պիտի թողում որ ինդան ուրիշները. այն տտեն ես պիտի լամ անոնց վրայ: Իմ ճըշմարտութիւնս, իմ ճշմարտութիւններս: Որքան անհերքելի են անոնք: Հիմա կը տեսնեմ որ ձեր ծանրատուողուկ պաշտօնական գիտութիւնը, իր պատուանդանին վրայ վերամբարձ խոշոր գլխապրով մը գրուած, — տխուր ու ծանծաղամիտ գիտութիւնը բոլոր հոմէնքուն, ապուշ ինքնաճութեամբ մը կը ծիծաղի: Հակառակ ամէն բանի, ձեր հասարակաց դիւրաբեկ ճշմարտութիւններէն անդին իմ անհատական ճշմարտութիւններս ունիմ ես: Ու դուք չէք գիտեր թէ դուք ալ ունիք անոնցմէ: Պատուհանները բացէք արեւին, ու պիտի գտնէք զանոնք:

Ճառագայթներու ժայթքում մը, լուսեղէն անհամար ճամբաներու բղխում մը կ'երկարի մինչև իս: Ու հոգիս, վերասլացիկ արձակմամբ, կը թափ այն ոսկեթել ճառագայթներէն մէկին վրայ, ու կը սահի, կը սուրայ անեզրութեան մէջ, հրեղէն աստուածակոխ ճամբաներէն, դէպի սկզբնական ակունքը, դէպի Արեւ: Եւ հոգեկան ճամբորդութեան շօշափելի իրականութեան վրայ տարակուսիլ՝ անկարելի կը դառնայ ինձ վայրկեան մը, երկվայրկեան մը, — այնքան խորին է արքեպոթիւնն ու դիւթութիւնն այնքան ուժգին: Բոցերու մէջէն վազող հրեղէն պատանկի մը հինաւորց հէքեաթն է արդեօք զոր կը վերապրիմ:

Հիմա, բուն ու անտեղիտալի խանդավառութեան, զգայապատրական հոգեցունց իրականադրոյժ տեսիլքին, յաջորդած է զգաստ և խաղաղաւէտ հանդարտութիւն մը: Իմ պզտիկութեանս և անոր մեծութեան վերջահաս բայց սիրայօժար ու քաղցր դիտակցութիւնը ամօքած է զիս, և աղօթք մը կը թրթռայ հիմա սրտիս խորը: Բոլոր քնարները, բոլոր տաւիղները, բոլոր նուագարանները կը ցնծերգեն հոն: Ամէն բան՝ իմ հոգիէս կ'երգէ ու կ'աղօթէ. ամէն միմունջի մէջ՝ մաս մը, մասնիկ մը կայ իմ հոգիէս, — ոսկեթուիչ միջատներուն բըզզիւնին մէջ, ծառերուն ու ծաղիկներուն հետ համբոյրներ փոխանակող զեփիւռի հծծիւնին մէջ: Թռչուններու ճուռողիւնին, տերեւներու խաբշափին, գառուկի մը մայիւնին մէջն եմ: Ես տիեզերքին մէջ ու տիեզերքն իմ մէջս: Նախահօրս, նախամարդուն ապահար ու պակուցեալ թոթովումներէն սկսելով, հնդկական հինաւորց ըստոյգ կենցաղին վետայաշունչ տաղտրանը կը թնդայ հոգուոյս խորը: Բոլոր դարերուն ու բոլոր ժամանակներուն մէջէն անցայ, — նոյն ինքն ես չէ՞ի միթէ, — երգեցի՝ բոլոր քնարահարներուն արուեստով, բոլոր հագներգուններուն քարքառով: Եւ հակառակ այսօրուան իմ աննշան գոյութեանս, հիմա, այս մոռցուած գիւղի անկիւնին մէջ, ինքզինքս կը ճանչնամ նորէն, հին մարդն եմ, առաջին օրուան մարդը, ծագումներու օրերուն նախամարդը: Քաղաքակրթութիւններու տերակներուն վրայէն անցայ. անոնք փոխուեցան միշտ, ես չփոխ



ՈՒՆԵՈՐՈՒԹԻՒՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐՈՒՄ ՄԷՉ

Փորշ, կապարագոյն երկինք մը որ երթալով կը ցածնայ: «Գալստեան» կիրակին է որ լուսցած է: Բայց այս օգը ո՛չ մէկ անգամ քանի գալուստը կը յիշեցունէ ինծի: Չանձրոյթ, յուսահատութիւն, ասոնք կը մազուին վերէն անընդհատ, կապարագոյն ու գորշ երկինքէն որ կարծես վրա՛ս պիտի փլի ալ:

Պատուհանին առաջին անցեր՝ կը կարդամ: Կը կարդամ. հիմակ ա՛տ ալ չեմ յիշեր: Ինչ որ կը յիշեմ որոշ՝ փողոցէս անցնող մարդուկ մըն է որ դէմի տունին առջև կը կենայ և դրացիիս հետ խօսակցութեան կ'սկսի:

Ձի նայած սկսան չի տուած՝ քլլայի անոնց. — «Մեկե՛ն ի մեկ մեռեր ե» . ո՛վ: Հաւատալի՞ք բան էր սա: Եւ սակայն սե շշուկը կը կը ձայնաւորէ տունէ տուն, լուսամուտէ լուսամուտ չըջաններ կ'ընէ ու ցաւի ցունց ծամածուծութիւններ կ'ուրուանկարէ դէմքերու վրայ: Կ'զգամ որ ուղեղս կը խիլ, իբր թէ հրաշէկ սլաք մը խօթուած քլլար նոյնհետայն գանկիս մէջ: Ու ցաւին կոտորուքին տակ ծմրողուն՝ կը գամուիմ կը մնամ ակտիւս վրայ սահմուկած, թող տալով որ ձեռքիս գիրքը թաւալլոր ինչոյ ոտքերուս ներքեւ:

Պէրպէրեան մեռած. չէ՛, անողոք լուրը չա՛նողիւր որ և է կերպով հանգիստ խորշ մը գտնել միտքիս մէջ՝ հոն տեղաւորուելու համար: Ըսէ՛ հիմա, ոսկի խօսքդ կրկնէ մեզի, սիրելի Դուրեան, «Միթէ կը թաղուի՞ ճառագայթը»:

Ու բանաստեղծին ձայնին հետ՝ իրականութեան պօռուքն է որ կ'արձագանգէ դարձեալ ամբողջ տաքը՝ ձանձրոյթով լի սենեակիս. — «Մեկե՛ն ի մեկ մեռեր ե...»: Եւ իրականութեան այս պօռուքին հետ՝ ժողովուրդին խօսքն է որ կը լենայ, որ կը խժայ ականջներուս խորը, վճիռի մը պէս զահանդելի. — «Շատ տառապի՛ն՝ պատանքն է բաժին»:

... Տառապնք, ալ ա՛յսչափ կ'ըլլար: Մանկութենէ ի վեր հե ի հե վազք մը — կրթական գործին համար — տունէ տուն, դպրոցէ դպրոց, էտիրնէ, Հասքէօյ, Իւսկիւտար, Գատըքէօյ, Քարակէօմրիկ, Օրթաքէօյ, Ղալաթիա, ամէն ուր որ Պարտականութիւնը գինքը կը կոչէր: Հէ՛ք ուղեւոր Աղանի որ տգիտութեան ջրհեղեղին մէջ թըռ-

Պիտի ուզէի դադարած ըլլալ նոյն պահուն ասորիչէ, չիմանալու համար տօքթորին խօսուածքը կցկոտը՝ ուր մեռնողին Հոգեվարքը կը սրտակերանար իր յետին մանրամասնութիւններով: Հազիւ ժամ մը առաջ Պէրպէրեան ոգորներ էր մահուան դէմ, քունէն նոր արթնցած: Պնդերակութեան նոպան կարճ ու բուռն եղած էր, մինչ ինք՝ մահ-ճակտոյին վրայ տախտապար՝ կը գալարուէր ցաւին ստատկութեան տակ, և, մոլեգնոտ ցուլի մը պէս պլուխը շեղակի հակած՝ մնարին ներքե կը խորտակէր ու կը հռնդար կիսամեռ, տագնապանքէն ճշդօրէն գերազույն ճիգի մը մէջ: Եւ ակտին պահորդները—երկու քիչկիներ— մահճակալին երկու դին կայնած և անոր բազկերակները ձեռքերէն, աչքով զիրար կը չափէն յեղակարծ, զարկերուն դադարէն խեղայեղ, ահաբեկ: Լմեցած էր:

Ննջախուց կ'առաջնորդուինք: Պրչի մեծանուն վարպետը կը հանդիս ճերմակ մահիճին վրայ, մինակ, մի'ս մինակ: Զաւկները, սաները, դասատուներն, ո'վ որ ունէր սիրական՝ տունին ու դպրոցին մէջ՝ անյայտ են եղած գրէթէ: Վիշտին ամենի ամպրոպը—վիւղումէն վերջ— աւլած մաքրած ամէն փշուր ու մղեղ՝ կարճես տարազնած քշած ըլլար անոնցմէ խրաքանչիւրը մէջմէջ դիւ — ճգնաժամի ո'չ մէկ հետք՝ անոր պաղած հանգարտ դիմադժութեանը վրայ. սուրբի մեռել մը՝ անդրշիրմի երանութեամբ աււորցած: Ու բանաստեղծին խօսքը վերստին կ'իրաւնար, կը շեշտուէր միտքիս մէջ, եբք գտա-տխարակիս դէմքին դալկահար ձուածքը կը դիտէի անքթիթ:

Տե'ս, դիմորդ գեղեցկացոյց զիս մահ, արար պաշտելի . . .

Նոյն աչքերն էին նորէն՝ որոնք մտախոհութեան տունն գիտէին անխաթի մնալ կիսախուռի, նոյն շուրթերն որոնք կ'երթային հանգ-չիւ շրջանաւարաներու ճակտին վրայ՝ ամալեքի հանդէսներուն, ու նոյն ճակտը՝ խոկումներէ, խնայութենէ կորնթարդ: «... Զեռքս «արտասուալից բայց միտքարեալ Բարեկամութեան ձեռքին մէջ, «առջեւ ունենալով Պարտուց խիստ այլ գոհ դէմքը, միտքս անմա-«հոլթեան երազներով գրաւուած և կարծելով լսել ձայն մը հեռուոր «որ կը կրկնէ զիմ անուն, տրտմապէս գեղեցիկ երկինքով մի»: Երի-տասարդութեանը խանդոտ օրերուն՝ ա'յապէս բաղձացիր էր մեռնիլ և ա'յոպէս ալ զրաւեր էր կեանքէն:

Գլխուն վերեւ, մեծադիր կենդանապիրը Մեկքիսեղեկ սրբազանի, լուրջ, ծանրախոհ, որ հիմայ՝ գոգցեն «հոգեոց» մը կը կարգար նա-րոգ հանգուցիալ իր պատուական բարեկամին վրայ. քովօքը — եռու-տանիկ վերեւ— սուտ սուտ գեղերն իր իրանցունէ ցաւին. մինչ հա-րու նախը պատուհանէն՝ մանրանկարը շքեղ զարաստանի մը, իր կանանչ-կակաչով կազմելով ահաւի հակադրութիւն մը:

Կուգան, կը հասնին, հետզհետէ կը թափին հին ու նոր սաներ, ու անորին վերեւ գլխիկոր, թաշկինակներ աչքերնուն, իրենց արցունք-քին սաղմոսը կը քաղեն ընդհատ ընդհատ:

Վաղորդային — երկու շաբթի — ուխտագնացութեան օր մը կը դառնայ բոլոր մայրերուն ու բոլոր քոյրերուն՝ որոնք կը փութան պահարան, իրենց երախտագիտութիւնն ու սէրը դրոշմելու անոր ճակոյին վրայ՝ մէջմէկ համբոյսով ու քանի մը կաթիլ արտասուքով։ Ժամկոչ աղբարը — խեղճ բարի մարդուկ — ճշմարիտ ապշութեան մը մասնուած է առ օրը, տեսնելով կիներու այս անվերջ երթևեկին ու միտքին մէջ կերպով մը չի կրնալով սղմեցունել թէ ինչպէս աշխարհականի մը մարմին սրբացած ու պաշտելի նկատուէր օծեալէ՝ մը ուելի...

Նոյն իրիկունը, չուկայէն դարձիս, դարձեց կը հանդիպիմ։ Քիմիագիտութեան ընդարձակ սրահին մէջ, նախկին ընթացաւարաններ նոր աշակերտներու պէս եկեր են շարուիլ գրասեղաններու վրայ և սերտողութեան ժամու յատուկ լուրջ դիրքերով՝ կը կանխահոգան վաղորդային կարգադրութիւնները։ Աշխատանոցին երկայնքն ի վար, ապակեպատ դարաններու առաջք, անազին չըմանովներ՝ առօրտշխարհիկ տեղաներու և ծաղիկներու գարգմանակներով, անդին սեղանի մը վրայ հակած՝ քանի մը հոգի մանիշակագոյն ժապաւէններ կը դրասանգէն ոսկեառու, ու դրանովին առաջք՝ ընդհանուր հսկողը՝ ձեռքերը կուրծքին՝ կեցած է իր վիշտին մէջ քարացած։ Պարտէզը, պատին տակօք, ուսանող զոյգերու թափառումներ։ Այնչափ։ Ամբողջ յարկին ներքեւ մահատիպ լուծիւն մը կը ծփայ՝ միջնադի ստուերներուն հետ որոնք կ'աճին չորս դին, Սուգին ու Տրտմութեան քօղը կախելով միջոցին մէջ։ «Ինչ ցաւագին տպաւորութիւն կը կրէ մարդ, երբ կը մանէ տեղ մ'ուր ամէն ինչ սիրելի էակի մը վրայ կը խօսի և ուրկէ սակայն անհետացած գացած է անդարձ այդ սիրեցեալ էութիւնը»։

... Երեքշաբթին կ'այգանայ։ Սարսափելի օդ մը. աւելի յունվարովերջ՝ քան թէ ապրիլի առաք. անդադրում անձրեւածք։ Եւ թօնընկէցին հետ՝ հովին մուկեղին հեքն է որ միջոցին մէջ կ'արտաւնչուի ապերասան։

Հակառակ սակայն օդին այս բռնաշունչ խստութեան, յուզարկաւորները կը ժամանեն խուսներամ, կառքերով, հովանոցներով, Պօլխի բոլոր արուարձաններէն, վեղարի մարդը, գրիչի մարդն ու գործի մարդը, վարժուհին ու վարժապետը, ամէնքը մէկ՝ վերջին յարգանքնին մատուցանելու համար այն յոգնալատաակ Աւագ Բանուորին որ կէս դարէ հետէ իրենց կամ իրենց զաւրներուն միտքն էր կռած, սիրտն էր դարբնած։

Իբրեւ թէ Հայ Տառերու գիւտն ընող երանելի Հայրերուն տօնադարձն ըլլար այսօր, հայ վարժարանները գոց են տմրող։ Եւ 22 ամեր առաջ, լուր օր մը դարձեալ, Պէրպէրեան կրթարանը կը փակէր իր դռները՝ Հիւկօյի մահուան յիշատակը պանծացունելու համար։

Բակը, տեղատարափին տակ, սե վրանիկներուն անտառ մը, որ կը շարժի, կ'ալեծփի շարունակ: Վերնատուններուն դասիկոնները, ներքեի զոյգ դաւիթները, պատուհաններուն մէջօք, ամէն դէ՛ մարդկային մըջնահոծութիւն մը ներկսեռ, խաղիւսմներէն դուրս յորդելու աստիճան չստուար: Ինչ ներսը, ներկաներէ տակաւին թափուր անձարին մէջ՝ Մահաբեմը վեհաշուք կերպարանելու զբաղանքն ունինք մենք: Պատուանդան պատուանդանի՛ վրայ, յատակը՝ նրկարէն ծիծոյ մը մղատոյցն ջուրքերով, ու բոլորին վերեւ՝ սե թաւիչէ ծածկոյթ մը համապարփակ:

Յետոյ կ'ուզուինք պահարան: Կ'զգանք ըր անկանոն զարկ մը մեր լանջքերը կը թնդէ, կը սանդահարէ, գե՛ր դեղին կտրած ենք. նորէն տեսներք պիտի զինք. Երկու օրէ ի վեր հոս՝ պատներեսին ձգուած է անխառն հասանգիստ նինջը՝ կը շարունակէ, դէմքը՝ պատանքին ծալքով կէս՝ ինքնօրարկ, յորտայս, թեւերը կտրած քին: Հասարակ տախտակէ անտուկէն պերճ դադաղ մը կը փոխադրենք մարմինը, և, կանթերէն կախուած՝ ծանր ծանր կ'երթանք հանգեցունել զախ: Մահաբեմին վրայ, որուն շուրջ կերտներ — սլացիկ ու սպրկիկ բուններով — ծառուղի մը կը ձեւացունեն հիմայ, իրենց մէջքերէն կրելով սեւաթայր զգարչի հանգոյցներ՝ վիթխարի ցայգաթիթեաներու հանգոյց: Ծաղկեպսակներու տարափ մըն է որ կը տեղայ ախուհետեւ, նամպոնածե բարձրաւանդակին կուշտերուն շուրջանակի, իրենց կտտարներէն՝ դադաղին կոշերը խածկուտելով, և արեւանք — չիկավառ լայնչի կախարչին վերեւ — մեծափութա խաչապսակ մը ձերմակ շահպրակներէ յորինուած, ուր, թուղթի պատառի մը վրայ՝ Օննիկ, Մաննիկ, Շահան ու Նուրհան իրենց հոգիին ձօնը տաղած են: «Մեր սիրեցեալ հայրիկին»:

Գուռիթի դուռները կը ձռնչեն իրենց ծղիւններուն վրայ, և բակին ու դաւիթները լճացող ամբոխը ներս կը խուժէ երկիւղած: Դասերը, Սեղանին անդուդներուն վրայ և լուսամուտներուն քառանկրանի մարմարներուն վերեւ — ուր աւելցած պսակները կառկախուին, — զիզուած, լեցուած է բազմութիւնը դարալիր: Արարողութիւնը կ'սկսի: Վերը, գմբեթէն կախ, բոցերու շաարուսն մը փողփողենէջ:

Հնչեցուցէ՛ք, դանչեցուցէ՛ք կոջնակները. և դուք, դպիրներ, դէպ ի նրամայուած բարձրութիւններ թոցուցէք ձեր բամբ ու գոռ ձայները. Մեծ Ուղեւորն է որ կը պատրաստուի չուել անդարձ... — «Իստեա Տեր զայնոսիկ»ը կ'եղանակուի հիմայ, կեղերջի՛ մը պէս տխուր, փուրսիչի՛ մը պէս անողոր: Մաղեր կը քսամին դուռներուն վրայ: Զորոնք դատել. զանոսիկ որ տապնապեցուցին հոշոտուն Վարպետը վերջին օրերուն, զանոսիկ որոնց դրչի լուսանքներուն տակ՝ Կեանք մը — համա՛կ բեղուն, բազմարդիւն — սկսաւ դառնանալ, սկսաւ անհամբքսիլ...:

Պատուեաց զիմաստութիւն և յարգեցաւ.

Այսպէս սկիզբ տուաւ իր դամբանականին պերճախօս Պատրիարքնիս և Կրթութեան գործին մէջ մաշող անձը ցայտեցուց դուրս : Ապա, «արժանի՛ է որ ազգին ներկայացուցիչը հայր Եւայ Պէրպէրեան զաւակներուն, քանի որ հանգուցեալը հայր եղած էր աղգին զաւակներուն» յարեց : Մինչ մենք, անոր շուրթերէն կախուած՝ իրաւունք ունէինք ջուրը ձգելու իմաստասէրին խօսքը . «L'histoire est tout le contraire de la vertu récompensée» : Պէրպէրեան գլխազիր բացառութեւն մըն էր :

Անձրեւը սաստկացած է : Առասաններ մթնոլորտը կը հիւսու չեղ չեղ էջքերով, և քամին՝ պատուելու ճիգ մը ունի լոյժ տորգն անձրեւին : — Սաներու կողմէ՝ դազադն ուսամբարձ կը տարուի ինչուան Հողվրտիք, գոիհներէն, պողոտայէն դարձադարձ, ակռապիկ մալթիւրուն վրայէն կալն ի կաղ : Յաւալընթաց խաչալէմները՝ փշումներէն դողահար՝ երկրպագութեան ձեւեր կ'առնեն ատեն ատեն, պատկներուն տողանն ընդքարչ կ'ածուի ջխջխանքներուն վրայէն, ծաղիկ, տերեւ ու երիզ լղձուած, ու սրազաններուն, վարդապետներուն պապըղնոցները ջնարակներ կ'ընդունին շարունակ՝ տեղացող ջաղբագոյն շիթերէն : Դպիրները կ'երգեն ձայներնին ձգած, անգոսնելով քամին որ անոնց հոգեբուխ երգուածքը կը քճքճէ ու կ'սպառնայ շապիկնեբու քղանցքները փեթտուել : Եւ մահու քաղաքին ուռճացած թաց խոտերուն մէջէն, ծունկեր ցած տապանաքարերու ընդհարելով, ոլոքներ դարձմէկելով, բազուկներ՝ դազադին ծանրութեան կրիտլով, վերջապէս կը հասնինք գերեզման : Սաներ հոս ալ՝ ժամկոչի պաշտօն կատարող, սաներ, միշտ սաներ : Անձրեւին տակ որ հովանոցները կը թմբկահարէ, թիւրու պայքարն է սաղին որ փոս իջուցուած անտուկը կը թոպէ հողի բունծերով : Սիրտեր կը սղոցուին, հեկեկանքներ կը քակուին խապոտ հողագներէ, «հայրիկ, հայրիկ...» մինչեւ որ հողակոյտը կը ձեւանայ, կը գոյանայ՝ Զարուհին ձիւնափառ մահարձանին քովիկը .

Ամբոկ :

Որն անդունդ մը կարծեց :

Այս տեղ, որն ալ բարձունք մը .

Մէկը ծաղիկ մը դրաւ,

Միւսն ալ անխօս արցունք մը :

Թող հասարակ քար մը դբուի վրան, հոգ չէ, ծնունդին ու մահուան թուականները բուռ և չաա են : Յետոյ անունը : Հին ու նոր սերունդը հիւսանա՛ղ պիտի արտասանէ այդ անունը, և գլուխը բաց՝ յարգանքով պիտի խոնարհի անոր չիրմին առջև : Իսկ իր գեղակերտ արձանը վայել է որ կանգնուի դպրոցին սրահը, պատուանդանի մը վրայ յոտին, բթամատը՝ բաճկոնակին անութը կառչեցուցած : Զեռքը օգին մէջ կարկառուն, չըջանաւարտներուն «Հուսկ Բանք»ը խօսելու իր հանդիսաւոր ու պատկառելի դիրքովը . . . :



Ա. ՏԻՎԻԿԵԱՆ

ԱՌ ՍԻՆՔԻԱ

Ի՞նչ օգուտ քեզ, ա՛ղջիկ, պճնել վարսդ գեղաւէս,
եւ պարզել մեր առջեւ հիւսքերն այդ վէս 'ի վէս:
Մէջ Դօսեան հագուստիդ եւ ծրփուն շղարշից՝
Է՞ր այդպէս ծածանես շնորհներդ նենգալից.
Կամ հեղուս ճակասիդ զմուռս եւ հոտ անոյշ,
եւ զանոնք մինչ Որոնդ խուզարկես անզգոյշ,
Օ՛ն, անդէ, Թող փայլի Թարմութեամբ նորանոր՝
Այդ չքնաղ իրանիդ գեղութիւնն ինքնաշնորհ:
Հաւատ ինձ Սինթիա, պէտք չունիս սին զարդի՝
Նըպարել հրապոյրներիդ, որով գեղդ աղաւթի
Տես, ինչպէս հոգազուրկ, գոյներովն իր պէսպէս,
Ծաղկաւէտ զարդարուի երկիրս ալ քնապէս
Կը ճեսնես այս բաղեղն որ կ'աճի ինքնաբեր՝
Անմշակ, անխնամ, մօտ ծառին հիւրասէր.
Կամ մաթուզն որ լաւ եւս կ'արծակէ ծիւլ, ծղօս՝
Անմարդի վայրաց մէջ սորերուն անծանօթ.
Եւ ինչպէս վազին ալ հեզասահ, համարձակ,
Դարն 'ի վար կը հոսի կարկաչուն եւ յսակ.
Ծովափն ալ կը պարտի ցովմունքն իր լուսածին՝
Շողշողուն խիճերու բընական կիսուածին:
Ես լաւ եւս վայելիմ սոխակին երգն համեստ,
Տերեւոյ շուքին ճակ երբ կ'երգէ անառուեստ:
Օ՛ն 'ի բաց վարէ խղճալի այդ պերճանք,
— Ցուցամոլ հոգւոյ մը ճաղակալի, թխուր վանք:

ՓՐՕՓԷՐՍ





ԳՐԻԳՈՐ ՇԱՀԻՆԵԱՆ

ԱՆՏԻՊ ԷԶԵՐ

Վաղամեռիկ ծիկին Սրբուհի Յ. Տ. Յակոբեանի
ժամուան առթիւ գրած է ողբացեալ Գրիգոր Շահինեան
սոյն դամբան սկանը: Ծ. Խ.

Մտածումներս կը տփռուին ու խաբող երազէ մը արթնցածի պէս բոլոր ջիւղերովս կը դողամ սա նոր գոցեող գերեզմանին առջև որ միաքս տարսուռէ դողացող սուաւնումով մը կը տանի դէպ անցեալը և կ'յիշեմ հէք Սրբուհին իւր սրտակցին մօտը, հարսանեկան տնքի՞ք քողին տակ, ճակատը ուռած շուշանէ երաղներով:

Ինչ ցաւագին հակադատներ, Աստուած իմ, այն օրը և ա՛յս ժամը, ինչ դառն հեգնութիւն:

Բերկրալի խնդակցութիւններէ վերջը ինձի՞ պիտի վիճակէր վերստին այս դժբաղդ հարկը՝ խօսելու, այս անգամ՝ իր անշնչացած մարմնոյս վրայ: Ես այն տունն իրենց համար վարդերէ խնկաբուրուած կեանք մը մաղթում էի, ո՞վ այսքան շուտ փետտեց անոնց ճակտին երջանկութեան ծաղիկները, ես այն տունն շուշաններէ և ծիածաններէ հիւսուած ապագայ մը գուշակած էի, ո՞ր չար ստատնը փչրեց այդ ծիրանեգոյն ապագան: Բայց ուստի մարդկային մաղթանքները անզօր են եղեր, մարդկային գուշակութիւնները անկայուն: Իշխանաւալել պերճանքներուն մէջ յիփացող, անոնց ամբողջ ոսկիի ու աղամանից վայելքները կուշտ կուշտ ծծող իմաստունը, դարեր առաջ դառնութեան չեչոտով մը կ'ըսէր «Ունայնութիւն»: Մենք սրարզամիտ մարդկութիւն գերեզմանի խուարին առջև միայն կը հասկնանք այդ աղաղակը և ճակատնիս կնճռուած կ'ընկճինք:

Թող ուրեմն ամբարտաւանները, յաւակնոտները, կոտակները, կեանքը յաւիտեան ծիծաղկոտ հաճոյքներու սրբան կարծող եպիկուրեանները, միշին տարակոյսներով յուզուած սկեպտիկները հոս թող դան, և իրենց թզուկ մտածումները չտփեն այս անհուն, հսկայ ու նայնութեան հետ:

Բայց ի՞նչ են ուրեմն այսքան տքնութիւնները, վրդովումները կեանքի համար, քանի որ գերեզմանին մէջ ափ մը հող պիտի դառնանք և քանի որ ունայնութիւնը մեր ճակատագիրն է :

Բայց ո՞վ ըսաւ թէ գերեզմանը վախճանն է կեանքի, ունա՞յն տեղ նախախնամութիւնը մեր մէջ հաստատեց վեհագոյն զգացումն ու յոյսը անոր խաւարէն անդին վերածնող կեանքին : Անդրշիրիմեան յոյսը ճշմարիտ ու վսեմ սիրտանքն է մարդուն համար, աշխարհի բոլոր վիշտերը կ'սորոտակուին այդ յոյսին առջև :

Մխիթարուէ՛ ուրեմն, դուն, ողբացեալ ամուսին, գիտեմ, գիտեմ վշտահար բարեկամս, մեր մխիթարութեան բառերուն հանդէպ ցաւերէ, վիճ գիճ տալիւնաճ սիրտդ պիտի բանաս, գիտեմ ցաւդ մեծ է, տիեզերքը պարունակելու չափ անհուն, և մենք յաւէտ վշտիդ անհունութեան առջև խոնարհած պիտի չիշխէինք բոլոր մը արտասանելու... : Բայց ո՞նչ, ցաւերէ, վիշտերէ գերագոյն պարտականութիւն մը կը մնայ քեզ ա՛յնքան աղելու եղող կողակցիդ համար, զոր մահը տարաւ առանց խնայելու սրտիդ և զոր սիրեցիր հոգիիդ բոլոր սէրերով, բոլոր իղձերով ու գուրգուրանքովը :

Եւ արդէն դու չե՞ս գիտեր թէ գերեզմանը վերջակէտը չէ կեանքին, թէ՛ անոր մթութենէն անդին լոյսերու, խունկերու աշխարհ մը կ'պարուրի : Հոն թռած է հիմա սրտիդ սիրականը, ու աշխարհի սէրը չուզեր ան, իւր դագաղին վրայ թափուած աղի աղի արցունքներէն վերջը, կսկծաղին հառաչանքներէ, տխուր տխուր նշոյլող մոմերու լոյսէն վերջը, սեւերով պատած ծաղկեայ պսակներէ ետքը պաշտում մը կ'խնդրէ քեզմէ, պաշտում մը իր յիշատակին որու խորանը սիրտդ ըլլայ :

Վայրկեանէ մը վերջ մոմերու լոյսերը պիտի մարին, քանի մը օր վերջ ծաղիկները պիտի թաւամին, օր մը արցունքները պիտի ցամքին, բայց քու պաշտումդ պիտի մնայ միշտ անչէջ, միշտ անթաւամ :

Իբր վերջին բառ յանուն Ազգ. կրթական գործին մէջ մէկ հոգւով աշխատող դպրոցատէր ընկերներուդ և միանգամայն յանուն ուսուցչական խումբին կուգամ ընծայել արցունքոտ մխիթարութիւններ ու սրտաբուլիս վշտակցութիւններ : Մեր ընծայած մխիթարութիւնները ոչինչ կրնան ըլլալ Զեղ համար, բայց եթէ այն պաշտումը զոր պիտի ունենաս վաղամեծիկ կողակցիդ համար, և որուն մահուան կսկիծը կ'մխայ ներսիդիդ : Յարգէ՛, պաշտէ՛ անոր յիշատակը ու ահա պիտի սիրտիւիս :





ՊԱՆԴՈԿԻՆ ՊԱՏՈՒՀԱՆԸ

Կէս գիշերն անցած է լուսթիւնը անդորր, հանգեցնող քունին անխռով լուսթիւնը կը տիրէ ամէն կողմ. լոյսերը մարած են բոլոր. խոնջած զուարճասէրները հեշտագին երազներու թիւերուն մէջ օրօրուած, ու պարտէզները. զբօսավայրերը, անտառներու արահիսներն ու ծովափունքը թոթափած իրենց աղմկայոյց շիւրերը, կը վայելեն գիշերուան խորհրդաւոր ու անպատում խողաղութեան հմայքը:

Պառն ի խուան նուագարանները որոնք օրն 'ի բուն չորս կողմէն ճչած պուշտած են անհաւատար խաղերով, տուփերուն մէջ մաած երանելի լուսթեան մը դատապարտուած են, ամէն մարդկային ու օտարոտի ներկայութիւնը զերծ իր վեհապանծ մենութեան մէջ որքան գեղեցիկ է բնութիւնը...

Սենակիս ցած ու լաֆն պատուհանին մօտ գռեհիկ ու տծեւ թիկնաթուփս մէջ ընկողմանած կը դիտեմ հիւսնալի համաշնտպաւկերը որ աչացս տալեւ կը պարզուի:

Վարը, չտա մօտը խոշոր ձկնորսի նաւեր մեղմիւ կը տատանին չափիդայ կոհակներուն վրայ, ահ, ան խաբող թեթեւ կոհակները որ քծնող մատաղ կիներու պէս հիմա անուշ մրմունջներով կ'որսեն հէք հինուկ նաւերը, և ստիպն ինչքան տառապեցուցած են զանոնք իբրեւ իրենց բուն զայրոյթին խաղալիքը և իրենց անըմբռնելի քմահաճոյքներուն հլու ստրուկը. անոնց տախտակէ կողերը մաշած են հիմա ու ծիրացած, բայց այդ խաղաղիկ պահուն, կարծես անսահման հաճոյք մը կը զգան այդ անխտանելի մանրիկ ալիքներուն տարուբերումին յանձնելով ինքզինքնին, սիրող սրտերու պատկերներն են այդ նաւերը, որ գիտնալով թէ անդունդն է ոտքերուն տակ ու բուն փոթորիկներ կ'սպասէ թերեւս իրենց և գիրենք փայփայող ձեռքերը կրնան մէկ վայրկեանէն իրենց կողերը ջախջախել, անըմբռնելի երանութեամբ մը կը պարուրուին ներկայ վայր կեանին վայելքովը:

Ու անդին ժթեին քովը որ կ'երկարի կապոյտ ջուրերուն վրայ, իբր թէ կանաչագեղ կղզիին ճերմակ ժապաւէնէ գօտիին մէկ ծայրը

ըլլար. կը կենայ անձայն ու անշոգի շողենաւը. խեղճը ան ալ կը հանգչի օրուան տքնութիւններէն խառնաշփոթութիւններն, հայհոյանքներէն աղմուկէն ու կը խոխայ, հոն, մինակը, լուսնի լոյսով պսպղուն ջուրերուն վրայ, ինչպէս ես առանձին իմ մութ սենեակիս մէջ, անսահման ծովուն վրայ նայող պատուհանէս, այն տձեւ ու հինուկ պատուհանէն որ մոռցնել կու տայ ինձ իր գուհիկութիւնը իր առջեւ տարածուող հրաքանչ անաբանով: Ամէն բան խորհուրդ ու հրացու՛մ է բնութեան մէջ այդ պահուն, լուսնին շողերը որ աղամանդի փոշիներ կը սրակեն կոհակին վրայ, ծփուն ջուրերը որ տարփաստենջիկ նախոյրներ կուտան ծովեզերքին, ծովեզերքի ծաղիկները որ իրենց բոյրը կը սփռեն օդին մէջ, զգլխի խորհուրդներն են գիշերուան այն կախարդիչ ժամերուն... մինչ մարդիկ ցածուկ ու տաք սենեակներու մէջ իբրեւ անբան արարածներ կը քնանան:

Միտքս կը սաւառնի հետուները, ծովուն վրայէն կ'անցնի սպիտակ թռչուններուն պէս ու կ'երթայ անջրպետին մէջէն որոնելու հոյս մնացած երկիրներ, ուր տակաւին քաղաքակրթութիւնը իր տափակ լուծր չէ դրած բնութեան վզին, ուր ամեն բան գեղեցիկ, վսեմ ու անսեթեւեթ է, ուր սրտերը համեւելու, մրցելու, հարստանալու, համբաւ չինելու տենդէն բռնուած չըլլալով, սիրել, խոկալ, հիանալ գիտեն:

... Կեանքն իր ամեն ագեղութիւններովը կուգայ պատկերանալ աչքիս առջեւ հակազդեցութեամբը երեւակայտ՝ աշխարհներուս. ու մարդկային ցաւերը, վիշտերը, պատրանքները իրենց տգեղ ու քրտամեցուցիչ կերպարաններով, ու խաբէութիւնները, ստորնութիւնները, ասելութիւնները, իրենց զգուանքներով հոգիս մէջ կ'արթնցունեն յիշատակներ դառն իրախմութիւններու ու արցունքի կայլակ մը կ'իյնայ աչքէս պատուհանիս փայտէ եզրին վրայ...:

Ահ, արդեօք որքա՛ն հոգիներ ինձ նման այդ պանդոկի նեղ սենեակին մէջ, այդ պատուհանին առջեւ նստած ու խորհած են, արդեօք որքա՛ն տարբեր ազբիւրներէ բղխած արցունքներ եկած լուացած են այդ գունաստած ներկով փայտէ եզրը: Ինչ վշտեր անցած են անկից, ո՞վ գիտէ ինչ հիւանդագին մարմիններ հոն, ծովուն օգէն եկած են փնտուել կազդուրում, պաղատագին աչքերով դիտելով արեւ որուն կենսատու ճառագայթները հազիւ կրցած են վայրիկ մը տաքցնել իրենց սառած անդամները, ու հիմա անէացած, մութ դամբաններու ստուերին մէջ լոյսի շող մը դարձած են այդ քառակուսի լուսանցքէն ուր իրենց լուազոյն երազներն ունեցած են: Ի՞վ գիտէ ինչ սիրող սրտեր, այդ անպաճոյճ բոցին մէջ հիւսած են իրենց ցնորքներն ու տենշանքները ամառնային գաղջ գիշերներուն խռովիչ հրապոյրովը պարուրուած, ո՞վ գիտէ ինչ յաւետենական պաշտումի երգումներ փոխանակած են հոն, ու հիմա, հմայաթափ ու սառած, մէկ մէկու անտարբեր, արցունքով կ'ունենան

վերջիչումը իրենց հիացումի վայրկեաններուն և սլ աւելի դառն կ'զգան պարագութիւնը կեանքին ու անսեականութիւնը գեղեցիկ բաներուն, որովհետեւ երկնքի ցոլքը պահ մը լուսաւորած է իրենց հոգին:

Ո՛վ գիտէ ի՞նչ մայրեր հոն իրենց թևերուն մէջ քնացուցած են խարտիչագեղ մանկիկներ, և մինչ լուսնին շողերը պար բռնելով անոնց գանգուլներուն հետ, թեթեւ ստուերներ գծած են ձիւնաթոյր ճակատներուն վրայ, ի՞նչ ապապալի յոյսեր, ի՞նչ փուլուն յաջողութիւններ, ի՞նչ աշխարհի պարծանք արարածներ շինած են իրենց մանկիկներէն, ու խալտանքի կալլակներ աչքերնուն զլորած, մինչ հիմա անոնք, ան քնքոյշ երախաները, յուսահատ, ափսոս և վախ էակներ, յաջողութեան շարքին մէջ կը չըջնան մոլորուն:

... Ու միշտ նոյնն է պատուհանը, իր խարխուլ ապակիներով, աղաոտած ձերմակ ներկով. անտարրեր է ան այն արցունքներուն որոնք տարիներէ ի վեր ամեն ամառ, գիշերուան անգործ ժամերուն կը կաթին իր եզրին վրայ, մերթ ցաւագին, մերթ յուսալից, մերթ երիտասարդ շողողուն, մերթ ծերացած նուաղուն աչքերէ, անտարբեր է ան քառակուսի լուսանոցը, փոքրիկ սննեակին մէջ անցած դարձան, վշտերուն, ցաւերուն, ցնծութիւններուն, ու ողբերուն. ներսը կան սահմանափակ չորս պատերն ու անգոյն կարասիները, ու մարդկային տափակ կիրքերը որք կուգան, կ'անցնին, կ'երթան ինչպէս հոգմամբ փոշին, իսկ դուրսը իր տալե կայ անհուն ծովը իր անսահմանութեանը մէջ վեհապանծ, կայ երկինքը աղամանդազարդ, կան ոսկի շողերը արևուն, հրապուրիչ նուաղումները իրիկնամուտին և երազածուի ցոլքերը լուսնին, բոցը մշտադալար եղևինի անտառներուն ու զգլխիչ յամրիկներուն, ձերմակ վարդերուն ու յանկերգը ալիքներուն, ի՞նչ փոյթը իրեն կաթիլ մ'արցունքը անոր որ հիւլէ մ'է մեծ Բնութեան մէջ... ու պատուհանը հոն է միշտ, ծովուն գէմը, իր կարմիրով ձերմակ վարագոյրներով անիոփոխ, կարծես փիլիսոփայ մըն է ան, որ հոն կեցած է, անզգած հետաքրքրութեամբ փիլիսոփայ մըն է ան, որ հոն կեցած է, անզգած հետաքրքրութեամբ խոկմունքն ու ցաւերը ու դառն հեգնութեամբ մը խոր ու անյատակ ջուրերուն մէջ նետելու համար անոնց արցունքը որ կ'արհամարհէ...





ՍՄԲԱՏ ՎՐԴ. ՍԱԼՊԱՇԵԱՆ

ԹՕՍԱՐՁԱՅԻ ԱՏՈՐԵՐԿՐԵԱՅ ՍԱՌՆԱՐԱՆԸ

Չարխափանի ուխտաւորներուն այս սիրական այցելւաւորը՝ կը գտնուի գիւղին արեւելեան հիւսիսակողմը, երկու ժամ անդին տաւրածուող ընդարձակ լեռնադաշտի մը վրայ։

Առանց մանկական յիշատակները քրքրելու չեմ կրնար գրիչս ձեռք առնել՝ նկարագրելու համար այդ տառեւադարձը։

Մեր աղայ հասակին, մինք ալ, չերմ այցելուներն էինք անոր։

Աւանդութեան, և աւելորդապաշտութեան ասուլիսներէն մեր մանկական երեակայութիւնը գրգռուած, ամէն տարի մի քանի ընկերակիցներով, Յուլիսի տօթադին օրերուն, կանուխէն, ոչխարաց հօտին հետ՝ հետի կը մեկնէինք, ուխտագնացութեան մը կերպարանքը տալով մեր այցին։

Կատակն ու խօսուքուտը մեզ մոռցնել կուտային հետզհետէ անտանելի գարձող տապը։

Ճամբուն $\frac{2}{3}$ մասը հազիւ կտրած, դէպի Կիւղեղիկի ձորը խոնարհող բլրակի մը ստորտը կը հանդիպինք պատուաւձքի մը։

Կը սիրէինք մեր արեւախարչ մարմինը ենթարկել այդ խոր երկրաշարժական սպիին ընդերքէն փչող հովի կանոնաւոր հոսանքին, պահ մը պողշակեցնելու համար մեր խոնջ անդամները։

Սառնարանէն կէս ժամու չափ անդին բացուած այդ անդադանման ծերպը ծերերու կողմէն քնուրթեւն ականջը մտիղիւրով մկրտուած է։ — Արդեօք մեր գաղտնիքներն մտիկ կ'ընէ՝ այդ բացուածքէն...։

Սառնարանէն մինչև Կիւղեղիկի այս ականջը ստորիկրեայ անցք մը կայ, ուսկից սաստիկ խուժումով մը զուրս կուգայ Յուլիսի օդին բարեխառնութիւնէն շատ վար եզոյ սառնարանին օդը, և այդ խուժման ձայնէն աւած է իր անունը՝ Կիւղեղիկ։

Կիւղեղիկի ձորն ի վեր մագլիւով կը շարունակենք մեր ճամբան երկու քոյր լեռներու թաւուտ և ժեւուտ արանեան, ու կը հասնինք այն ընդարձակ լեռնադաշտը, ուր մեր ոտքերուն տակ բացուած կը տեսնենք քառակուսի անագին վիհ մը, նման հրաբուխի խառնարանին։

Այդ բերանարաց հրաբը՝ մօտաւորապէս 200 մէթր. խորութիւն ունեցող անդունդ մը կը բանայ իր ներսի դիմ։

Պահիկ մը, գլխու պտոյտով կը գիտենք վայրահակ, ընկողմանած եղբարապահ ամուր և անագին ժայռերուն, որոնց նմանները արդէն գլորուած, ու իրարու վրայ դիզուած կը մնան անդունդն ի վար՝ յաւիտեանական անշարժութեան մէջ թաղուած։

Սառնարանին մէջ իջնելու յանդգնողներու իբրեւ սանդուղ պիտի ծառայեն ասոնք։

Սառնարանը իջնողը՝ փոքրիկ լապտեր մը ունի քովի՛ր, և ամուր մըն ալ հագուած է յոտից ցգլուխ, հոն տիրող սաստիկ ցուրտէն պատասպարուելու համար։

Վայրէջքը կը շարունակուի մինչև այն կէտը՝ ուր ջրմուղի պէս բացուած ծակ մը կայ։

Հոգ կանկ կ'առնեն, ահ ու դուլով դիտելու համար սառնարանին բուն խորքը։

Քիչ մ'ալ սրտապնդուած, ու ամուրկեկ չուանի մը պլլուած կը սողոսկիս սառնարանին մինչև առաջին յարկը։ Այլ ևս անկարելի է վայրէջքը շարունակել. ստկից վար դիտելը իսկ սոսկում կը պատճառէ նայողին։

Առաջին յարկին մէջ երկար ատեն մնալը իսկ խոհեմութիւն չէ։ Յուրոր, ահն ու զոզը՝ սարսուռ մը կը գնեն երակներուդ մէջ, ու ակումներդ կ'սկսին կափկափել։

Այս առաջին յարկին մէջ արդէն պաղաքսրերու նմանող սեպ սառոյցներով չըջապատուած ես։ Առաստաղէն կախուած այդ բիւրեղանման շարաններէն բաւականաչափ փրցնելով կը լեցնենք մեր մէջքի պարկիկը, և կը փութանք վեր ելնել, արեւի ջերմ ճառագայթներովը կամոց կամոց լկելու համար։

Նախաինստութեան մէկ շնորհը կրնանք նկատել այս սառնարանը։ Ժանսատենդէ տառապող հիւանդներուն ճար ճարալին եղած է ամեն տոտին. չըջակայ գլուղօրէներու բնակիչներուն զանազան պիտոյքներուն կը ծառայէ։ Խնոց հարելուն մեծապէս կը նպաստէ։

Արգէտսէն 10 ժամու չափ հեռու Ալպեան լեռներու սառնարանները յիշեցնող այս անդունդի սառնարանը բնութեան մէկ հրաշակերտն է և արժանի այցելութեան։

* * *

Սառնարանէն քառորդ ժամ անդին, լեռան կուշան ի վեր կը բարձրանայ Ս. Բարսեղ աւերակ վանքին եկեղեցին, սրբատաշ քարով, կամարակապ ճաշակաւոր շէնք մը։

Այս անխօս եկեղեցին արդեօք ինչե՞ր ունի մեզ պատմելիք հին դարերէն, սակայն լքուած ու անտեսուած, կարծես իր քառանկունութիւնը կը խոկայ զուռ ու մունջ։

Իր քովիկէն կը բլրի սառնորակ, ականակիտ աղբիւր մը, որ տխրօրէն ալիքները կը գլորէ վար, վանքին փլատակները ողբալով։

Հաւատացեալ ժողովուրդը չէ մուցած բոլորովին սակայն այս հնադարեան աղօթատեղին։

Տարին անգամ մը Սբ. Եղիսային կերթայ մատաղ ընկու, գառնուկ և ոչխար մորթելով։

Եկեղեցւոյն մօտիկ կան խումբ մը գաճաճ և սապատող կաղամախներ։

Աւանդութեան բերնով՝ Ժողովուրդը կրսէ թէ՛ անոնք քահանային աղօթքով ծառայածներ են, և ոչ ոք կը համարձակի ճիւղ մը իսկ փրցնել անոնցմէ, կարծելով որ տրուած վիրահատումէն արեան կայլակներ պիտի հոսին։





ԼՈՒՍԻ ԳԱՍՊԱՐ

ՄԱՆԱՅԻ ՄՍՏԱՄՈՒՄՆԵՐ

Սովորաբար կ'ըսեն թէ սէրը կոյր է, զուգէ պէտք է աւելցնել թէ այս կուրու-
ծիւնը կամաւոր է. սէրը իր աչքերը կը գոցէ հոգեպարար ցնորքներով սնանելու հա-
մար, ինչու որ գիտէ թէ աչքերը բացած և պայծառ տեսած օրը իր մահուան օրը
պիտի ըլլայ, Անիկա կը կռուի, որքան որ իր ոյժերը ներքէն, պահպանելու համար
խաւարը որուն կ'սպառնա է իր էութիւնը, և խոյս կուտայ իրականութենէն չ'որան-
ցընելու համար պատրանքը որ իր կեանքն է:

ՏԻԿԻՆ ԷՄԸԼԻՆ ՌԷՅՍՕՆ

Ընտիր բնաւորութիւններ կան որ կը զարգանան առանձին, և ամէն դիրքի մէջ
ուր բազդը իրենց ծնունդ տուած է: Սրտի ազնուութիւնը մտքի լոյսին նման՝ բոց
մըն է որ ոչ մէկ բանով կրնայ մարիլ և որ շարունակ մեծնալու հակամէտ է: Ինչ որ
ալ ըլլան գերընտիր բնաւորութեանց հետ կռուող հակասական տարրերը՝ անոնք
միշտ լոյս կը տեսնեն, առանց նեղուելու կը բռնեն իրենց սահմանեալ տեղը և դիրք
մը կը շինեն՝ հակառակ ամէն արգելքի:

ԺՕՐԺ ՍԱՆ

Միշակ յուզումները պերճախօս, իսկ մեծերն ալ մունջ կ'ըլլան:

ՔՐԻՍՏՈՒՆ ՏԸ ՍԻԻԷՏ

Երբ խօսակցութիւնը մոլութեանց վրայ կը դառնայ՝ պէտք է յայտնենք մեր կար-
ծիքը բացարձակ կերպիւ, խստօրէն և ճշտութեամբ: Բայց երբ ամօքու կ'ակնարկեն
պարտաւոր ենք ներողամիտ ըլլալ և ջանալ անոնց յանցանքը արգարացնել, նոյն իսկ
երբ արժանի չեն ատոր:

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԺԷՆԼԻՍ

Յամառ ու կոյր անձնութիւններ կան որք իբաւ է որ վեհանձնութեամբ կը
գործեն՝ բայց անխմատ և իմարական են, քանի որ պաշտուած անձերու թերու-
թիւնները շատցնելու կը ծառայեն: Այդ տեսակ անձնութիւնները շատ անգամ
հակառակ իրենց՝ ծնունդ կուտան եսամոլութեան ալիստաբեր չարիքին:

ԺՕՐԺ ՍԱՆ

Որքա՛ն շատ են այն եսամոլ կիները՝ որ օրուան գործէն վատակաբեկ իրենց ա-
մուսիները կ'ստիպեն որ աշխատութեան խոնջէնքին վրայ աւելցնեն զուարթութեան
յոգնութիւնը:

ՏԻԿԻՆ ԷՄԸԼԻՆ ՌԷՅՍՕՆ

Եթէ ստանան կարենար սիրել, չար ըլլալէ պիտի դադարէր:

ՍԷՆԹ ԹԷՐԷԶ

Այս աշխարհի մէջ մեր երջանկութեան նպաստող բաներէն մէկն է ընտանեկան
զրկի մէջ մեր գոճելիք խաղաղութիւնը և ներդաշնակութիւնը: Բայց որքա՛ն հազուա-
դէպ է որ մեր բնական տունը դրախտ մ'ըլլայ, քանի որ մեր ամենէ մօտ մարդերուն
կը վերապահենք մեր բնաւորութեան և նկարագրին ամենէ գէշ ու թերի կողմերը:

ԼԻԻՍԻ ՊԻԻՐԼԱՄԱՔԻ

[«Ա. ՄԱՄՈՒԼ» — Բ. ԵՆԱՄՆԵԱՅ]

Չարերը միշտ միշտը կը զանեն ամեն բան իրարու յարմարցնելու, որպէս զի հաւատ ընծայեն ամէն զրպարտութեանց

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԺԵՆԷՐՈ

Երանի այն կնոջ որ մշակած է միտքը, բանի մը կարողութիւններ պահեստի ունի, և կամ զրապում մը պատրաստած է աշխարհիկ հաճոյքներէն դուրս՝ խոկման և փորձառութեան երկար տարիները զուարճացընելու համար։ Ամեն ժամանակի համար սրանցիկ բան մըն է կապուած ըլլալ զեղարուեստական իրերու, ընծեցանութեան, զծագրութեան և ձեռ գործի։ Բայց մասնաւորապէս կեանքի երկրորդ կէտին մէջն է որ անհրաժեշտ պէտք մը կ'զգանք այս կերպով ստեղծելու այնպիսի հոգի մը որ մերինին հետ խօսի միշտ, անոր ընկերակիցը ըլլայ, վերականգնէ զայն երբ ընկճեալ է և արտիկ երբ դժբախտ է։ Լաւ ուրեմն զեղարուեստի և զրականութեան սէրը այդ հոգին կ'ստեղծէ մեր մօտիկը, բարոյական և նիւթական զեղեցիկն մտածումը, անոր ներքնականց մշտապէս հետամտիլը այնպիսի սէր մ'է որ չի ծերանար, որ միշտ կը տարցնէ սիրտը, զայն կ'ոգեւորէ և կը բորբոքէ մինչեւ կեանքին վերջին ժամը։ Նիւթական բարիքները սահման մունին, բայց հոգեկան վայելքները անհուն են, ինչպէս հոգին։

ՏԻԿԻՆ ԱՆՍԸԼՈ

Աշխատութեամբ և պատուաւոր կերպով վաստակուած հարստութիւնը որքան հպարտութեամբ կը վայելէնք, նոյնքան վեհութեամբ պէտք է գիտնենք կրել այն աղքատութիւնը՝ որ հետեւանք չէ ոչ մոլութեան և ոչ անպատուութեան։

ԼԻԻՍԻ ՊԻԻՐԼԱՍԿԻ

Բարութիւնը փոքրիկ, աննշան բաներու մէջն է որ կը յայտնուի։ Ընդհանրապէս ամենքս ալ բաւական բարի ենք՝ մեծամեծ երեւելու համար նեղ ու դժուր ըին պարագաներու մէջ, բայց ճշմարիտ ու հազուագիւտ բարութիւնը մանր մունր զէպքերով միայն երեւան կ'երևի։

ԴՔՍՈՒՀԻ Տ'ԱՊՐԱՆԹԵՁ

Ճշմարիտ իրողութիւն մ'է որ առաջուն պէս սիրահարութիւններ չը կան այլ ևս, սէրը մօէրք մէ՛ք՝ որուն պաշարը օրէ օր կը պակսի, և պատճառը շատ յայտնի է։ Մարդիկ զբաղած են, և անգործութիւնը, այլ ևս առիթ չի տար իրենց անձով և տարիանքով ժամանակի անցընելու։ Ծոյլ և անգրող անձերն են որ ամենէն աւելի տարփատենք և կնամնծար կ'ըլլան։

ԼԷՏԻ ՄՕՐԱԿԱՆ

Իրաւամբ երջանիկ է այն որ կարող է սէր ազդել և սիրող սիրտ մը շնորհել իր նմանեաց։

ԴՔՍՈՒՀԻ Տ'ԱՊՐԱՆԹԵՁ

Այս աշխարհի մէջ մէկ հատիկ է միայն մաքուր և անձնանուէր սէրը, այսինքն այն՝ որ մեր ծնողքը կ'զգան։ Աւելի վերջ մեզ սիրողները իրենց անձին ու շահուն համար կը սիրեն, մեր հայրը կամ մայրը միայն մեզ համար կը սիրեն զմեզ։

ՏԻԿԻՆ ԱՆՍԸԼՈ

Ամեն բան մարդու նկարագրէն և բնաւորութենէն կախում ունի, սեւած եմ մարդիկ որ բարեբաղդութիւն կոչուած ամէն բաները ունենալով մէկտեղ՝ խոր սպէս վշտահար կ'ապրին, և ուրիշներ կատարելապէս երջանիկ ամենաախոր պարագաներու մէջ, ինչպէս լքման, աղքատութեան և հիւանդութեան մէջ։

ՏԻԿԻՆ ՃՕՐՃԻՆԱ ՖԻԼԷԻԹԸՆ

Պէտք չէ չափէն աւելի խանդաղատիլ և յուզուիլ, մեր ոյժերը վերապահել պէտք ենք այն պարտաւորութեանց համար՝ զորս ունինք կատարելիք՝ նոյն իսկ մեր մահուան անարին վրայէն։ Ս. Գիրքը կ'ըսէ թէ արցունքները կը տկարացնեն մարդկային սիրտը։

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԼԱՄԱՐԹԻՆ

Փոխարինուած սէրը այն գերագոյն երանութիւնն է որուն կրնայ բաղձալ հոգին. անուշ յուզումներու անսպառ աղբիւր մըն է այն եւ ամենէ խոր միայնութեան մէջ այդպիսի զգացում մը կրնայ աշխարհիկ բոլոր հաճոյքներէն և փառասիրութիւններէն աւելի լաւ գրաւել մեր ժամանակը:

ՏԻԿԻՆ ԱՆՍԸԼՈ

Ոչ մէկ բան կրնայ լեցընել պարապը այն բացակայ սիրելիին՝ զոր սոգոր էինք տեսնել ամեն օր:

ԴԵՐԿՈՄՍՈՒՀԻ ՏԸ ԼԵՐՇԷՑ

Ինչ որ ալ ըսեն, էրիկ մարդը իր կեանքի ընկերուհիին բով՝ գեղեցկութենէ և տանտիրնութենէ տարբէր բան մ'ալ կ'ուզէ գտնել: Իր մտածումը փոխարինող մը և իր իմացականութիւնը հասկըցող մը կ'ուզէ և կը նեղանայ երբ լուրջ խնդրի մը վրայ խօսած ժամանակը՝ կնոջ յորանջելը կը տեսնէ: Ան կ'ուզէ գտնէ իր զգացումներուն արձագանքը գտնել կնոջ մօտ. շատ շուտ կը ծանձրանայ արձանի մը կամ աղէտի մը ընկերակցութենէն և կ'երթայ այլուր փնտռել մտքի աշխոյժ և կեանք: Ահա այս է շատ անգամ ամուսնական անկարգութեանց պատճառը:

ՏԻԿԻՆ ԼԷՕՆԻ Տ ՕՆԷ

Ամուսնութիւնը շատ լուրջ և ծանրակշիռ բան մ'է. ալ կը վերջանայ դեռաւոր աղջկան ոսկի երազներով, յոսերով, և անուշ պատրանքներով՝ փորձողուն կեանքը և կը սկսի ուրիշ կեանք մը, իրականութեամբ, նուիրական պարտքերով, անձնութեամբ լեցուն, և վերջապէս ուրիշին օգտին համար տալուած կեանքը:

ՏԻԿԻՆ ՍԷՉԱՐԻ ՖԱՐԷՆԳ

Գարծեալ Թէ մարդկային սրտին մէջ երկու հաւասար չափեր կան ուրախութեան ու մտահոգութեան, և երբ մէկ չափէն քիչ մ'աւելի կ'առնենք միւսը կը պսկսի:

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ԲՕՆԲԱՏՈՒՐ

Զարթնումը, ինչ ժամ է այն դժբաղդներուն համար, երբ մեր վիճակին տարտամ պատկերը մեր աչքին առջև կուգայ, կ'աշխատինք երկարելու մեր բունը՝ կարելի եղածին չափ ուշացընելու համար մեր գոյութեան վերադարձը: Ընդունալն չանք. մեր կեանքը քիչ յետոյ իր ամբողջ իսկութեամբ կրկին կը ներկայանայ մեզ. ո՞հ այդ սպառնալից ճիւղով աւելի կը սարսափեցնէ մեզ օրուան առաջին պահերուն, մինչև որ շարժման և աշխատութեան բանի մը ժամեր վշտաց բեռը կրելու վարժեցընեն մեզ:

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍՅԱԼԼ

Կնոջական մեր կեանքին մէջ, մեր սրտերու պատմութեան մէջ ինչ անձափանցելի գաղտնիքներ, ինչ ծածուկ տառապանքներ կան. եթէ մեզմէ մէկը ուզէր երեւան հանել մեր բոլոր անցուցած բաները ու բաշածները, հազիւ հազ պիտի ուզէին հաւատալ:

ԴԵՐԿՈՄՈՒՀԻ Տ ԱՊՐԱՆԹԷՉ

Այնպիսի մեծ ձախորդութիւններ, այնպիսի անակնկալ ու սարսափելի աղէտներ կան որ զարմանքով կը հարցնենք Թէ մարդկային կազմը ինչպէս կրնայ տոկալ այս յեղակարծ հարուածներուն: Սակայն այնպիսի պարագաներու մէջ մեր կրած ստուապանքն աւելի սաստիկ ըլլալով մէկտեղ՝ այնքան չի քայքայեր մեր էութիւնը որքան կարգ մ'ուրիշ յայտնութիւններու ժամանակ: Երբ կ'ստուգենք Թէ սիրած էինք ինչ որ արժանի չէր սիրուելու, յարգած և վեհանձնաբար արժէքներ շնորհած էինք ի զուր, այն ատեն մէկէն ի մէկ մեզ կը պատէ խորին տրտմութիւն մը, Թանձր ու սգալի խաւար մը՝ որուն մէջ կը Թախտախք առանձին ու սարսափահար: Այս տեսակ կսկիծներուն կատարելապէս յաղթելը շատ հազուադէպ բան մ'էն է, ամեն պարագային՝ մեր նմանեաց համար ունեցած հաւատը կը խախտի և կը կորսնցընէ ի սպաս իր զօրութիւնը և սրբութիւնը:

ՏԻԿԻՆ ԷՄԸԼԻՆ ՌԷՅՄՍՆ





ԵՂԻՇԷՆ ԵՊ. ԳՈՒՐԵԱՆ

ՍՐԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԱԿԱՐԱՅԵՅԻՈՅ Ա. ԵՒ Բ. ԳՈՒՐԵՐՈՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Աստուածաշունչի Հայերէն թարգմանութեան մէջ՝ միակ թարգմանիչը որ բնագրին հանդէպ լեզուի ու բայատրութեանց անկախ կիրարկում մը ի գործ դրած է՝ Մակարայեցւոյ գիրքերու թարգմանիչն է ան։ Պատճառ մը չունինք կամ կածելու թէ պատմական այդ գիրքերու երկրորդականն հանգամանք մը ունենալը համարձակեցուցած ըլլայ թարգմանիչը ա՛յդպէս վարուելու իր բնագրին հետ։ Վասնզի նոյն կարգի պատկանող ուրիշ գրուածներու թարգմանութիւնները հաւատարմութեան պատշաճութենէն չեն չեղած բնաւ։ Ինքնին կրնայ իմացուիլ ուրեմն՝ որ Մակարայեցւոյ թարգմանիչը իրեն սեպհական ոճին ուղած է հետեւի և ո՛չ բնագրին՝ զոր ունէր իր առջեւ։ Ըստ աշտմ՝ կը սիրէ աճեցնել պարբերութիւնները՝ շատ անգամ համանիշներու կուտակում մը թաւալելով, մերթ անհատկնալի ու կեզակարծօրէն հայեցի դարձուածներու յերիւրելով, ու ակզ ակզ ալ բանաստեղծական բացատրութիւններու ծաղկիկներ ցանկով։ Կարծես անպատասխանատու հեղինակութեամբ մը կը չարժէ իր գրիչը, ու բառերն իրրեւ գոյներգործ ծածկելով՝ աւելի կը նկարէ քան կը գրէ։ Ս. Մեսրոպեան դպրոցի կարեւորագոյն դէմքերէն մին նկատուած է ան, ո՛չ իբրեւ խղճամիտ թարգմանիչ մը, այլ իբրեւ մէկը՝ որ կ'ուզէ ու կրնայ իր լեզուական հակումներուն նախապտուտութիւն մը առլու խիզախութեամբ յառաջանալ, և որուն աչքինդ ուցէ գեղջուկ երևէր Թաղաւորաց գիրքերու թարգմանութիւնն անգամ՝ իր այնքան սեղմ գեղեցկութեանն ու արուեստին մէջ։

Ընդհանրապէս բանասէրներու կարծիքն է՝ թէ մեր թարգմանիչը՝ ԿՈՐԻԻՆ՝ յունարէն բնագրին վրայէն կատարած ըլլայ իր աշխատութիւնը, թէպէտև անհաւանական չէ՝ որ տառերէնէն ալ ազդուած ըլլայ միանգամայն, և ասով թերեւ ինչ ինչ սխալներ ալ պիտի կրնան մեկնուիլ։ Այս վերջին ենթադրութիւնը սակայն կը կարօտի յայտնի ցուցումներու՝ որոնց ճշգրտումը վե՛ր է մեր ձեռնհասութիւնէն։

Հ. Արսէն Բաղբաստուհի իր Աստուածաշունչի տպագրութեան մէջ

(1860) քանի մը մանր մուշր սխալներ նշանակած է, Մակարայեցւոց գիրքերու թարգմանութիւնն համեմատելով յառաջին քնադրին հետ. մենք աւելորդ համարեցինք անգամ մ'ալ նշանակել ձեռագրի կամ թարգմանութեան այդ վրիպակները, ու կը բաւականանանք միայն մեր իսկ զխոսքներէն կարեւորագոյնները յառաջ բերելով: Զանց կ'ընենք մահաւանդ յատուկ անշունչերու բազմաթիւ վրիպակները, թերի նախագասութիւնները, չեղումները, ու շարագրութեան անկանոն ձեւերը՝ որոնք քնադրին անյարգար ոճէն ու գրչութենէն ալ կրնան ծագած ըլլալ:

Նախ ցոյց տալով գրչագրական քանի մը սխալները՝ կ'անցնինք յետոյ թարգմանականներուն:

ԳՐԶԱԳՐԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐ

Ա. ՄԱԿԱՐԱՅԵՑԻՈՅ Դ. 17-18. «Մի՛ ինչ աչս արծակէք գուք յաւար... ապա յետ մարտին յաղթութեան դարձջի՛ համարձակութեամբ». պէտք է ուղղել ըստ բնագրին «բարձջի՛ համարձակութեամբ» (գաւարն):

Դ. 55. «Ի վերայ սեղանոյ ողջակիզացն, որոյ նոր արարին». պէտք է ուղղել, «Ի վերայ սեղանոյ ողջակիզացն նորոյ՝ զոր արարին» (կամ՝ նորոյ որ արարին, վասնիկ մեր թարգմանիչը սոքա կը գործածէ յարաբերականին ուղղականը փոխանակ հայցականի):

Դ. 59. «Ի հինգերորդ փաներորդ՝ ի ամսոյն». պէտք է կտրգալ «Ի հինգերորդ փաներորդե՝ իններորդի ամսոյն»:

Թ. 59. «Բակեցան երախք նորա, պապանձեցաւ...». ըստ բնագրին պէտք է ուղղել «Վախեցան երախք նորա», ճիշդ ինչպէս պիտի ըսէր Վանեցին՝ «կեռիկ փակուաւ» (Մանա. էջ 83):

Ժ. 30. «Զատարակոյ այգւոյն», ուղղելի. «Զատարակ (դէն) այգւոյն». չիոթ գրչութեան հետեւնեքով:

ԺԲ. 49. «Եւ արար Տրիսին». պէտք է աւելցնել «Գումարտակ» բառը (Վմա. Գ. 35, 39):

Բ. ՄԱԿԱՐԱՅԵՑԻՈՅ Բ, 23. «Զքաղաքն յաղաաութիւն հաւանեղ» — հանեղ:

Ը. 9. «Գումարէր ոչ ինչ պակաս քան գրաստուռն հազարաւ, առ հաւարակ»... ջնջելի է «հաղար»ին աւը՝ որ կրնայ յառաջ եկած ըլլալ անմիջապէս ետեւէն եկող անի երկաթալիր—գրչագրական ձեւէն:

ԺԲ. 24. «Ի ձեռն եկեալ նոցա», ուղղելի՝ «Ի ձեռն անկեալ նոցա» (ինչպէս ունի նաև Զոհրապեան ապագիրը):

Նոյն անդ. «Յուսութուլունս և բժժանս յաւանեայն կոսոյ», ուղղելի ըստ բնագրին, «Յաւանեայն կոսոյ». (Յամեի մէջ գտնուած կռատան բժժանքներուն համար է խօսքը):

ԺԵ. 37. «Եւ էր նշան առաւրե թիւ», ուղղելի, «Եւ էր նշանաւոր առաւրե թիւ»:

ԹԱՐԳԱՆՆԵՐՆԵՐ ՍԵՍԼՆԵՐ

Ա. ՄԱԿԱՐԱՅԵԹՈՅ Ա. 24. «Դիմեաց յանդիման տաճարին». պէտք էր թարգմանել, «դիմեաց ի նակաս (չինուածոյ) տաճարին»:

Բ. 37. «Ասէ (տսէին) աստէն մուցուք ի արսմոթեան մերում» ըստ բնագրին. «ի միամոռութեան մերում» (զբշտգրական սխալ?)

Գ. 38. «Պողոմէոս պարգեւական», ուղղելի՝ «Պողոմէոս որդի Դորոմենայ» (յատուկ անունը թարգմանուած է իբրեւ պարզ բառ մը):

Դ. 44. «Ասին զարծաթ և զոսկի իւրեանց՝ և մարդիկ բազում». — թէև ըստ յոյն բնագրին՝ որ ունի πεδασ՝ սխալ չէ մարդիկ (կամ ծառայս) թարգմանել, բայց ըստ տառերէն բնագրին և ըստ Յովսեպոսի (Հնարիս. Է. 3) յոյն բնագիրը պէտք է կարգաւ πεδας (շրթայս): Թերևս ձեռագրի սխալ մը սպրդած ըլլալ հայերէնին մէջ, ու սարիս կամ սարիք բառը «մարդիկ» կարգացուած:

Դ. 38. «Կամ իբրեւ միոյ միոյ լերանց», ուղղելի՝ «կամ ի միտւն լերանց». (բնագրին չփոթ ընթերցումէն յառաջ եկած է սխալը):

Դ. 52. «Յամին հարկւորորդի բառասնեորդի». պէտք է աւելցնել նաև ուրբերորդի (ինչպէս ըրած է Ոսկան):

Ե. 26. «Չառնասպասեայ, այս քաղաքը ամուրք»... յոյնն ունի «Կառնային, ամենայն քաղաք»... բնագրին πασαι (ամենայն) բառը իբրեւ յատուկ անունի մաս մը կցուած է «Կառնային»ի և յառաջ եկած է Չառնասպասեայ ուղղագրութիւնը:

Ե. 37. «Յեռ այց ժամանակաց», ըստ յունին՝ «յեռ այցը քանից»:

Ե. 66. «Ի կողմ Մարիսայ». յոյնն ունի «Մամարիա». այս անգամ սխալը յոյնինն է: Յովսեպոս ալ կը նշանակէ «Մարիսա», ինչպէս է մերը:

Զ. 1. «Է քաղաք մի ի կողմանս Լիմնեայ». յոյն բնագրի չփոթ ընթերցումէն յառաջ եկած այս սխալ անունը պէտք է ուղղել և կարդալ «է քաղաք մի Երիմայիս»:

Զ. 34. «Ի զմուռս», ըստ յունին «ի թութս». բնագրին μόρον հաւանաբար կարգացուած է μόρον:

Ը. 5. «Չարքայն Կիւսացոց», ուղղելի Կիւսացոց (Մակեդոնացոց):

Ը. 7. «Կիւսացին զնա ի տեղի մի հարկ հարկանել» խօսքը իմաստ չունի. պէտք է թարգմանել ըստ յունին. «եղին ի վերայ նորա հարկ հարկանել» և ընդ:

Թ. 23. «Բրեցին անօրէնքն չուրջ զսահմանօքն Իսրայելացոց». բնագրին նոյն բայը այլուր թարգմանուած է երեւիչ (Ա. Մով. Դ. 19), ըստ այնմ ուղղելի է՝ «երեւցան անօրէնքն...»:

- Թ. 27. «Յորմէհետէ երեւցաւ մարգարէ», ուղղելի՝ «յորմէհետէ ո՛չ երեւցաւ մարգարէ»:
- Թ. 28. «Չոգան առ Յովնաթան Ափռաւ և ասեն. եզրայր քո Յուդա մեռաւ». ուղղելի՝ «Չոգան առ Յովնաթան և ասեն. Յորմէհետէ եզրայր քո մեռաւ»: Յոյն լինողին չֆօժ բառը յատուկ անուն մը եղած է:
- Թ. 35 «Յանձն ատնէին նոցա զկահ... որ մնացեալ էր ի թևի իւրեանց»: Ի թևի բառը գոյութիւն չունի. բնագրին մէջ հաւանորար թարգմանիչը πολλήν (բազում) բառը կարգացած է ποδών (բազար): Միտիթ. կրից. վարդապետաց բառարանը ուշադրութեան առած է այդ պարագան ԲՈՒՆ բառին մէջ:
- Թ. 36. «Որ ի մէջ Դանաւայն էին», բառ յունին՝ «որ ի Մեդաւայն էին». — գրչագրական սխալի մը կրնայ վերագրուիլ այս աղաւորումը:
- Թ. 66. «Եւ եկն Արքաւ... յոյնն ունի «եկն թռչով (սակաւաւ)»: Արքաւ յատուկ անունը յունարէն ἀρχαὶ բառին սխալ ընթերցումէն յոռաջ եկած է, ինչպէս կ'երևի:
- Ժ. 2. «Լուա. Դեմար Արքայ, քե ժողովեաց զօրս...» ուղղելի՝ «Եւ ժողովեաց...»:
- Ժ. 4. «Վասն մեր». պէտք էր թարգմանել «ընդդէմ մեր»:
- Ժ. 30. «Յերիցն օրինաց», պէտք էր թարգմանել «յերիցն գաւառաց»: Թարգմանիչը νόμος (օրէնք) կարգացած է փոխանակ νόμος, միւսնոյն սխալը կրկնելով 38 համարին մէջ երկու անգամ, նոյնպէս (ԺԱ. 57):
- Ժ. 41. «Որպէս ընդ առաջին ազգս», ուղղելի՝ «որպէս յառաջին անուն»: Թերեւս ἕτος (տո՛)ի տեղ կարգացուած է ἔθνος (ազգ):
- Ժ. 82. «Եւ զայր ձորակիս ի վերայ». ուղղելի՝ «ի վերայ զնդիս», — Բնագրին φάλαγξ (գունդ) բառը կարգացուած է φάραγξ (ձորակ):
- ԺԱ. 39. «Տրիսիոն անուն էր», ուղղելի՝ «էր ոմն Տրիսիոն անուն» (գրչագրական?):
- ԺԱ. 57. «Ի գալանն Նաւալրայ», ճիշդն է «Աւալր», ինչպէս ունի ատրիբէն բնագրին ու Յովսեփոս. — պէտք է դիտել որ՝ գրչագրական սխալով դաշին և գիրը Աստիբի ալ անցած է. նոյնը պատահած է նաեւ յոյն գրչագրիներէն մէկքանիներուն՝ πεδίων (գալո) բառի ու գիրը Ατῶνի վրայ կրկնուելով:
- ԺԲ. 10. «Միտիթարեցաւ ձերովք հրովաւրսալօփս», բառ յունին «Միտիթարեցաւ ձերովք գրովքս սրբովք»:
- ԺԲ. 45. «Որպէս ի ձեռն լիցի». բառ բնագրին՝ «ի վերայ գործոց» (կամ՝ իրաց). կ'երևի որ փոխանակ χρεῖωνի թարգմանիչը կարգացած է χρεῖων (ձեռաց): Նոյն սխալը գործուած է նաեւ Ժ. 37 համարին մէջ՝ ուր փոխանակ «ի վերայ իրաց սրբու-

- նի» թարգմանուելու՝ թարգմանուած է «ի ձեռանե՝ արքունի»:
- ԺԳ. 28. «Հօրն և Կղարացն», ըստ յունին, «հօրն և Սօրն և Կղարացն յորեցունց»:
- ԺԳ. 43. «Զքաղաքն Գաղացոց». փոխանակ Գաղաի (թէպէտ ա՛յսպէս ունի յոյն բնագիրն ալ) պէտք է կարդալ «Զքաղաքն Գաղարա»՝ որ Քանանու հին պետութեան քաղաքներէն մին էր (հմտ. Ա. Մակ. Գ. 15, ԺԳ. 34, և ԺԵ. 28, 35):
- ԺԴ. 27. «Յամին հարիւրերորդի եօթանասներորդի». պէտք է աւելցնել և «երկրորդի» (Ոսկան). բայց աստի կը պակսի նաև ամսուն անունը՝ «Իլուլ»:
- Նոյն, անդ. «Առ քահանայապետութեամբն Շմաւոնի (ի) Սամարեի»:
- Վերջին բառը յայտնի ողաւաղում մ'է. յոյն բնագիրն ունի (ἐν) Σαμαελ, որ ըստ գիտնոց կազմուած է «Սար-ամ-էլ» (գլուխ ժողովրդեանն Ասատուծոյ) բառէն, և իբրև տիտղոս տրուած է Շմաւոնի:
- ԺԵ. 37. «Տրիփոն փախեալ», ըստ յունին՝ Տրիփոն եղեալ ի նաւ փախեալ»:
- ԺԶ. 3. «Ես ծերացայ և դուք հերիք էք յամս իմ.» — խօսքին իմաստը խանգարուած է իմ յաւելուածով: Ըստ բնագիրն՝ «Ես ծերացայ, և դուք (ողորմութեամբ Տեառն) հերիք եք յամս? (յուժի տիոց կայք):
- ԺԶ. 11. «Պաղովէոս էր կացուցեալ...» կը պակսի «զօրավար» բառը:
- ԺԶ. 14. «Յամսեանն մետասաներորդի՝ այս ամիս շաբաթ է» խօսքին մէջ տառադարձական ճշգրտեամբ նշանակուած չէ հրէական «սէբաթ» (=չուպաթ) ամիսը՝ որ Զաքարիայի մարգարէութեան մէջ (Ա. 7) հայերէն ամսանունով փոխանակուած է. «ի մետասաներորդ ամսեանն՝ որ է ինքն Արաց»:
- ԺԶ. 24. «Ի մատեանս քահանայից», ըստ յունին «ի մատեանս աւուրց քահանայից», այսինքն «ի գիրս պատմութեան քահանայից»:
- Բ. ՄԱԿԱՌԱՅԵՑԻՈՑ Ա. 2. «Խաղաղութեամբ թաղեալ», ըստ յունին՝ «թաղեալ»:
- Ա. 10. «Յամին ութաներորդի ութերորդի». պէտք է կարդալ. «յամին հարիւրորդի ութաներորդի ութերորդի», ինչպէս ունին նաև հայերէն գրչագիրներէն ոմանք:
- Ա. 11. «Եռացոյց հեղ» և այլուր «եռացեալ թքալ», (Ե. 9) 6 ձև (հռալ) բային նիւթական նշանակութեամբ թարգմանուած, մինչդեռ նոյն բայը, կամ թոյն նախամասնիկով կը նշանակէ վճարել, մերժել, ինչպէս Նեէմիի մէջ (ԺԳ. 28) թարգմանուած է «մերժեալ հալածել»:

- Ա. 13. «Ի խորհուրդ յիմարութեան խորհեցան նորա զնանեայ տա-
նարան» . պէտք էր թարգմանել և ուղղել , «Զի խորհուրդ
... խորհեցան որք նանեայ ֆորմին էին» : Բնագրին եթ ու
(ըստ) բառը կարդացուած է ինչ (տաճար) և խօսքը
խառնակուած :
- Բ. 7. Ի՞բր որ գիտէիք՝ եթէ անծանօթ հրաման է գտելիկ կացուցա-
նել» . ետեառաջութեան սխալ մը պէտք է սպրդած ըլլայ
ձեռագիրներուն մէջ . ուղղելի է՝ «Ի՞բր որ գիտէիք թէ հրա-
ման է անծանօթ գտելիկ կացուցանել» . յոյն ունի միայն
«անծանօթ լիցի տեղին» :
- Բ. 26. «Եւ ամենեցուն անեղծ անարատքեան» անհասկանալի նա-
խագասութեան տեղ պէտք է թարգմանել ըստ յունին , «Եւ
յօգուտ ամենեցուն՝ որոյ հանգիպինն (գորոց)» :
- Դ. 1. «Վասն Ոսեայ քահանայապետի» ըստ յունին՝ «ի ձեռն Ոս-
եայ...» :
- Դ. 4. «Սիմօն ոմն անուն ի Բաղդէ գեղե անէի» , ուղղելի՝ «Սիմօն
ոմն անուն ի ցեղե Բենիամինի» (Զեռագիրներէն ոմանք լու-
սանցքի վրայ ունին «Բենիամինի» , ինչպէս նշանակած է
Զորագնաց տպագիրը) :
- Դ. 23. «Զյայտութեան վճիռն գտաներ» , ըստ յունին կատարէ :
- Դ. 31. «Ի վերայ յետն ժանանակի (!)» ըստ յունին «ի վախճան շըն-
ջոյն» :
- Դ. 39. «Մեծամեծ հարուածովք հարեալ (եթէ) արձակեցե և եթ» :
Յունարէն բային առթած չփոխութենէն թարգմանիչը «կո-
րուսանել»-ի տեղ թարգմանած է «արձակել» : Պէտք է թարգ-
մանել . «մեծամեծ հարուածովք հարեալ կորուսեց և եթ» :
(Նման սխալի մը մասին Յովհաննու Աւետարանին մէջ՝ գրած
ենք 1906 տարւոյ ԼՈՅՍ էջ 307.) :
- Դ. 41. «Ի ձեռն Յովհաննու եւ Փսղոմեայ հօր...» ուղղելի՝ «Ի ձե-
ռն Յովհաննու՝ հօրն Եւպրեմայ...»
- Դ. 43. «Կուսից և կուսանաց» , ուղղի ի ըստ յունին՝ «կուսից և անդի-
եցաց» :
- Դ. 22. «Զփրիպպոս յազգէ Փրանգ (՝) , ուղղելի՝ «ազգաւ Փոխգացի» :
- Դ. 24. «Բայց զի ունէր սակաւ մի գութ ընդ հրեայն» , ուղղելի՝
«Եւ զի ո՛չ ունէր...» :
- Նոյն , անդ , «Առաքեալ նա Մաշուէ զԱպողոմիոս» . կ'երևի որ բնու-
գրին ρωμανος (եղեռնագործ) բառը յատուկ անուն մը կար-
ծուած է : Պէտք է ուղղել «Առաքեալ նա զեղեռնագործն
Ապողոմիոս» :
- Զ. 1. «Զաքենեքիոս ծերունի» ուղղելի՝ «Ծերունի զուն արեւացի» :
- Զ. 21. «Ծանօթ էին առնն աւագութեան» . վերջին բառը պէտք էր
թարգմանել ըստ յունին «ի վաղ ժանանակաց հետե» :

- է. 18. «Մեղանչեմբ առ Աստուած արժանի զարմանալոյ» . պէտք է խօսքին խնայան ուղղել բնագրին համաձայն . «մեղանչեմբ առ Աստուած , վասն անորիկ շինին իրքս արժանի զարմանալոյ» :
- է. 23. «Բերեալ զսուրբ զեգրեայ մատենանս՝ ընթեռնոյր . . .» ուղղելի՝ «Երեալ Եղիսպարայ զսուրբ մատենանս՝ ընթեռնոյր . . .» :
- Նոյն , անդ . «Նշան բ ոչխել» բացարձակօրէն՝ որ իբր դրօշներ բաժնեղ նշանակութեամբ ընդունուած է սովորաբար՝ համաձայն չէ բնագրին . ըստ յունին պէտք է հասկնալ «նշանաբան (mot d'ordre) տալ» (բղբ. ժ. 15 և Դատ. ժ. 6) :
- Մխիթ. Երկից Վարդապետաց բառարանը չէ նշանակած այս համարներում զորածուած սնոթաբառը ՆՇԱՆ բառի համար :
- է. 30. «Տիմոթէոս և Բաքիլէս յոր գործ հասեալ էին» անխառն տողը պէտք է ուղղել ըստ բնագրին , «Եւ ի պատեղաւմին ընդդէմ Տիմոթէոսի և Բաքիլէայ» :
- է. 32. «Անդ սպանեալ լինեալ նոցա զՏիմոթէոս» սխալ թարգմանուած է , վասնզի Տիմոթէոս ողջ է և կը գործէ ինչպէս կ'երեւի պատմութեան ընթացքէն . պէտք էր թարգմանել ըստ յունին . «սպանին զՅրամատար զօրացն Տիմոթէայ» :
- Ժ. 12. «ԶԼիւսիոս և զՊաղոմէոս» . ուղղելի՝ «զԼիւսիոս : Պաղոմէոս . . .» :
- Ժ. 15 «Ընդերանէին ընդերանէին վասնուցանել զնոսս յերուսաղէմէ» , ըստ յունին «ընդերանէին զվասնուցեալսն յերուսաղէմէ» :
- ԺԱ. 11. «Ի վերայ հաղարացն» , ուղղելի՝ «Ի վերայ ռեստան հաղարացն» :
- ԺԱ. 1 «Յորմզդական Տոնին» որ օր քան և չորք էին» : Ի չգէտ խօսքին բացարձակօրէն յայտնի կերակր՝ մասնաւոր մը կ'սպասուի հոս և ո՛չ մասնաւոր տօնի : Բնագրին բառովը կամ կրեաւական ամիսներուն երրորդը (Դիսկուրոս) պէտք է հասնիալ և կամ մակեդոնական տօնին ամիսը (Դիս) : Բիշ վերջը մեր թարգմանիչը մակեդոնական վեցերորդ ամիսը (Քսանթիկոս) երկու անգամ (Անեկան) ամիսով և երրորդ անգամ «Որմզդական տօն» ով կը փոխանակէ (հմտ. 30 , 33 , 38) : Ուղիղ պիտի ըլլար թարգմանել ներկայ համարի ամիսը «յամսեանն Դիսկուրոսայ կամ Դիսկուրոսքեայ» :
- ԺԱ. 29. «Լուսիոս» , ուղղելի՝ «Մենեկաւոս» . իսկ 32 համարին մէջ «զԼիւսիոս» ջնջելի է :
- ԺԲ. 2. «Ապողլինոս Քաջեան» , փոխանակ «Ապողլինոս որդի Դենեկոսի» . Հայր անունը թարգմանելով ինչպէս կը սիրէ ընել մեր թարգմանիչը :
- ԺԲ. 26. «Նա (Յուդա) ել անկաւ յամուր անդր , կշիռ ի քնի ի Շոն-

յանան վերայ», առեղծուածային են վերջին այս բառերը, ուր յունարէն բնագիրը Ասարգասիսի մեհեանը կը յիշատակէ միայն: Հ.Բաղբատունիի կարծիքով Թարգմանիչը շունչանք դորձածած է կառնային ամրոցին երկեղջիւր? ձեւ աչքի տալէ ունենալով: Յամինայն դէպս՝ կարեւոր է ըստ բնագրին վերականգնուած տեմնել Ատարգատիսի մեհեանը (բլդատ. Ա. Մակ. Ե. 43):

ԺԲ. 35. «Դովսիթէոս ոմն ի Տովրեկենացուց», յունարէն յատուկ անունն սեռականի յօդը (տօն) տնոր մէկ մասը կարծուած է ախպէս Թարգմանուած է, փոխանակ ըսելու պարզապէս. «ոմն յարանց Բակենորայ»:

Նոյն անդ. «Միմարէն» ամրոցի անունը պէտք է կարդալ «Մարիառ»:

ԺԲ. 38. «Սողոմ» ուղղելի՛ «Ոգողամ»:

ԺԳ. 3. «Շիմն» ըստ յունին «Մենեղաւոս» (նոյնպէս 4 և 8 համարներում):

ԺԳ. 7. «Մեն ձեռն մատուցեալ». տնիմաստ հոսիողասութիւն՝ զոր հարկ է փոխանակել բնագրին սա սողերովը, «և մղեալ վարեցին զնա ի կորուստ»:

ԺԳ. 15. Այս համարին Արխսթիքս յատուկ անունը յունարէն ἀριστος (ընտիր) բառէն ձեռացած է ձրիարար, ինչպէս նաև 26 համարի Հեգեմոնիթեալ՝ զոր պարզապէս պէտք էր առաջնորդ Թարգմանիչը:

ԺԳ. 43. «Եւ արովն ուղղորդ ի ներքս երթայր», ուղղելի՛ «և սուրն ոչ ուղղորդ ի ներքս երթայր»:

ԺԳ. 44. «Չողաւ զիւրովին» սխալ Թարգմանուած է. ըստ բնագրին կը Թարգմանուի «անկաւ ի միջի անդ՝ ի դասարկ տեղոջն»: Հաւանաբար χεῖρας բառէն՝ որ թէ՛ պարապ տեղ մը կը նշանակէ և թէ՛ սնակուշ, կող չփոխուած է Թարգմանիչը: Նախընթաց համարի (43) կամեռ և հոսեղ բառերն ալ պէտք է կարդալ կամեցաւ... հոսեաց, իրերու հետեանքն աւելի որոշ հասկնալու համար:

ԺԳ. 46. «Չսոյն հատուցիր դու նեա». չէ՛ հասկցուած. ուղղելի է ըստ բնագրին, «զսոյնս (զաղիս իմ) հատուցիր դու ինձ»:

ԺԵ. 37. «Որ միով տաւրը յառաջ էր քան զամիսն մարդքէական». ուղղելի ըստ բնագրին, ...«յառաջ էր քան զօրն մարդքէական»:





ՄԻՀՐԱՆՆՈՒԴԱՐՈՒԼԵԱՆ

ՅԻՇԵՂ

Բարձր սարին վրայ սեպ ու մենաւոր

— Հպարտութեան կուռ պատկեր —

Կղզիացած զերթ մարդախոյզ ծնաւոր՝

Ես կ'ողջունեմ իմ յուշեր.

Ֆաքիրական ծուլութիւնով հեշտօրօր

Սէզ, աննուաճ իմ հոգին

Դաշնակութիւնն ունի աննենգ, լուսաւոր՝

Նէյի մը պե՛րճ նուագին:

Իրիկունն է զմայլելի Բուրումներ

Տարաշխարհիկ բոյսերու

Եւ քիւրաժպիս ծաղիկներու -աներեր՝

Կը ծաւալին քիչ հեռու.

Ոտքերուս ճակ ծովը անհնձն պատուանդան

Լոյծ ու սահուն, կը փռուի,

Եւ ամեն բան, իրեն անգամ անկենդան

Համբոյրի են ծառալի:

Այդ այլամերժ մենաւանին բարձունքէն

Ծծել հեշտանքն իրիկունն,

Եսասէրի զոհութիւնով մ'ապարքէն

Մուացումի ճալով լայն՝

Պիլծ սէրերու բոցեղ այրուցքն ու իր ցաւ

Պատանքները մահասու.

Բոլոր վիշտերն ու կսկիծները անբաւ

— Դաշոյններու պէս հասու:

Եւ յիշել լոկ սուղ պահերու անձուրաց

Վայելքները կենսամուէր,

Հոգեխտիդ հեշտանքով մը անմուաց՝

Խոսում, համբոյր, կոյս սէրեր —

Ու նայուածքներն եթերային, կապուտակ,

Շրթունքները խնկամա՛ն,

Հեշտաւարտու կուրծքերու խորն անյասակ

Տրոփումներն անսահմա՛ն.

Եւ երջանիկ այդ վայելուած ժամերու

Վերյուշումէն հոգեթով,

Խրոխտանա՛լ սիրուածի ճէզ եւ արու

Հպարտանքով մ'անմրդով . . .

Յիշել վայրի հրճումանքով մը ինչպէս միշտ՝

Երբ տարուածն է լաղթանակ,

Ներքոյն հիւսել տարփանքներուն այդ անվիշտ . . .

— Օ՛ մարդկային սին պարծանք . . . :



Յ. Ա. Լ. ՓԻՒՍԻ

ՓՈԽ ՏՐՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐԸ

Մեր համակրելի աշխատակիցը մտադիր էր մասնաւորապէս յօդուած մը պատրաստել Եւսամետային համար, սակայն նոյն պահուն ճամբորդութեան մէջ ըլլալով, յետոյ վերաբուժական գործողութիւն մը կրելու ստիպուած, Թոլատորեց մեզի հրատարակել հետեւեալ յօդուածը զոր շարածածերթին համար զրկած էր, խտտանալով երրորդին համար ի գործ դնել իր այդ որոշումը: Բայց և այնպէս ներկայ յօդուածն ևս տարակուս չունինք Թէ ակտորժանօք պիտի կ'սրղացուի մեր ընծերցողներէ, քանի որ կ'կրէ այն՝ ինչպէս միշտ՝ Ալփարի յատուկ ոճն ու անոր սրամիտ գրչին զրոշմը:

Ծ. Խ.

Ճամբորդութեանս բերմամբ, սենեակիս մէջ ժողուրդաւորքի կ'ելլամ:

Քանի մը կտոր գիրք ունէի դարակիս մէջ, քանի մը հատ գրասենդանիս վրայ, և խել մը հատորներ մահճակալիս տակը: Թէև ամենքը մէկանց պրագարան մը չէին կրնար լեցնել և ընթերցասիրութեանս ալ յագուրդ չէին կրնար տալ, բայց ասով հանգերձ երեւոյթները կրնային փրկել մարդու մը համար որ իր կորուսեալ ժամերուն, ինքզինքը գրականութեան տալու յաւակնոտութիւնը ունի:

Ճիշտ ճիշտ հաշիւը չեմ գիտեր, բայց վաթսուն հատոր մը ունենալու էի ձեռքիս տակ:

Հիմայ որ համբելու կ'ելլամ, հազիւ տասնըջորս հատ կը գտնեմ անոնցմէ:

Մարդիկ քօլէրայով կը պակսին, գրքերը... փոխ տրուելով:

— Երբեք ուրիշին փոխ մի՛ տաք, կը պատուիրէ իմաստունին մէկը, ձեր կինը, ձեր ձին և ձեր հրացանը:

Կ'երեւայ որ այդ աւանակը, կեանքին մէջ գիրքի ստակ չէր տուած, ապա թէ ոչ եռապատիկ այդ ցանկին վրայ գիրքերն ալ կ'աւելցնէր:

Պուրժէէն երեք հատոր ունէի, մէջ տեղ չի կան, Ալֆօնս Քարի գործերէն երկու հատոր ունէի՝ չեմ գտներ նոր, Տ'Անուցիօի՝ վերջի հատորը անհետացեր է, Claudine à l'Ecole ունէի՝ ո՛ւր է գացիր, չի կայ, Ֆօկայցարօէն աղւոր գիրք մը ունէի, ի՞նչ եղաւ, Օնէի

վէպերէն չարք մը կար, շուքերնին անգամ չեմ տեսներ կոր, հոգ չէ, Մրմբեանին «Ալիլուիան» ունէի, յարեաւ եղեր է :

Գիրքերն ալ կ'սկսին կոր մինակնին քալել... Ռօքֆօրի պանիրներուն պէս :

Ո՞ւր զացին, որո՞ւ տուած եմ, ո՞վ թուցուց այս ամէնքը, եկու՛ր մէջէն ելիր :

Գործ չունիս նէ միտքդ չարչրկէ, ասոր անոր մեղքը աս, ու զածիդ չափ անիծէ՛ գիրք փոխ տալու բարքարոս սովորութիւնը, ասոնց ամէնը բանի մը չեն ծառայեր, գիրքերդ գացին, կ'երթան կոր, և չի պիտի վերագառնան, ինչպէս ես չի գար մեր քսան տարեկանի երիտասարդութիւնը :

Մեռան, գացին գիրքերդ և քու ցաւդ ուրիշին հասկցնելու համար, գտնէ թեւիդ վրայ և կամ գլխարկիդ բոլորտիքը սե ֆռեքի կտոր մըն ալ չեն ձգեր որ դնես :

Գիրքերը կոյս աղջիկներու կը նմանին, թող տալու չէ որ տունէն հեռանան : Անգամ մը որ գացին, ալ ետ չեն գար, նոյն իսկ եթէ վերագառնալու ալ ըլլան, կը տեսնես թէ կամ առջեւի երեսներէն քանի մը հաս պակաս է և կամ ետեւիններէն :

Խեղացի մարդիկ են անոնք որ խոշոր խոշոր հատորներ ծախու կառնեն կամ աստղագիտութեան վերաբերեալ և կամ քաղաքական տնտեսագիտութեան :

Ասոնք թէ գրադարանին մէջ չատ տեղ կը բռնեն և յետոյ, փոխ ուզուելու ենթակայ չեն ըլլար :

Բայց պզտիկ սիրուն գիրքեր ունեցիր, ռոման, թատերգութիւն և կամ բանաստեղծութեան հատորներ, բոլոր բարեկամներդ գրասէր կը կարին գլխուդ, ջերմ ընթերցասիրութեան կուտան գիրենք և գիրքերդ կառնեն կը տանին :

Ամիս մը կապտես, երկու ամիս, առջի օրերը կը բարկանաս, քիչ մը ետքը կը հայհոյես, և օրին մէկն ալ կը մոռնաս :

Երբէք չեմ յիշեր գիրք մը երկու անգամ կարդացած ըլլալս, ոչ թէ անոր համար որ պէտք եղած համբերութիւնը չունիմ և կամ քովս կը պակսի ենթադրուած գրամոլութիւնը, չէ՛, ասոնց համար չէ, գիրք մը կրկին անգամ չեմ կրցած թղթատել, սա գերազանց պատճառաւ որ, տուա՛լին անգամ կարդալէս ետքը բարեկամ մը և ստեղ բարեկամուհի մը քսանը չարս ժամուան համար փոխ ուզած է զոյն, այդ վայրկեանին իսկ ուխտելով... մէջ մ'ալ ետ չի գարծնել :

Դուն աշխիւն բարեկամիդ փոխ կուտաս և միեւնոյն քրիստոնէական սկզբունքով բարեկամդ ալ իր ուրիշ մէկ բարեկամին փոխ կուտայ :

Boule de neigeի դրութիւնն է այս որու հետեանքով ասկէ երկու տարի առաջ Գահիրէի մէջ ծախու առած մէկ գիրքը La science du Baiser կամ Պրուսայի ջերմութիւնները կը գտնուի այս պահուս և

կամ... Քարնաքի աւերակներուն մօտիկը :

Շատերու համար գրքի ստակ տալը մեղք մըն է , իսկ ձրի կարգալը... sport մը , foot-ball խաղալու պէս կազմուրիչ :

Պատահարոք կունենաւ բարեկամներ որ խղճահարութիւնը կուտենան փոխ առած գիրքերնին քեզի ետ տալու :

Յոգնած կըլլան , լիկուած , հոգեմաշ , թափթփած , վիրաւոր :

Վրանին հոգի չէ մնացեր :

Տուած ատենդ գիրքդ նոյի նոր էր , մաս մաքուր : Հիմա մոմի կաթիլներ կան վրան , իւրի բիծեր և մուկի ակռաներու զրոշմներ :

Վատակարեկ վիճակ մը որուն ի տես ատարաշէկ երկաթներու միտելը կգգաւս սրտիդ մէջ :

Երբեւն կրնես մէյ մ'ալ մարդու գիրք փոխ չխաւ , ինքզինքիդ ligne de conduite մը կը գծես , և կորոշես հաստատամիտ մնալ ապագային մէջ :

Կիրակի առտու մը ճերմակ գոգնոցով սպասուհի մը , մազերը մարքիզի մը պէս շտկած , vera violetteի հոտ մը վրան , սենեակէդ ներս կը մտնէ այցեքարդ մը ձեռքին մէջ :

Սիրելի բարեկամ

« Զանձոցթէ կը մեռնիմ կոր : Եթէ աղւոր գիրք մը ունիս , կը խնդրեմ Քամէրինային հետ դրկէ , երկու օրէն կը վերադարձնեմ »

ԱՐԱՔՍԻ

Մնաք բարով , ուխտ , երգում , որոշում :

Փոխանակալիդ մը վճարողի փութկոտութեամբ կը շտապես յագուրդ տայ բարեկամուհեոյդ փափաքին և «Lettres à Françoise Mariées» կը յանձնես Քամէրինային , որ իր օւլայուած կիսազգեստին ֆրուֆրուն սփռելով չորս դին , արտոյտի քայլերով կը մեկնի :

Քանի մը ամիս ետքը սպասող պերպերի(*) մը գիրքդ ետ կը բերէ , և ոչ իսկ շնորհակալութեան բառ մը միտսին :

Հետաքրքրութեան համար գիրքդ կը թղթառնես : Կնկան մը ձեռքէն անցած հատորի մը ամէն մէկ էջին վրայ odor feminaի հետք մը կայ միշտ :

Քաննըվեցերորդ երեսին լուսանցքին վրայ մատիտով բաներ մը գրուած են :

16 քաշկիկնակ , 5 գոյգ գուրպայ , 11 ակնեոց , եօթը վարսիք , 26 օձիք , եօթը շաւիկի Յակոբիկ :

Տիկինը իր լուսադարարուհիին հետ ունեցած հաշիւը գիրքիդ մէջ արձանագրած է պաշտելի անփութութեամբ մը :

Միւսէի բանաստեղծութիւններէն ատենոք հատոր մը փոխ առած էի ինկըր գլուխը կնկան մը որ գրսրանի տետրակի տեղ գործածած էր զայն թուղթ ընդ մէջ նօթագրութիւններ ընելու համար :

[*] Եզիպտոսի մէջ սեւամորթ սպասաւոր :

Տեղ մը գրած էր .

Մեկ քօփ գապօք 4 մեանիս :

Ափրօսիթիին գոյգ մը սխաբին , 11 ութնոց :

Հինգշաբթի Մերեւելիցային օրն է :

Երկու գութա աղիւր , կես ֆեփշե արդար եղ , հարիւր տիւրեմ շեֆեր ,
մեկ ալոռն պատկեր , 2 տիւրեմ վանկիլա :

Քեյֆի մը recetteler անպատճառ ասիկայ , զոր գրքին մէջ արձա-
նագրելու չնորհը ըրած էր ինծի :

Ուրիշներ կան որ երբ Ֆրանցի մը կը հաւնին bravo! մը կը գրեն
կապոյտ մատիտով :

Լուսանյներու վրայ խորհրդածութիւններ կը շարեն և իրենց
սիկառէթին ծայրովը գրքին քանի մը էջերուն վրայ սև ծակեր կը
բանան :

Ահաւասիկ փոխ արուած գիրքերուն ճակատագիրը :

Descuret (La medecine des passions) անունով գրքին մէջ ,
կըսէ « Զգուշացէք զբամուլ մարդերու գիրք փոխ տալէ , անոնք կա-
րող են այլևս ետ չի դարձնել զանոնք » :

Ինչ պարզամիտ մարդ է այդ Տէքիւրէն :

Միտակ գրատէրները չեն որ ետ չեն դարձներ գիրքերը , կարգալ
չի գիտցող բարեկամներու հանդիպած եմ ես որ փոխանակ կարգա-
լու . . . գիրքերուս վրան նստելով շատացած են :

Հաւագոյն ճամբան ընաւ փոխ չի տալն է . բայց երբեմն կը պա-
տահի որ ծանօթներէդ և կամ բարեկամներէդ մէկը , փոխ տուած
հատորներէդ քանի մը հաւուր թէին տակ այցելութեան կուգայ
քեզի :

— Ահաւասիկ Զօլայի գիրքը ետ բերի , չնորհակալ եմ . Քաթիւ-
Մէնաէսի հատորն ալ երկու օրէն կը զրկեմ :

— Լաւ , լաւ , կըսես տկուաներուդ մէջէն :

— Ուրիշ աղւոր բան մը չունի՞ս , շուտ մը կը կարգամ կուտամ ,
խրեանէթ , հարկու Զիֆթէ-Սարաֆի «Միամիտները» ունիս :

— Չեմ խրատեր որ կարգաս , կը պատասխանես իրեն , հաւատա-
մ որ շատ բան չարժեր , ճանձրանալի գիրք մըն է :

— Բայց լրագիրները շատ կը գովեն կոր :

— Շատ մի՛ հաւատար լրագիրներու ըսածին , դուն ինծի մտիկ
ըրէ , ես կարգացի , ջիզերուս դպաւ :

— Անոնկ է նէ չի կարգամ :

— Հաւատա որ խընսիս բան մը չէ :

Եւ ժպտալին քաղաքավարութեամբ այցելուդ մինչև դուռը ա-
ռաջնորդելէդ ետքը , դուռը գոցած պահուդ , դուն քեզի կըսես .

— Վա՛յ ապուշ , վա՛յ , «Միամիտի մը արկածները» bijou մըն է ,
բայց փոխ տալու միտք չունիմ : Այդչափը չի հասկցա՞ր :





ՍՄԱՐԱՏ ԴԱՒԹԵԱՆ

ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ

Լ. ԻԵՆԵԿԵԱՆԻ Մամուլի Ա. Եռամսեայ պրակով «Տաճկահայ թատրոնի պատմութեան» ծրագիրը պարզելով (էջ 116)* նմոյշ մը տուած էինք ԼԵՆՆԱՎԱՐԱԿԱՆ Գրուխէն:

Յովն. Աճէմեան երէցի այդ կենսագրութիւնը թատերասէրներու և թատերագրութեան համար այնքան շահեկան դատուեցաւ որ կը թելադրուինք նոյնը տաւանձին ալ հրատարակել աւելի ճոխ ու ընդարձակ՝ Աճէմեանի լուստտիպ պատկերներով, ձեռ գիրներով և իր թատերական երկերէն քաղուածներով և անոնց վրայ փոքրիկ ուսումնասիրութիւնով մը. ձեռնարկ որ մեր թատերական գրականութեան աղբյուրիկ ամուրիս առաջին պատուը պիտի ըլլայ և որուն նիւթական արդիւնքը պիտի յատկացուի Հայ Գոգլէինն այժմ կենդանի մնացած միակ ժառանգորդ Օր. Արտեմիան:

(Այդ աշխատութիւնը ամբողջացուելով՝ լոյս պիտի ընծայուի Մամուրեան Տպարանէն): Այս Ք. պրակով ալ կ'ուզենք ճաշակ մը տալ Երրորդ Գրուխէն՝ տաճկահայ թատրոնի Պատմական Բաժինէն, ընդհանուր ակնարկ մը նետելով ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՉՔՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ՄԷջ տեղի ունեցած թատերական նախախորձերուն վրայ և անոր յաջորդող բեմական՝ աւելի գիտակից ու լուրջ զործունէութեան որ Մ. Պէշիրճաշեան անմահ քերթողին առաջնորդութեամբ սկսաւ Օրբագեղի մէջ:

3. ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԸ՝ ԻՐ ԾԱԳՈՒՄԷՆ Ի ՎԵՐ

Ա. ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Թատրոնը՝ իր արդի, հերոսական ըմբռնումով ինքնին մեր մէջ մուտ գտած չէր կրնար ըլլալ առանց արտաքին ազդեցութեան: Այդ ազդեցութիւնը զգալի եղաւ և թատրոնի դադափարը սերմանուեցաւ անոնց ձեռքով որոնք՝ ուսմունքի և կրթութեան ծայրուով՝ դիմեցին աւելի զարգացած կեդրոններ, մասնաւորապէս Վիննաիկ, և հոն կէ վերադարձան՝ անգամ որուամբ գեղարուեստական ճաշակով. լեզուներու և գիտութիւններու հետ, իտալական գեղեցիկ երկինքին տակ, մերոնք ստացան ու եկան մեր մէջ ալ սփռել էսպէս բարերար սերմերը գեղարուեստներու և անոնց հետ թատերասիրական ճաշակը: Հետզհետէ ու պահ պահ ծրարձակեցաւ այդ գաղափարը և ԺԹ. գարուն սկիզբներէն ասդին իր պիջուամը[*] գգալի բրաւ դանդաղան թա-

[*] Այս բառը սխալ տպուած էր Ա. պրակին մէջ, երես 115. տող 18, ճախնական պեղում կարդալ պէշում:

ղերու և մտաւոր զարգացումն հետամուտ չըջանալներու մէջ :

Այդ առաջին՝ գրեթէ յիսուն տարի տեղ չըջանին մէջ, Ս. Գիրքէն, Սուրբերու վորքէն և անցեալ կամ ժամանակակից՝ կեանքէն կրօն . ու բարոյական թափերու ներկայացումներ է որ տեղի ունեցան ընտանեկան կամ դպրոցական յարկերու տակ, և որոնց ահա գլխաւորները :

1. Վենետիկի Մխիթարեան Միաբան մը, Տրապիզոնցի Հ. Մինաս Բժշկեան, 1815-1817ին Պոլիս՝ Տիւղեաններու բնակարանին մէջ նորահա սրտանիններու և երիտասարդներու միջոցաւ կը ներկայացնէ թարգմանածոյ թատրերգութիւններ և կատակերգութիւններ, աշխարհաբար լեզուով :

2. Պէդճեան Յարութիւն Ամիրա, որ չատ մը բարեսիրական և հանրօգուտ ձեռնարկներու սկզբնադատն է՝ եղած, 1828-1830ի միջոցներուն, թատերական գործին մէջ ալ իր նախաձեռնութիւնը կ'ընծայէ՝ Պէդճեան Մայր Վարժարանի մէջ Աստուածաշունչէն առնուած և թատրերգութիւնն վերածուած տեսարաններ կազմակերպելով՝ զորս կը ներկայացնէին յառաջագէտ՝ ուսանողներ : Ասոնք հետեւողութիւն և թարգմանութիւն էին Մէթաֆիզիո խաղացի մեծանուն քերթողին (1695-1782) համանուն գործերուն :

3. Իզմիրի մէջ ալ, 1836ին, Մեսրոպեան վարժարանի ուսուցիչ Անդրէաս Փափաղեանը իր աշակերտներուն՝ Գրիգոր Մարկոսեանի, Պետրոս Թադէիկեանի և Յովհաննէս Սուրճեղեանի եւն, ներկայացնել կուտայ խաղերէն թատրերգութիւն մը Լա Լոգանթիէրա անուն, ինչ որ մեծ գայթակղութիւն յառաջ կը բերէ տեղին դեռ կրօնամուլ հասարակութեան մէջ և թատերական գործը կը կասի մինչև վաթսուհաւոր թուականներ, երբ Արեւելեան քաջոնի կազմալուծեալ խումբէն քանի մը դերասաններ և ուհիներ հոն կը գիմնէ և թատերական նոր շրջան մը կ'սկսին : (Թէ՛ Իզմիրի մէջ 1836էն մինչև 1859 ուրիշ փորձեր ալ եղած են՝ Հենք գիտեր, և փափաքելի է որ հիներէն ու գիտակցանքներէն տեղեկութիւն քաղուի : Սա չափը յիշենք իրրեւ ծանօթութիւն՝ թէ՛ 1858-1859ին Իզմիրի մէջ Վասպուրական անուն թատրոն մը դոյրութիւն ունեցեր է, ուր ներկայացումներ կը տրուէին՝ աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ, և այս գործին մղում տալու համար, Պոլիսէն դերասաններ հրաւիրուած են) :

4. Խապեղի մէջ, 1850էն սկսեալ թատերական շարժումը ծայր տուած էր, ընտանեկան յարկերու տակ շարունակուելով մինչև 1854, երբ՝ Առաքել և Ստեփան Սլթունտիւրի եղբայրներ, Աբրահամ Նաբինեան, Ռուբէն Հիւսէյինճեան՝ իրենց անձնական ծախքով կառուցին և ներկայացումներ տալ ձեռնարկեցին : (այդ չէնքին տեղը այժմ երկու տուն կայ) : Առաջին և միակ ներկայացումն եղաւ Վառսակ կամ Անթիծեալ ընտանիք : Բերայի մէջ թատրոնի վարիչ՝ Նաում միջամտելով՝ քակել տուաւ Խապեղի այդ թատրոնը :

Վերոյիշեալ թատերասէրներն են որ ապա կը ստանձնեն Արեւելեան քաւորնի վարչութիւնը :

5. Աւելի հին է (1847) Տրապիզոնի միջ սկսեալ թատերական գործը՝ մասնակցութեամբ Մկրտիչ Մարիմեանի, Յարութիւն Զիւլալի-յէթեանի, Պետրոս Զաղճեանի, Պօղոս Զրիշլիմեանի և Մկրտիչ Ռաֆայէլեանի, որոնք սրբազան նիւթերու վրայ (Յովսէփ գեղեցիկ և ին.) խաղեր կը կատարէին մեծամեծներու տուներուն մէջ ի ներկայութեան կուսակալներու, պետական և հիւպատոսական մարմիններու, և շատ կը գնահատուէին :

6. Ընտանեկան երեկոյթներէն յիշենք նաև Իւսկիւտար Պապաեաններու տունին մէջ կատարուած փորձերը՝ ամաթէօր դերասաններու ձեռք որոնցմէ կը յիշուին Պապահան Օննիկ, Գօռանեան Յարութիւն, Աւետիս, Պետրոս Դուրեան, Սիսայ (= Մանուկ Տէր Գրիգորեան) և ուրիշներ :

7. Դարձեալ Իւսկիւտար, Յարութիւն Տէր Բառնարասեանի (Փափաղեան) տունը՝ Սէլամսըզի մէջ, ուր բեմ շինուած և ներկայացուած է շուրջ մը կրօնական ու տոհմային խաղեր (Լռաառորիչ պապ և ին.) որոնց ներկայ կը գտնուէին Սարգիս Պատրիարք և ուրիշ կրօնականներ : Դերակատարներն էին Տօքթ. Այվաղեան, Մկրտիչ Մեկլեքեան, Ռուբէն և Մարտիրոս Թիւթիւնճեան, Սիմոն Մանուէլեան, Ալեքսան Փափաղեան և ին. :

Պէգճեանի և ուրիշ ականաւորներու այս օրինակին կը հետեւին ուրիշներ ալ, որոնց վրայ պիտի խօսինք իր կարգին աւելի քնդարձակ :

Տաճկահայ թատրոնի գոգոյճ նախաքայլերն եղող այս փորձերը շարունակուեցան մինչև յիսուսական թուականներ և վերջինն ալ, պարբերաբար և տարուան մէջ քանի մը անգամներ, մասնաւորապէս ձմեռն և բարեկենդանի միջոցներուն Դպրոցներու սրահներն ալ այս գործին յատկացուելով՝ թատրոնի գաղափարը աւելի կը տարածուէր և հետզհետէ լայն շրջանակի մը կը վերածուէր՝ արթնցնելով փողովուրդին հետաքրքրութիւնը և ճաշակը՝ դէպի այս նորութիւնը՝ որուն անձանօթի հրապոյրը իր վրայ կը հրաւիրէր ամենուն ուշադրութիւնը Բայց այսքան միայն, անգիտակից փափաք մը : Թատրոնին բուն ոգին ու նպատակը, քաղաքակրթիչ դերը, գեղարուեստական բնութեամբ, ճշմարիտ ճաշակը դեռ անձանօթ ու հեռաւոր հորիզոններ էին ու — յաւ է ըսել — ե՛ն ալ մինչև այսօր Այս է պատճառը՝ որ այդ նախափորձերուն աստեղ խաղացուած խաղերն ու գրուած թատերական երկերը «աշխարհական» ու է գոյն ու ձգտում չունէին, կենդանի, ամբողջական մտքուր ու գեղեցիկ գործերու գրոյմէն զուրկ էին Այդ վերապահումներն ալ՝ առանց ծանօթ նպատակին ձգտելու, գրեթէ յանգէտա անզի կ'ունենային՝ ժամանակի ու միջավայրի բերումներով. գրեթէ ինքնաբերաբար, այն-

պէս որ խաղերու ընարութեան ու նիւթին համար պէտք եղած զգուշութիւնը ինքնին կուգար՝ հոգ տարուելով որ լալիքը ու անբարոյական անձնարկութիւն մ'իսկ չստղծուի։ «Եւ այս նկատողութիւնը անաստիճան ծայրայեղ եղած է որ կնոջ դերերը — նոյնիսկ մօր, քրոջ, պարկեշտ ամուսինի — խալառ վտարուած մնացին», մինչև դէպի 1856, երբ — առաջին անգամ ըլլալով — բեմ կ'ելլէ կին տարրը։

Կ'արժէ ծանրանալ այս նախնական շրջանին վրայ, և մէջ բերել ինչ որ արդէն գրուած է կին տարրին առաջին անգամ բեմի վրայ երևումը ծանօթացնելու առթիւ (տե՛ս Ծաղիկ, 1903, թիւ 4 (540) էջ 2)։

«Այդ նախաքայլերուն մէջ կնոջ դերերը յաճախ զանց կ'առնուէին, և եթէ շատ անգամ գործողութեան քաղելը անխարելի իսկ նկատուէր, այդ բացառիկ պարագային, դեռստի պատանիներ էին որ կը կատարէին կնոջ դերը[*]։ Այս պարագան նոյնիսկ տեղ տեղ գալով Թատրոնի պատճառով Բայց Վենետիկէն եկող նոր սերունդի մը՝ կանոնաւոր կազմակերպութեամբ տուած ներկայացումները, Օրթագեղի հայ հռոմէականներու վարժարանին մէջ, այնքան մեծ ընդունելութիւն կը գտնէ որ այդ թատրոնը իր մասնաւոր շրջանակէն դուրս կ'ելլէ և հանրական հանգամանք մը կ'առնէ։ 1856ին, այդ խումբէն Սրապիոն Հէքիմեանի նախաձեռնութեամբ, և Էքզեանի ու Մաղաբեանի գործակցութեամբ կը կազմուի Թատրական խումբ մը որ անդրանիկ խումբն է Թէ՛ Թուրք և Թէ՛ հայ թատրոնին։

«Բերա, Նաումի Թատրոնին մէջ Թուրքերէն լեզուով բաւական երկար տտեն ներկայացումներ կուտան առանց կիւն դերասան ունենալու իրենց մէջ, Ստեփան Էքզեան Թուրք և հայ թատրոնին պէտքը միանգամայն կը լրացնէ յաջողելով զանել հայ օրիորդ մը որ յանձն առնէ Ժամանակին, բարբերու այդ աններող շրջանին, կուրծք տալ զանազան չարախօսութեանց որոնք բնականաբար պիտի յաջորդէին իր՝ բեմին վրայ երևալու յանդիմութեանը, իսկ զալով Թատրասէր հասարակութեան, շատ հասնելի անակնկալ մըն էր իրեն համար կին դերասանի մը երևումը, որուն պէտքը զգացած էր առանց գործադրութիւնը տեսած ըլլալու։ 1856ին վերջերը Լ. Էօհիւրտար (Պատըրիւ) արուած հայ լեզուով առաջին(?) ներկայացման միջոցին (առաջնորդութեամբ կամ անօրէնութեամբ Արմենակ Հայկունիի ?) բեմ կ'ելլէ առաջին հայ դերասանուհին, Օր. Ֆանին անուամբ։

«Օր. Ֆանին — իր բուն անուամբը Օր. Աղունի Խամսեան[**] — մինակը չմնաց, իրեն յաջորդեցին ուրիշներ որոնք պէտք եղած կատարելութիւնը տուին հայ թատրոնին՝ Թէ՛ կինը բեմ հանելով և Թէ՛ եւրոպական խաղերը Թարգմանութեամբ ներկայացնելու գործը դիւրացնելով։

[*] Այս վերապահումը շարունակուեցաւ մինչև 1855։ Այդ Թատրոններուն, Բերայի մէջ արդէն գոյութիւն ունէր տարիներէ ի վեր Նաումի Թատրոնը։ Նաում անուն Թաթուրիկ սատրիկ մը կողմէ հիմնուած։ Հոս է որ առաջին անգամ, բեմ կ'ելլէ մեր Պապա Մնակը, Սրապիոն Հէքիմեանի խումբին մէջ, Խալի էր Մնակը իտալացիին Սրիպատայէմ ողբերգութիւնը, որուն մէջ Մնակեան կը կատարէր Կեսիրայի՝ աղջկան դերը։ Մնակեան վեհերոս ու վարանոտ կ'ապասէր իր կարգին, երբ յաջարարը գինը կը կանչէ, Գերաս անագետ Մաղաբեան կից մը կը գարնէ Կեսիրային որ՝ «Հալի իմ»։ Կակազելով բեմ կը մտնէ։ Այս կ'ըլլայ իր ձեռնադրումը։

[**] Որ ապա Ս. Էքզեանի քենին եղաւ և դեռ ողջ է (Յարութիւն «Ճշգիրտ» կին)։

«Այսպէս. 1858 ին, Օր. Ֆանինի գործակից կը զանեք նոս Օր. Աղաւնի Գէորգեանը (որ է դուստր Տէր Երեմիայի և գոր պէտք է շփոթել Աղաւնի Փափաղեանի հետ, «անդրանիկ» դերասանուհի Արուսեակի քոյրը, որ նոյն տարին Սրապիոն Հէքիսեանի կազմակերպած խումբին մէջ Պետրոս Մաղաքեանի, Յովն. Անէմեանի, Դարբիէլ Պ պանթեանի, Պետրոս Չուխաճեանի և Թովմաս Թէրզեանի հետ նոյնքան ուշադրութեամբ դիրք մը գրաւելու կարող կ'ըլլայ (Մասիս, 1858 Հոկտ 30 թիւ 353): Ու, երբ 1861 Դեկտ. 14ին Արեւելեան թատրոնը կը կազմակերպուի, դերասանուհիներու խումբը կը բազմանայ, որոնց մէջ առաջին կը հանդիսանան Օր. Արուսեակ Փափաղեան և Օր. Ֆանինի»

Այսչափ մը պէտք էր առաջ բերէինք՝ ցոյց տալու համար թէ որքան դժուարութիւն ու տուայտանք արժամ է՝ մեր բարքերու մէջ մոցնելու համար կին դերասաններ բեմ հանելու առաջին քայլը :

Ու անցնինք Օրթաքէօյի մէջ թատրոնի կազմակերպութեան առաջին շրջանին որ է արշալոյսը բուն թատերական գործին՝ մեր մէջ :

Բ. ՕՐԹԱԳԵՅԻ ՄԵՋ

Վերև յիշեցինք թէ Վենետիկէն դարձող ուսանողներու խումբ մը ինչ դեր ունեցած էր այդ առաջին շրջաններուն թատրոնի դադար փարը մշակելու համար : Հոս՝ Օրթաքէօյի մէջ ալ այդ նոր գաղափարին ու բազմաքին վերջնական մարմին տառուղն եղաւ այն աղին և հոգին : Մինչև իր երևումը կատարուած ճիգերը թող ու անվտանգ էին և անհետանք մնացաւ : Պէշիքթաշեան որ խաղական զեղարուեստասէր միջնորդորին մէջ ուսնացած ու գարգացած էր, լա՛ւ ալ ըմբռնած է թատրոնի նշանակութիւնը, և Հ. Պետրոս Մինասեան Միսիթարեանին խնամքին տակ մշակած էր թատերական արուեստը. իր քարտուղ ոգիին ու հզօր կամբի : Հնորիւ յաջողեցաւ. մեր բարքերուն մէջ տեսական կերպով պատուատուկ թատրոնի սէրն ու տեղական բեմի մը անհրաժեշտ պէտքը որ ժամանակին ալ պէտքն էր :

Մ. Պէշիքթաշեան, որ աւուցիչ էր բարեկեցիկ ընտանիքներու զաւակներուն և Օրթագեղի հայ հոմէականներու Լուսաօրջեան վարժարանին, մեծ յարգ ու համարում կը վայելէր ամենուն կողմէ և իր պարկեշտ ու աղին ընտարութեամբ սիրելի էր ամենուն : Իր այս գիրքը մեծ սատար մը եղաւ և դիւրացուց իր յաջողութիւնը, երբ 1856ին ձևաորակեց թատերական գործին հիմնարկութեան : Նորահաս և ուշիմ պատանիներ հաւաքեց իր չուրջը և մարդեց ամաթեօներու առաջին խումբը զոր կը կազմէին հետեւեալները, բոլորն ալ հայկաթոյիկ հատարակութեանն :

1. Զօհրապ Հէքիսեան

2. Սահփան Փափաղեան

3. Անտոն վարժապետ Էֆէեան (նախկին աշակերտ Բառուայի Ռափ. վարժարանին)

4. Մկրտիչ Տօմինեան
5. Մեսրոպ Զոհրապեան (ալժմ եղբայր Անտոն՝ Վենետիկի վանքը)
6. Պօղոս լազ Յովսէփեան (Բարիզի Մուրատեան վարժարանէն)
7. Յովհաննէս Հիւրմիւզեան (» » »)
8. Կոմիտաս Քէօզեան
9. Եսայի Եսայեան (Բատուաշի Ռափայելեան վարժարանէն)
10. Գ. Զատրեան
11. Յ. Հէքիմեան
12. Յ. Շահինեան
13. Անտոն Օդոստրինսեան (իբրեւ երգիչ կը մասնակցէր):

Ասոնց առաջնորդն ու դերուսոյցն էր ինքը՝ Մ. Պէշիքթաշլեան որ զանոնք կը հաւաքէր իրենց պարապ ժամերուն, դերերը կը սորվեցնէր, փորձեր կատարել կուտար, բեմական արուեստի նրբութեանց կը վարժեցնէր:

Ներկայացումները ակզի կ'ունենային Օրթապեղի հայ կաթողիկոսներու Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին կից. Լուսաւորչեան վարժարանին մէջ որուն սրահը պատշաճապէս բեմի կը յարմարցուէր:

Առաջին ներկայացումն էր Մեթաթաղիոյ Թեմիադոկէս անուն կրօնական խաղը (Թարգմ. Գեր. Գ. Հիւրմիւզի), և Հ. Պետրոս Մինոսեանի ողբերգութիւններէն մէկը:

Ունկնդիրները, Կաթողիկ և Լուսաւորչական[*] որոնք հոծ բազմութեամբ և մեծ հետաքրքրութեամբ եկած էին ողջունել այդ նորութիւնը, շատ բան չհասկցան այդ խրթին գրաքարով շարադրուած ողբերգութիւններէն և դժգոհ մեկնեցան: Այն ատեն է որ Պէշիքթաշլեան ըմբռնեց աշխարհաբարին անհրաժեշտութիւնը՝ թատերական գործը կենդանի, ակական և ճշմարտապէս օգտակար ընծայելու համար, ուստի սկսաւ ինք խաղեր յօրինել կամ թարգմանել աշխարհաբար սահուն ու խօսուած լեզուով: Հեղինակեց կրօնական ողբերգներ, Կոռնակ, Ողինկիադ, Ս. Վահան, Ս. Վահէ, Էլն., թարգմանեց Սառադ, Բրուսոս, և Մահ Կեսարու ողբերգութիւններն ու երեք ֆաջեր ինչպէս և Աւագակի դաւեշաները՝ նմանողաբար գրուած: Իր ստաշին ողբերգութեան (Կոռնակի) առաջին ներկայացումը ունենաւ յաջողութիւն գտաւ, շնորհիւ գիւրահասակալի, պարզ ու հըմալի լեզուին ու կրկներկութի մը պէս այժմէական դարձած բարացուցիկ նիւթին...:

Ներկայացումները շարունակուեցան մեծ ոգևորութեամբ և յաւաճուն յաջողութեամբ: Շաբաթը երեք խաղ կը ներկայացուէր, հինգշաբթի, չաբաթ և կիրակի գիշերները: Առջի բերան, հանդիսականներուն մուտքի տոմսակ չէին ծախեր, հրաւիրեալ «ջոջ»երէն մէ-

[*] Այս բառին սխալմամբ ընդհանրացած գործածութիւնը հարկաւ բանաւոր չէ, բայց հոս յարմար առիթ չէ որ զբաղինք կրօնա-բանասիրական հարցերով...:

կը սրահին դուռը կը կենար՝ ձեռքը օրհնէ մը բռնած, և կը խնդրէր որ ամէն եկող ուզածին չափ գումար մը նուիրէր: Ետքէն, երբ յաջողութիւնը տեսուեցաւ և ձեռնարկը ընդարձակուեցաւ, տոմսակով մուտքի գրութիւնը գործադրեցին, որ՝ կ'ենթագրուէ թէ նախորդին չափ արդիւնաւոր չէր ըլլար, բայց աւելի վայելուչ ու կանոնաւոր ձև մըն էր:

Դերակատարները իրենց կրած յոգնութեան փոխարէն, ո՛ր և է վճարում չեն ուզած ընդունիլ: Պէշիքթաշեան ալ, որ իր ժամանակին մէկ ահագին մասը կը զոհէր այդ գործին, խաղերը կը գրէր կամ կը թարգմանէր, երգերուն եղանակ կը յորմարոյնէր, դերերը կը սորվէր ցնէր, ներկայացումները կը սարքէր կը սաղէր, և պէտք է խոստովանիլ թէ ֆիզիքսպէս ալ՝ իր առողջութեան շատ բան կը տուէր, թատրոնի արտադրած հասոյթէն դանկ մը անգամ չէ ուզած ստանալ: Այդ հասոյթը կը յատկացուէր մասամբ Ս. Լուսուորիչ եկեղեցիին ու դպրոցին, մասամբ ալ բեմական յարկարումներու համար պէտք եղած նիւթերուն, գլխասներուն ու ձեգօններուն:

Կողմնակի առաջին ներկայացումէն քիչ հաջորդ, Մախիւ լրագիրը հրատարակած է (24 Յունիս 1857 թիւին մէջ) Պէշիքթաշեանի աշակերտներէն՝ հայ լուսաւորչական Մկրտիչ Ճանըմեանի մէկ նամակը որ կը բացատրէր թատերական գործին նշանակութիւնը և կը հրաւիրէր անոր վրայ ամբողջ ժողովուրդին համակրութիւնն ու խրախոյսը: Աւստի հաստատած մը այդ նամակէն:

«Ներկայ ժամանակիս մէջ նորանոր յառաջխաղացանց վրայ մերայոց ունեցած անխնայ եռանդը ճանաչալով՝ կը փութամ ծանուցանելու որ 15-20ի չափ յառաջիմուծեան ցանկացող ու ձեռնառու անձինք՝ ամէն աշխատանք յօժար կամօք յանձն առնելով՝ Օրթագլխի հռովմէական հայոց նորակառոյց դպրոցին մէջ մէկ բանի Թատերական ողբերգութիւններ ներկայացնելու սկսեր են:

«Ասանք ու զլուստրապէս իրենց վերատեսուէր և նոյն իսկ հաստատոց հեղինակ ազնուամեծար Մկրտիչ աղա[*] Պէշիքթաշեան (որ իր վսեմ ձեռնարկութեանն ու գովեստի արժանի գրչին համար անմահ անուն մը պիտի ստանայ մեր մէջ), կը ջանան յառաջիկայ երեք ողբերգութիւններով (Կողմնակ Մահ Կեսարու և Բրա տոս— ա՛յսբան էր իրենց խաղացուցակը) Թատերգութեանց յարգը մեր մէջ ալ մոցնելու նախապիգը մը տալ:

Դարձեալ, Մախիւի 1857 Փետր. 21ի թիւին մէջ, հրատարակուած է հանդուցեալ Տիգրան էֆ. Եռսուֆեանի[**] մէկ յօդուածը որ բացատրելէ ետք թատրոնի օգնականի՝ իրր բարոյական կրթիչ՝ սապէս կը շարունակէ:

[*] զո՞ւ մակիրը այն ատեն գրական անձերու ալ կը տրուէր՝ այժմու Էֆենտի բառը դեռ ա՛ն լօկ չըլլալով:

[**] Հանգուցեալ Տիգրան էֆ. Եռսուֆեան երկար տարիներ քաջալերող եղած է բանի և գրոյ՝ ինչպէս դպրոցները, նոյնպէս ալ Թատրոնը, որու մասին շատ հեղ Մախիւի մէջ քրոնիկներ, տեղեկութիւններ և քաջալերական յօդուածներ գրած է:

«Օրթագիւղի թատերական տեսարանին խաղարկութիւններուն հանդիսատես եղողը լսել պիտի ըմբռնէ թէ այն երիտասարդ ողբերգակներու խումբը ի՞նչ դժուար գործի մը ձեռնարկութիւն ըրեր և յաջողքը են ամենուն համարումը գրաւելու, երբ իմանալու ըլլայ որ այն արահը՝ մէջը գտնուած բոլոր զարդերովը՝ միմիայն իրենց աշխատութեամբը և ուրիշ մէկ քանի թատերասէր յարգելեաց ջանիւքը յառաջ եկած է, և թէ նկարագրող ողբերգութիւններէն ոմանք ալ Պ. Պէշիկթաշեանի յաջողակ գրչէն ելած են»

«Այո՛, չեմ կրնար առանց յիշելու անցնիլ որ թատերական տեսարանին ներքին տնօրէնը կրկնակի իրաւունքներ ունի որով կ'արժանանայ՝ իւր հիմնադրած և յաջողութեամբ զլուխ հանած դժուար գործին համար լուսաւորեալ և բարենախանձ մասէն անկեղծ շնորհակալութիւններ ընդունելու»

Քիչ յետոյ Մառխո կը հրատարակէ դարձեալ Տիգրան էֆ. Եռուստֆեանի ընդարձակ մէկ ուսումնասիրութիւնը, 6-7 թիւի մէջ շատ ըռնակուած, ուր մանրամասն վերլուծումը կ'ընէ Պէշիկթաշեանի յօրինած կամ թարգմանած և Օրթագիւղի թատրոնին մէջ խաղացուած այդ ողբերգութիւններուն, մասնաւորապէս Կոռնակինը, զոր յողուածագիրը՝ ծայրայեղ խանդավառութեամբ ու քիչ մը միակողմանի ու լուստես դատաստանով՝ ողբերգութեանց առաջին կարգին մէջ կը դասէ։[*]

Տիգրան էֆ. Եռուստֆեան իբրեւ Օրթագեղցի, ո՛չ միայն ամէն առթիւ խրախուսած է տեղին թատրոնները՝ թէ՛ Պէշիկթաշեանի հաստատածը և թէ՛ Բարեսէր Մարմինին կազմութիւնը (որու մասին պիտի խօսինք առաջիկայիւ) այլ և Նառաճի Արեւ. քաջոնի և անկէ ետքը գոյութիւն ունեցած բոլոր թատերական ձեռնարկները, որոնց ներկայ կը գտնուէր, շատ անգամ ալ կարգադիր մասնախումբին կը մասնակցէր և երբեմն ալ — մասնաւոր իր եռանդուն երիտասարդութեամբ շրջաններուն — լրագրական հրատարակութիւններ ըրած և մէկէ աւելի թատրիքագրութիւններ ու կատակերգութիւններ թարգմանած է։

(Յաջորդ պրակին կը թողունք շարունակութիւնը Պէշիկթաշեանի այս հիմնարկութեան, որուն պիտի յարակցի Օրթագիւղի Բարեսէր ընկերութեան թատերական գործունէութեան շայեկան դրուագը)։



[*] Այդ ուսումնասիրութիւնը, որքան ալ չափազանց համակրութեամբ գրուած, պէտք է նկատուի մեր մէջ թատերագրութեան կամ թատերական գրականութեան ճիւղը։ Անկէ ի վեր, շատ բան կրնայ գրուած ըլլալ իբր թատերական քրոնիկ կամ տեղեկութիւն, բայց քիչներու և բնական գործունէութեան վրայ ո՛ր և է լուրջ քննադատութիւն գրէ՞նք եղած չէ։



Կ. ՆԱԽԱՍԵՐԿ

ՎԱՂՈՒԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

(NICOLAS SÉGUR)

Ա.

Մեր աշխօրումն գրականութեան մէջ ինչ ինչ նշաններ կան որոնք թոյլ կուտան հաւատալու զէպի դասականութիւն վերադարձի մը կարելիութեան: Լատինական հոգին կ'իծուի վերստին զգալ հնաւանդ և պատկառելի աղբիւրներէն իր ծարաւը յաղեցուլու պէտքը:

Կարելի է յուսալ թէ անիկա այդ աղբիւրներէն դուրս պիտի գայ առոյգ և երիտասարդ: Յաւանական է նաեւ ինչի մէկ համբոյրը կարող է տակաւին մեզի տալ այն ներշնչութիւն որուն կը հետամտինք և այն հրահրող ոյժերը որոնք ֆրանսական երեւակայութիւնը պիտի վերանորոգեն:

Մանաւանդ որ, միջին դարէն ի վեր, կ'տեսնենք թէ Եւրոպայի գրական և արուեստագիտական պատմութիւնը կ'ներկայանայ իբր շարք մը՝ վաղնչական մտածումին տարած յողթանակներուն և կրած անկումներուն:

Փոխնիփոխ և օրումն ոգիին աղբեցութեան համեմատ՝ մերթ հրապուրուած ենք այն խաղաղ ու պայծառ տեսլականէն որ ծնունդ տուաւ ֆլօրանսեան կատարուն արուեստին և ռասինեան դարուն, և մերթ հաւանութեամբ ու վրդոված ենք այն խորհրդապաշտ և քրիստոնէական խորունկ զգացումէն որ մեզի տուաւ կոթական մայր եկեղեցին և վիպականութեան շարժումը:

Բարոյական տաղնապներէ յետոյ է, մանաւանդ մեծ փոթորիկներու վաղորդայինն է որ — երբ արդէն խղճի բոլոր խնդիրներով տաղնապեցանք և յուսավրէպ եղանք անհունը քննելու ամուլ ճիւղերէն, — միտքը ապաւէն կ'փնտռէ այն գերազանցօրէն խաղաղարար և անյիզլի յունական արուեստին մէջ որ արաքսիոսպէս իրարու անհամաձայն թուող երեւոյթները կը հաշտեցնէ և թոյլ կուտայ վիհօրէն նկատել մարդը և տիեզերքը՝ իբր յաւիտենականութիւն մը (sub specie æternitatis):

Արդէն, բարեկարգութեան պայքարներէն յետոյ, ֆրանսական հոգին՝ զեռ համակ վիրաւոր՝ հանդարտօրէն անձնատուր եղաւ ապուղմանն ցնորքին որմէ ծնան մեծ դարուն սղբերգութիւնը և հեռաբուլութիւնը:

կրնայ ըլլալ որ ժԹ. դարոյն ճանաչողութեան տագնապէն յետոյ, գեղեցկագիտական և գիտական բոլոր խիզախութիւններու արհամարհանք մէջ, անքան բարոյական պայքարներէ տառապան տակաւին խաղաղութիւն ակնկալենք զասական ներշնչումէն:

Այսօրուսն գրականութիւնը թերեւ այս փոփոխութեան մէկ քանի նշանները կ'ընկալէ: Պ. տ'Անունցիոյ զուտ հեթանոսական քնարերգութեամբ, Տիկին տը Նոայլի հեղհեղէ աւելի մեղմացած և քիչ չափ գերանուրբ բանաստեղծութեան, Պ. Մօրէստի վերջին ոտանաւորներուն և նոյնիսկ Պ. Մէթէրլէնկի վերջահար նորստոյիութեան մէջ հաւատարմացէս կ'ընդհանրեմ նորագոյն գեղեցկագիտութեան մը մէկ քանի տարտամ նախախայքիքը:

Բայց մանաւանդ, ինչ որ աւելի հաստատացէս երեան կ'ընդմեր դասական ձգտումները, վիպականութեան յարաճուն ապավարկութիւնն է, այն հակառակութիւնը որ ուժգնօրէն կ'արտայայտուի ամէն կողմ 1830ի սերունդին գէմ:

Երկ որ առենէ ի վեր էրնանի չեփորը կարծես ա'լ համակրութեան ո'չ մէկ արձագանգ կ'արթնցնէր մեր սիրտերուն մէջ: Յրաութեամբ և ունեւորէն կ'դատէինք այն աւելնալից դրական գեղեցիկ արջալոյսը ուր՝ Թէօֆիլ Կօթիէի ըսածին համեմատ՝ «ամէն բան կ'ծրլարձակէր, ամէն բան կ'ըրգըծէր, ամէն բան կ'պոթէր միեւնոյն տանն»:

Ֆրանսական յեղաշրջումին աւանդալէպէն յետոյ, կ'կործանէր ու կ'անհետանար նաեւ այն միւս գեղեցիկ աւանդալէպը ուր մեղի կը խօսուէր նոր շունչերէն արթնցող և իրենց վսեմ շեշտերով երկիրը լեցնող ներդաշնակ հանձարներու վրայ:

Այսօր կարծիքի չըջումը կատարեալ կը թուի: Պօխնդիէտի ըզզուշաւոր և տերճախօս վերապահումները, այն Պաշլուդիէտին՝ որ վիպական խեղալին մէջ իրաւամբ կ'տեսներ մահուան տարր մը, այլեւս տեղի տուած են Պ. Լըմէթրի բնախօսութիւններուն որոնք կ'զատնան մանաւանդ Ռուսոյ գործին ախտածէտ և վատխարացնող հանգամանքին շուրջը:

Նշանակելի է սակայն որ այս վրդովիչ ախտորոշանքը նոր չէ և բանաձևուած է ոչ թէ 20րդ դարուն մէջ, այլ ժԹ. դարուն սկիզբը:

«Բիթաղեանները խորումի երեք աստիճաններ կ'առհամեն, գինին, յետոյ քացաւը և ապա փոտութիւնը: Ֆրանսացի մատենագիրները՝ այս պահուս՝ կ'ախորժին այս երրորդ աստիճանէն: Անոնք բազմաւոր պիտի ըլլան եթէ իրենց ունեցած պատուական գլնիներն ալ չտարուին գրական այս շարաքաստիկ շրջանին մէջ»:

Այս կծու շեշտով կ'խօսէր Կէօթէ՝ իր կեանքի երեկոյին՝ իր մտքի պայծառութեան բարձունքէն: Եւ անդրադառնալով 1830ի բանաստեղծական շարժումին, և որակելով զայն իբր «յուսահատութեան գրականութիւն», վիպական սեռը կ'անուանէր սլարգուպէս «հիւանդ սեռ»:

Իֆրիէնի հեղինակը, հակառակ հիւսիսի հետ իր ունեցած կապերուն, չափազանց սիրտհար էր վաղնջական չափակցութեան՝ ճաշակելու համար վիպականութեան տարապայման սրտաշեղուկները, և քանի որ իր դասական տեսակէտին կ'մօտենանք, բնական է որ վաւերագործենք նաեւ իր դատողութիւնը և մինչև իսկ պէտք եղածէն աւելի կարեւորութիւն տանք իր քննաքննին:

Մեր հախորդներուն հանդէպ խտտապահանջ գտնուելով՝ վերջ ի վերջոյ անոնց կ'հմանինք: 1829ի երկտասարդութիւնը, երբ Տիւմայի Հանրի Գ.ի առաջին ներկայացումին հանդիսատես ըլլալէ յետոյ Ռասինը կ'անարգէր և յաղթական երգերով վայրենաբար կ'արարէր անոր արծառնին շուրջը, նոյնչափ ծայրայեղ և աւելի ամբարիշտ կը հանդիսանար՝ որքան այսօրուան քննադատները որոնք կ'դատապարտեն և յիմար կ'հաշտակեն դարու մը իտէալը, դարու մը գերագոյն ծլարծովումը: Վիպականութիւնը և իրեն հետ բովանդակ ժիւ. դարը, հասարակաց ճակատապրին ենթակոյ, անխուսափելի ճախորդ վայրկեան մը կ'անցընէ:

Որովհետեւ վստահօրէն կրնանք ըսել թէ վիպականութեան սկզբունքները միմիայն դարուն մասաւորական բնաշրջումին կապուած չեն, այլ անոր ամբողջական պատմութեան: Պէտք է տառական իմաստով առնել թուականները գրագիտական գրքոյկներուն որոնք վիպականութեան ապովարկութիւնը կ'գնեն Նաթոլէոն Ա.ի և Նաթոլէոն Գ.ի միջև և անոր վերջնական անկումը կ'նշանակեն դէպի 1852 թուականը:

Ահաատապաշտ և քնարերգական չարժումը անուն կ'փոխէ, բայց ստէպ կ'վերածնի և կ'յաղթանակէ: Անիկա ամբողջ դարը կ'գրաւէ: Ստուգիւ հարկ է նշանակել թէ Շաթապրիան իր բարոյական վարանքներով, իր հոգեկան վիճակով, մանաւանդ իր մեղաւորաբանութիւններով և գաղտնագութիւններով կ'վերապրի Ռեյնանի և Բիէն Լօթիի մէջ. թէ Հիւլիօ հազիւ խառնուածքի տարրերութեամբ և գեղեցկագիտական միենոյն ըմբռնումով է որ կ'վերապրի Էմիլ Զօլայի մէջ. թէ Պարպէ տ'Օրվիլի, Վիլիէ տը Լիլ Ատան և Պատլէս վիպականութեան մասին կ'հաւատարմին կամ կ'գերազանցեն Վինսէն և Թէօֆիլ Կօթիէն: Եղերգական և անձնական տարրը աւելի հետո, աւելի կամչոտ, աւելի ամհնի կ'երևայ Պ. Լըմէթրի քան Սէնթ-Պէզլի քննադատութեան մէջ, և աւելի Վէրլէնի քան Լամարթինի և Միւսէի բանաստեղծութեան մէջ:

Վերջապէս խորհրդանշանապաշտութիւնը և մանաւանդ մարգկօգուտ խորհրդապաշտութիւնը, — այս մեծ և հեռաքրքրական տիրապետող շարժումը որ արդէն ծայր կուտայ Լա Պամ սը Գլօտի մէջ և որ ա'յնքան անհետեւութօրէն կ'շփոթուի իրապաշտութեան հետ՝ Դոլսթօի և Տոսթօէվսքիի, Ռլսքէնի և Իպսէնի մէջ — ծնունդ կ'առնեն Ռուսօն, իր անմիջական արդիւնք 1830ի մտածումին և մղումին:

Այսպէս ամբողջ դարը վիպական եղաւ, և կարծենք թէ անիրաւ և մանաւանդ ան զաշտպանելի բան մը պիտի ըլլար ըսել թէ Ժորժ Սանի զործը աւելի ախտավարակ, աւելի սողորուն է ետապաշտութեամբ՝ քան Պաւլէրի կամ Պարպէ ա'Օրվիլլիի գործը, թէ՛ անկարգութիւնը և վրդովանքը աւելի ուժգնորէն կ'յայտնուին Ալֆրէտ տը Միւսէի քան Մօրիս Պարէսի մէջ, և թէ Վիգիօր-Հիւկօի գործին մէջ աւելի մտախանդարումի կամ անհեթեթեան սերմեր կան՝ քան Բօլ Վէրլէնի բանաստեղծութեան մէջ:

Վերջապէս իրաւացի կ'կարծենք հաստատել թէ, հակառակ նորագոյն սոցաւանքներուն, Ֆրանսան է որ ամէնէն աւելի առողջութիւն ցոյց տուաւ վիպական տագնապի պահուն:

Արդարեւ, պէտք է մոռնալ թէ մեր գրական պատմութիւնը՝ լարեքողագար՝ ոչինչ կը ներկայէ համանման Անրի ար Քլէսդի ա'յնքան յատկանշական ինքնասպանութեան, Ռաշլէ տը Վարնհակէնի և Պէթթինա ա'Արնիսի շուրջ երեւան եկող տարփաստնչ և խորհրդապաշա խանդավառութիւններուն, դանտի ա'յն ծիծաղելի և մահացու հարուածին զոր ինքզինքին կուտայ Շարլօթ Աթիէկլից՝ արթընցընելու համար իր ամուսնին բանաստեղծական տակայծ ներշնչումը, և ոչ իսկ Պայրընի մը կամ Լէօրարտի մը խորունկ և կազմուղծիչ յոռետեսութեան:

Սակայն, նշանակելէ յետոյ Ֆրանսական վիպականութեան յարաբերական առողջութիւնը և այն անուրանալի համերաշխութիւնը որ կ'տիրէ ԺԹ. դարու մտածումին իրերայաջորդ ըսող արտայայտումներուն միջև, պէտք է աչքէ վրիպեցնել այս բովանդակ գրականութեան մէջ անկարգ, վրդովուն բան մը, մօլորանքի նշան մը, ողբերգական նկարագիր մը, կարելի է մինչև իսկ ընդունիլ թէ արդի գրականութեան պատմութեան ընթացքին մէջ Ֆրանսական հանձարը և եւրոպական հանձարը չի ներկայացուցին ա'յնքան սուր և ա'յնքան ուժգին խռովք մը, ա'յնքան յուսահատական ձայն մը, նոյնքան ակներև ձիգ և նոյնքան ալ տագնապ:

Եւ այս քանի մը էջերուն մէջ վիպականութիւնը դատապարտելու կամ պաշտպանելու փորձ մը չէ որ կ'ուզենք րնել, այլ տարբուղի անոր ողբերգական երևոյթներուն շարժառիթները, անոր հիմնական հաւատարակչութեան պատճառը: Այս կերպով, քանի մը տուրբո մէջ, ի հարկէ անկատար, կարելի պիտի ըլլայ գծել ԺԹ. դարու գրական մտածումին ձգտումները:

Բ

Սանձործակութիւն, ամէն կանոնի դէմ ընդվզում, տպերատան տենջ պէպի ինքնասպանութիւն, յարստե և ցնորակոծ հետապնդում նորանոր յուզումներու, տարակուսանքներով տենդավառ և անընդհատօրէն խիզձի քննութեան վերակսող ըմբոս անհատապաշտու-

թիւն, — որոնց ամէնուն վրայ կ'իշխէր կրօնական զգացումին հզօր և արգաւանդ վերադարձումը, — ահա ինչ որ կ'յոսականչէ՝ փաղկանութեան ծագումն ի վեր՝ ժիւ. դարու գրական մտածումը:

Աւելի յատկօրէն տեսնելու համար այս յեղաշրջումին համեմատութիւնները և նորութիւնը, թերեւ հարկ է քիչ մը ետ երթալ և ակնարկ մը նետել ժիւ. դարու վրայ: Այս կերպով աւելի լաւ պիտի ըմբռնուի անոր կրած փոփոխութիւնը և հակասութիւնները:

Ժիւ. դարը հեռուէն ոսկեգար մը կ'երևայ մեզ, և ստուգիւ չափաւորութեան և հաւասարակշռութեան դարագլուխ մըն է ան:

Խանդավառութեան և ընդվզումի ոգին, որ աւստոսկանութեան դարերը զոյգեց և պիտի գլղէ մեր դարը, հանգիստ կ'առնէ:

Կրօնական բարեկարգութեան փոթորիկները, որոնցմով Ռապրէլի մանուածադաս և անհեթեթ մտաւարականութիւնը կ'բացատրուի և որոնք վեր կ'հանեն պատճառները «ինքզինքը նկարելու այն յիմարական ծրագիրին» զոր ունեցաւ Մօնթէնը, հանդարտած են: Յրանստ անվրասնդ զուրա ելաւ կրօնական այս ուժգին տագնապին մէջէն, ինչպէս նաև այն միւս մատուրական տագնապէն՝ զոր յարուցած էին Վերանութեան ուսումնաւորութիւնները: Տէքարդ, խմաստաւորութիւնը վերանորոգելով մէկտեղ, դարը կ'օրօրէ իր այն բարձր տեսչապաշտութիւնով որ՝ երկրաչափական առաջարկութեան մը յատկութեամբ կ'ապնցուց ինչ Աստուծոյ դոյութիւնը և հոգիին անհրկ յաւիտեականութիւնը:

Տիկին տը Սէվինիէ պիտի կրնայ հիմա անշահախնդիր պայքարներու ներքնած հանդարտութեամբ՝ թղթակցիլ իր աղջկան հետ Աստուծոյ գաղափարին կողմութեան, ճանաչողութեան ծագումին, ստուգութեան հարցին վրայ: Մեր ճակատագրին բարձր խնդիրները ստեղծարարական նիւթ մը պիտի դառնան այսուհետև, խօսակցութեան նիւթ մը՝ ճիշդ այնպէս, ինչպէս յունական արուեստին ազնուականութիւնը կամ ողբերգութեան տեսականը:

Եւ հանգարտօրէն պիտի հաստատուի այն գեղեցիկ միջին եզրը որ կ'ընչէ ամէն ճշգրտեղութիւն, կ'ընացնէ՝ գէթ երևութապէս՝ տարակոյսները, կ'հաւասարէ կարծիքները և ամէն պայքարի, ամէն մշտատանջութեան գողգարումէն ու բացակայութենէն օգտուելով՝ կ'ընդպստէ վերացական գաղափարներուն և չափաւոր ու զգաստ կրից:

Ասոնք են, վերջապէս, այն յուեգոյն պարմանները որոնց մէջ երևան պիտի գան Տանդէ մը, Շէքսպիր մը, Ռապրէլ մը, Նոյն իսկ Վիքթօր-Հիւկօ մը: Ո՛չ մէկ փոթորիկ հորիզոնին վրայ, ո՛չ մէկ դժնէ և կենդանարար շունչ, վրդովումի ո՛չ մէկ խմոր խիղճին համար: Դիւրակեաց, բարեկիրթ ընկերութիւն մը՝ առանց դասակարգային կռիւնի, առանց կարծիքի բախումներու, ունենալով հաստատուած նուիրապետութիւն մը, իշխող ազնուապետութիւն մը, և ինք միայնակ կազմելով գրական միջավայրը:

Կրօնական զգացումը, նախընթաց ցնցումներէն յետոյ, կ'տկարանայ, այսինքն հաւասարակշիւ և թմրած վիճակ մը կ'ստանայ՝ առանց մղեւածանդութեան ու մզնութիւններէն ո՛չ մէկը ունենալու։ Հակառակ Գօրնէյի և Պօսիւէի, հակառակ Բօռ Ռուսայեալի բոլորովին անզտկան և սահմանափակ շարժումին, կրօնական ո՛չ մէկ զօրութիւն, ո՛չ մէկ անձկութիւն կ'տեսնուի։ Զերմեռանդութիւնը կանոնաւոր և վայելուչ ձև մը կառնէ։ Հոն ա՛լ չի տեսնուիր Ֆրանսուա աը Սալի մը շիշան ու աւիւնը, և ո՛չ ալ հետքը այն զարթնումին որ Ռուսոյի հանճարովը երկրորդ բարեկարգութեան մը ծնունդ պիտի տայ։ Բասգալ վերջին միտքն է զոր խիզճի պայքարները կ'պանծացնեն ու կ'տարփողեն։ Մինչև վօթէո և մինչև Յեղաշրջում՝ Ֆրանսա պիտի բնաշրջի անտարբերութեան ուղղութեան մէջ։

Գրականութիւնը երեսն կուգայ իբրև ծաղիկը այս բարեշաղոյ մշակումին, այս ընտիր ընկերականութեան և կ'ցուայնէ այն միջավայրը որ ազնիւ յորգանք մը կ'տածէ գաղափարներուն հանդէպ և կ'ուզէ անոնցմով աւելի միտքերը զարգարել քան մասհոգութիւններ ստեղծել իրեն համար։

Այս պատճառաւ այս դարուն մատենադիրները տակաւին անգիտակից պիտի ըլլան ամէն ինքնատպութեան։ Հետամուտ ըլլալով միմիայն, եթէ կարելի է, հաւասարելու՝ բայց մանաւանդ նմանելու յունական նախատիպ հեղինակներուն, իրենց տաղանդը՝ իբր հարկ մը պիտի նուիրին ջոշին և արքունիքին, զուարճացնելով միծմռեծները՝ անոնց կենդանութեան ժամանակ և գեղեցիկ խօսքերով գեղազարդելով անոնց մահը, իբր խէշալ ունենալով չափաւորութիւնը և յըստակութիւնը, հարկաւորապէս հանրացուցիչ և անանձնաւոր, այս գրականութիւնը անգէտ պիտի մնայ քնարերգութեան և բանականութեան տրտօնած ծաղիկները միայն պիտի մշակէ, այն է՝ ողբերգութիւնը և հետորութիւնը։ Խնամով մէկ կողմ թողլով քնազդները և ախորժակները, բնութեան բոլոր անդաշնակութիւնները, հաւասարապէս անգէտ պիտի մնայ մէն մի անհատի անձնական նկարագրին և ցոյց պիտի տայ մանաւանդ ընկերական տատիճաններու հաւասարութիւնը՝ իբր արդիւնք քաղաքակրթութեան։

Պարնէզլինի որմանկարները, լատին երևակայութենէ մը մտածուած այս վաղնջական նիւթը, էապէս հեթանոս այլ իր ձևերուն մէջ քրիստոնեայ և արգիական այս տրուեստը, Ռաֆայէլի հանճարով կատարուած հաշտութեան այս հրաշքը, ձևակերտական կալուածին մէջ մեղի կ'ընծային ժէ. դարուն ներդաշնակ և հաւասարակշռուած գրականութեան հանգոյնը։

Ժ.Թ. դարուն սկիզբը պիտի տեսնենք յանկարծ մարգկային գիտակցութիւնը վերստին տագնապէ բռնուած, կրկին տարակուսանքի մատնուած, ալեւանջ այն ամէն իմաստասիրական և բարոյական հիւնաւորց խնդիրներէն որոնք ցնցեցին զայն հովմէական աշխարհի

արեւատուտին և վերածնութեան ատաջին շունչերուն: Հակամարտութիւնը դարուն հոգեկան վիճակը պիտի ըլլայ:

Մտածութիւնն այս փոփոխման վրայ պիտի աւելնայ՝ ստկայն՝ գեղեցկագիտական փոփոխութիւն մը, ինչպէս նաեւ յեղաշրջում մը մտաւորական միջավայրի բոլոր պայմաններուն:

Արդէն ժ՛՛հ. դարը ընդհամարեւ կուտայ մէկ քանի նշանները գիտակցութիւններու այս ամբողջական շրջումին և գրական առանցքին այս տեղափոխութեան:

Եթէ Մարիֆօի ժամանակակիցները հազիւ կ'երկարածգեն յամբախալաց օրհաս մը, անգոր կերպով կրկնելով և մեղկելով իրենց նախորդներուն գործերը, անոնցմէ կը զանազանին՝ ստկայն՝ խիստ զօրեղ հակումով մը գէպի պայքար:

Ա՛լ՝ ո՛չ վերացում կայ, ո՛չ անտարրեր ու անփոյթ հանգարտութիւն: Բովանդակ այս գրականութիւնը կրնայ վերջապէս իրեն նշանաբան ընտրել ինչ որ Պոմարշէ կ'գրէր իր կատակերգութեան գլուխը. «Կեանքը պատերազմ մըն է»:

Գրական կեանքը պատերազմ մըն է, տհաւասիկ Լաֆօնթէնի դուրուն բաւական անձանօթ նոր գաղափարը որ ու՛յնքան արգասանդ է բաղմաղան հետեւանքներով: Անիկա պիտի փոխէ գրականութեան պայմանները, պիտի նուաստացնէ, բայց նաեւ առնական կորով մը պիտի տայ անոր, հոն պիտի ներմուծէ մանաւանդ ինքնատուութեան մտահոգութիւնը և մատենագիրը խառնելով հանրային կեանքին մէջ, նիւթական և բիրտ ոյժ մը պիտի տայ խօսքին: Ան պիտի ստեղծէ, նոյն իսկ Կոմի և Տիտուի ձեռքով, լրագրութեան և գրականութեան այն բաղձալի խառնուրդը որ թերեւս յաղթող պիտի հանդիսանայ ի. դարուն մէջ:

Ժժ. դարուն վերջը ամէն բան կը փոխուի: Արդէն Վօլթէն քանի մը նոր տարրեր կը բերէ: Բայց Վօլթէն աւելի նախորդ դարուն վերջին բեկորն է, զասականութեան և եպիկուրութեան վերջին դողդոջուն և անհաւատարիմ քուրմը, անիկա մեղի կը ներկայէ միակ խառնուրդ մը բարոյազանցութեան և իմացականութեան, կաղմալուծութիւն մը և չողարձակում մը: Տագնապի հանձար՝ ան կ'ըմբռնէ բոլոր նոր գաղափարները՝ առանց զանոնք իւրացնել կարենալու և միեւնոյն ժամանակ իր գիտակցութեան մէջ կը կուտակէ մեռեալները՝ առանց յաջողելու ձայն մը տալ անոնց: Իր գլխուն վրայ հազիւ կ'տօգնենին վերջալոյսի շառագոյն ցոլքերը՝ նորածագ արշալոյսին սպիտակութիւններուն առջև:

Այս ամենի, անկարգ, խանդալորք արշալոյսը, այս փոթորկալից, այս վիպական արշալոյսը կը կեդրոնանայ Ռուսօի մէջ: Այս նախակարապետը այն է ինչ որ է Մալտիօ: Իր գտած նոր գաղափարներուն մէջէն երեւան կ'հանէ բոլոր հետեւութիւնները, այնպէս որ իրմէ անմիջապէս հաքը եկողները ուրիշ բան չեն կրնար ընել՝ բայց միայն

իրեն նմանիլ և իր ճոխութիւններուն մասնակից ըլլալ։ Ռուսօի չնորհիւ է որ կը կրկնուի սովորական հրաշքը Փրանսական հանճարին որ միշտ օտար գաղափարներ կ'որդեգրէ՝ զանոնք իրենց ամբողջական փթթումին հասցնելու համար։

Ինչ որ ըրաւ Գօրնէյլ՝ Սպանիոյ ասպետական իսէպլին փորելով, նոյնը կ'ընէ նաեւ Ռուսօ՝ ընդունելով անգլիական իրապաշտութեան սկզբունքները, և իր նախնական քրիստոնեայի բուռն զգայականութեամբ կենդանացնելով զանոնք՝ նոր գեղեցկագիտութեան մը ծնունդ կուտայ։

Եթէ ուզէինք մէկ բառով սահմանել այս գեղեցկագիտութիւնը, պիտի ըսէինք թէ Ռուսօ բանավարութեան արտաբերութեան սեղ կը դնէ զգացումի արտապետութիւնը։ Մատենագիրը որ մինչև այն աստի իր իմացականութիւնը միայն կը դնէր իր երկերուն մէջ, այսուհետեւ պիտի կրնայ իր սիրտը դնել հոն։ Եւ սակայն ո՛րչափ ալ հիանալի ըլլայ՝ զրականութեան կալուածին մէջ զգայականութեան և երեւակայութեան այս մուտքին նորութիւնը և զօրեղապէս բեղմնաւոր հանքամանքը, ո՛րչափ ալ ընդունինք թէ տարկա ներքի կ'ընէ ոչ միայն յեղաշրջում մը այլ ամբողջական նորոգում՝ մը բանաստեղծութեան ձևին և հիմին մէջ, կարելի է նախատեսել թէ այս գեղեցկագիտութիւնը ի՞նչ անկանոնութիւններ, մերկութեան, տնկարկեշտութեան ի՞նչ յաղթանակներ, որչափ մոլեգլին սանձադաշնութիւն, եսամոլութիւն և անհատապաշտութիւն առաջ բերելու առտակ է նաեւ։

Կարելի է արդէն ըսել թէ Նոր Էջօիզէն ներշնչուած գրականութիւնը, պերճօրէն ինքնատիպ, պիտի ըլլայ ընդլիզող, վրդովուն, մանաւանդ քնարերգական, նախշափ նաեւ խանդավառ և անկարգ։ և որ Սաֆօի տենդայուղութիւնը պիտի միացնէ Շէքսպիրեան թարրոնին փոթորկալից դնայքին։

Պարագաները պիտի նպատակեն այս բանին։ Ստուգիւ այս սերմերը ֆրանսական հոգիին մէջ կ'թափանցեն ա՛նպիսի ծամանակ մը՝ երբ այս վերջինը տակուին համակ տուայտանքէ և յուստխաբումէ սասանած վիճակ մ'ունիւ վիպական խառնուածքը պիտի ազդուի վարչական նախկին դրութեան յաջորդող ընկերային անանկութենէն, յեղաշրջական իսէպլին փուլումէն և Ֆրանսոյ կայսրութեան կարճատեւ արբեցութիւններէն յետոյ տեղի ունեցած դառն զտրթնումէն։

Բնական էր որ այս մտաւորական զտրթնումին առաջին պտուղները կրէին ամէն ծայրայեղութիւններու գրողը և այն քնարերգութիւնը՝ զոր աշխարհ առաջին անգամ կ'ըսէր, հաղորդ ըլլար ցնորանքին, զգար փոթորիկը և չափ ու սահման չի ճանչնար։

Մնացեալը Գ. Եւամսեայով





Փ. ԽՕՐԱՍԱՆՃԵԱՆ

ՊԼՈՒՄՖԻԼՏ ԵՒ ԸՆԿ.

ՔԱՏԵՐԱԽԱՂ Ի ՄԻ ԱՐԱՐ

Շատերը կ'ընեն անշուշտ թէ այս վերջին տարիները գրեթէ շատ անգիր ամերիկեան պահածոյ միսերէն բաւական թուանորոշմներ պատահեցան: Ամերիկացի գրագէտ մ'ալ երեւան հանեց թէ այս պահածոյ միսերը առողջութեան ինչ քիչ անպակաս պայմաններու մէջ կ'պատրաստուէին՝ ի Շրիքսի: Մինչև անգամ լուր տարածուեցաւ թէ քանի մը գործաւորներ միսերը եւայսմ պահուն կաթնամերէն միոյն մէջ խնալով, եփելու գործողութիւնը չզգարեցուցին ասանկ աննշան մէկ դէպքի մը համար, և այս խեղճերու մարմինները շուտ փերու մէջ գրուելով ծախուեցան: Ահա Շրիքսի պայմանոյններու այն բազմաթիւ գաղտնիքներէն մին է զոր պարտաւրջ էին Ֆրարիէ և Ժորժ Ֆապրի իւր նիւթ ընտրած են այս ֆանթեզիա թատերախաղին ՊԼՈՒՄՖԻԼՏ ԵՒ ԸՆԿ. անուամբ, որ Բարիլի Կրան-Կլինտօլի մէջ միայն 74 ներկայացում ունեցաւ և քիչ օրուան մէջ ամբողջ Ֆրանսայի շրջանն ըրաւ, ամէն անգ միւս ընդունելութիւն գանելով:

Մենք ալ այսօր իրիկ գրական մէկ վայելք «Ա. Մամուլ» ի շնորհ զողաց կ'մեծարենք և նիւթն ալ այժմէութիւն ունենալուն՝ կ'ըստանանք որ դպրոցական հանդէսներու և մրցանակաբաշխութեանց առաւել ալ իբր ներկայացում կրնայ տրուիլ և հանդիսականներուն պատուական ժամանց մը վայելել տալ:

Ա. Ն. Ջ. Ի. Ն. Ք.

ՍԷՋԵՐ

Պ. ՊՈՒՏՈՒԱ

Պ. ՊԱՆԱՆՔԷՆ

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ

ՏԻԿ. ՊԱՆԱՆՔԷՆ

ՍԷԼԷՍԹԻՆ

Քաղերի փոքրիկ պաշտօններու յարմար հաշարս մը Սեդանը վայելուչ կերպիւ յարգուած է, ծաղիկներ, պուսիներ, շամբանիայի բաժաններ, զինիկ յուրաններ, շի, մը հանրային ջուր խցան ն մը և գանգակ մը Աճուներ Պիսֆէին վրայ երկու կարգ վրայ վրայի դրուած պնակներ Պատին վրայ ժամացոյց մը, Ջախ կողմը խոհանոցին վրայ բացուող դուռ մը, Դէպի ներքնակովը մտից դուռ մը ևս Աջ կողմը դէպի ներքի դին համեստ սայօնի մը վրայ բացուող դուռ մը:

ՏԵՍԵՐԱՆ Ա.

Պ. ՊՈՒՏՈՒԱ, երեսուն տարեկան, երեսը դեղնած եւ յառաջացման մասում քնն քոլորովին աւուռած: ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ, վերջէն ՍԷԼԷՍԹԻՆ

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱ. (առանձին, սեղանին ապար փնեղով) Դու յինք բան մը չ'մտնում. աղը, պղտի դգալները. և. (իւր երկակ)

[«Ա. ՄԱՄՈՒԼ» — Բ. ԵՆԱՄԵՆԱՅ]

որ տրանին դռնէն ներս կ'մտնէ) Ինչ կընես, Թէօտօր, հրաւիրեալներդ
ասանկ միտակ կ'թողո՞ւս: Ամօթ չէ՞. դրասեանեակի պեսն է:

ՊՈՒ. (մտաւոր) Մասձաղը (pâté) եկա՞ւ:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Դեռ կ'սպասեմ:

ՊՈՒՏՈՒԱ. (ոտերը գետին զարնելով) Ո՛հ, պիտի մոռնան
պիտի մոռնան (սխառ կերպով) իրաւ որ կ'զգամ թէ պիտի մոռնան:
Աս ի՞նչ ձախբողութիւն է: Պէտքի ասեն ամեն բան կ'սղակի (Տիկ.
Պաշտաւ կ'քողոյֆէ ձայնը քարձրացնելով): Այո՛, այո՛, և այսօր որ
իմ պետիս և իւր կրողը սասնելիք ամուսնոյն աչքը մանկաւ համար:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Թէօտօ՛ր:

ՊՈՒ. — ցած ձայնով. Եւ իւր կրողը երթալիք ամուսնոյն համար
(քարձրաձայն) Սարգսնաբաղի խնջոյք մը կ'սարքեմ որ քու հոգիդ
բերանդ կ'բերէ և իմ ալ քսակս կ'քամէ. պէտք է որ այսչափ բախ-
տը հակառակ իշնայ ինծի...:

(Յուսանառնչեալ շարժում մը կ'ընէ եւ արողի մը վրայ կ'իյնայ):

ՏԻԿ. ՊՈՒ. Ինքզինքդ մի՛ գայրենք Թէօտօր, մեղք ես...:

ՊՈՒ. — խռոված. Ինքզինքս չգայրեն՝մ... բայց գիտե՛ս թէ տփ
կասակ չէ, շատ ծանր գործ մ'է (ձայնը երթալով կ'քարձրացնէ),
խնդիրը իմ յառաջացման, ասպարէզիս, ասպաղիս, ամբողջ
կեանքիս վրայ կ'կայանայ... և դուն...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — երկանք անկտիկ փրփիկը արեւով. Մի՛ բարկա-
նար, հոգիս... Ապահով եղի՛ր թէ ամէն ինչ լաւ պիտի երթայ...:
Մտածէ՛ր հնդ մը...: Ահա՛ երեք շաբաթէն աւելի է որ այս ճաշը
կ'պատրաստենք...: Ամեն ինչ խնամով, ուշադրութեամբ քննե-
ցինք, զննեցինք, կարգադրեցինք... (Պաշտաւ կոռզէ խօսիլ):
Այո՛, գիտեմ ինչ որ պէտք է ըսել և ինչ որ պէտք է ըսել...: Բու-
պետիդ ճաշակները և տիկնոջը բանէ մը չախորժիլը զոյգ գիտեմ...:

ՊՈՒ. — Ահ, այո՛, աս... կէտը աղէկ նայէ...: Գիտես թէ
շատ սկար ստամոքս մ'ունի... և անկէջ իւր բնութիւնն ալ կ'ազ-
դուի... և էրիկն ալ քիթէն քաշած ուղածին պէս կ'վարէ: Հիմայ
կ'հասկնամ: Իմ յառաջացումս ճիշտ այս տիկնոջ մարտդութենէն
կախում ունի...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Դուն մի՛ վախնար... ես...:

ՊՈՒ. — (յանկարձ դեպի սեղանը դառնալով) Հանրային ջուրը
գրուած է...: Ահ, այո՛, լաւ: (Դեպի մանանեխի աւանդ խոյսնա-
լով) Աս ի՞նչ է, մանանեխս ի՞նչ գործ ունի հոս...: Ինչ կը թողուս որ
մանանեխ գտնուի: Հրամայական շեշտով. Ծուռ վերցուր մէջտեղէն:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Բայց...

ՊՈՒ. — (անողոյֆ) Բայց, մայց չիկայ, վերցուր սա ամանը...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Բայց եթէ մէկը...

ՊՈՒ. — (քարձր ձայնով) Վերցուր կրտեմ...: Ինչ, դեռ չե՞ս վեր-
ցնել, թշուառ սկսած ինիկ (մանանեխի աւանդ վերցնելով) կնոջը ձեռքը
կոռնայ) կ'զգամ... կ'զգամ թէ մեծ փորձանք մը պիտի գայ
գլխուս...: Այո՛, մեծ փորձանք մը... ապէտք մը կ'սպասեմայ:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Հոգ մի՛ բնէր Թէօտօր: Հա, քանի որ ծաղարարը
դեռ չի գար... երթամ. խոհանոցին դռնէն կանցելով. Սէլէսթին:

ՊՈՒ. — Ինչ պիտի... (Սեղանին ներս կ'մտնէ)

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Նոյնները եւ Սէլէսթին

ՍԵԼԷՍԹԻՆ. — Տիկին ի՞նչ կ'հրամայէք:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. — Սէլէսթին, գնա նպարովաճառին... և տուփ մը
մասձաղ առ... նայէ որ ընտրեալ մարքա մ'առնես:

ՊՈՒ.— Շուտ, շուտ... Տառք տարի չընես հա'...
ՍԷԼԷՍԹԻՆ.— Կ'վազեմ, կ'վազեմ, սրտոն: (Հանդարտօրէն
դուռն կ'եղնէ):

ՏԵՍԵՐԱՆ Գ.

Նոյները բացի ՍԷԼԷՍԹԻՆէ

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Գիտես, նպարավաճառը սպասուհիին չպիտի տայ:
ՊՈՒ.— Բաբէ, ադ պակաս էր. (խիստ շեշտով) պէտք չէս պա-
սուհիներուն շատ երես տալ:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— սալօնը ցցունելով. Աղէ, Թէօտօր, ալ ներս գնա':

ՊՈՒ.— Այո'... Աստուած տար թէ սա քու անպիտան քու-
զէնդ աշխատակ ըսն մը չընէր... Իւր լեզուովը...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Ախ բարեկամ, դուն ուզեցիր որ զան հրաւիրեմ,
իւր մէտալին համար, կըսէիր թէ իւր մէտալը մեծ ազդեցութիւն պի-
տի ընէ: Դուն զան ինծի զրկէ, եւ քիչ մ'ես կարգամ անոր գլխուն:

ՊՈՒ.— (դուռն ելնելով) Այո'... այո'... (կանչելով) սիրե-
ւոր իմ Սէզէր, կարծեմ թէ քաղիկի քեզի բան մը պիտի հարցնէ...
(Դուռը բացուած միջոցին սպանին մէջ խօսակցութեան ձայներ կ'լսուին):

Սեզէրի ձայնը (բեւեռն դուռնէն) Լաւ, լաւ, ահա' հաս եմ...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (առանձին, պնակի մը վրայ պզտի արաս մը
սեւնելով) Ո՛հ, հաւկիթի դեղնուց է ելեր: (Մասը քերթին մէջ կ'ըջէ
եւ արասը կ'աւտի):

ՏԵՍԵՐԱՆ Գ.

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒՄ, ՍԷԶԷՐ

ՍԷԶԷՐ, 36 տարեկան, Թխագոյն, երեւ արեւակէզ, կամով խաճուէի գոյն
à careaux հագուես, Յեֆին աստիճան անճաշակ գոյնով բանկոն մը, Զարդիկնե-
րով պնուած ոսկի հաս ժամացոյցի շրմայ մը, Լամբակին վրայ խոշորեկ
եռագոյն ժապաւէն մը, Զախ Թեւը չունի:

ՍԷԶԷՐ.— (ուզգին շեշտով) ... Ինծի նայէ, ինծի նայէ...
քաղիկն...: Գիտե՞ս որ շատ անօթի եմ...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Հիմա', հիմա' Սէզէր, անանկ բան մը կ'սպասեմք որ:

ՍԷԶԷՐ.— Ախ Աստուած, անանկ ձեւեր կ'ընէք որ...: Ահ,
եթէ գուք ալ ինծի պէս օրերով կոյս անտառներու մէջ մնայիք, եւ
ուտելու համար ծառի տերեւներէ զտու ուրիշ քան չաւնեկոյիք...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— շուտաւա՛. Ոտ ու պագնեմ մտաւոր մի պոտար, չըլլայ
որ լսեն: Ահ, ի՞նչ կուզէի բսել: Ահ, այո', կուզէի անգամ մ'ես ա-
ղաչել քեզի, սիրելիք իմ Սէզէր, որ սեղանին վրայ անանկ ան-
ճառի կամ վրան բաց բաներ չսրամեմ, ինչպէս որ սովոր ես
ընել երբեմն: Մեր հրաւիրեալները շատ ազնուական անձեր են:
Տիկիք փափուկ է, շատ փափուկ, յետին ծայր փափուկ է:

ՍԷԶԷՐ.— (շատ քարձր) Այո', յայտնի է որ շատ գլուխ կը բռն-
նէ կոր:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Սը՛ոթ. կամա՛ց, Տիկին Պալանթէնն է, Թէօտօրի
պետին կինը:

ՍԷԶԷՐ.— (կոտորելով) Հասկցայ... քուզինս... հասկցայ...
բերանս չպիտի բռնամ:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Անորաւ. Բայց չէ, հոգիս, չեմ ըսեր որ բոլորովին
բերանդ խփես նստիս, բայց երբեմն արկէնդ կէ, խօսի՛ մը կ'ըստանես:

ՍԷԶԷՐ.— Է՛հ, ես՛ ալ կ'ըրկեմ, քու ինս, թէ բերանս անգամ
չպիտի բռնամ: (Բարձրաձայն կ'իսկոյայ: Պաշտաւ կ'մտնէ):

ՏԵՍԱՐԱՆ Ե.

Նոյները, ՊՈՒՏՈՒԱ. Սէգէր Պուսուայի կ'իսաչածնէ, երբ ասի սալօնէն կ'մտնէ,
եւ անոր հետ դարձեալ կ'իջնէ:

ՊՈՒ.— (մտաւոր) Ո՛ւր է, Սէլէսթին դեռ չվերադարձա՞ւ:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Ո՛հ, չեմ գիտեր ի՞նչ ըրաւ:

ՊՈՒ.— (մագները փեքսերով) Ո՛հ, խենդ ըլլալը բան մը չէ: Ալ չեմ
գիմանար, ամէն վարպետութիւններ սթափեցի ժամանակ շահելու հա-
մար: Պօրտոյի մօրաքրոջս կեանքը պատկեցի: Տան տեսարանը,
կարասիները, գեղորինները, ֆարք քօսքալներու ալպօսը եւ գնդասեղ-
ներու հաւաքածոն ցոյցի, տեսան, զիտեցին... ալ բան մը չմնաց:

ՍԷՋԵՐ.— Հէ՛, տո ի՞նչ վախկոտ մարդեր էք եղեր... ի՞նչ կ'ըլ-
լայ եղեր... Ամերիկայի կոյս անտառներու մէջ...:

ՊՈՒ.— (քողորովի թափաքած) Կրողը տանի քեզ ալ Ամերիկայի
կոյս անտառներն ալ...: Ի՞նչ, կ'յուսատ թէ այն անտառներու մէջն
ենք...: Ա՛խ, Տէր խմ, ամեն բան գէշ, շատ գէշ կ'երթայ:
(Սէլէսթին ներս կ'մտնէ ծայրի դռանէն, պահածոյի խոշոր տոսփ մը բերելով)

ՏԵՍԱՐԱՆ Զ.

Նոյնք, ՍԷԼԷՍԹԻՆ

ՊՈՒՏ. և ՏԻԿ. ՊՈՒՏ.— (միաբերան) ... Վերջապէս չուա, չուա,
ըրէ...:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Ի՞նչ, բանալ չե՞ս տուեր: Ազէ՛, չուա ըրէ, փո-
խանակ երեսս նայելու քիչ մը արտորա՛ւ:

ՊՈՒ.— (եռանդեամբ) Գոնէ բնափր մարքս՞ մ'է:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Պլըմֆիլտ և ընկ...:

ՊՈՒ.— (ան ալ կարդարով) ... և ընկ...: Այո՛, տարակոյս
չկայ, ընտիր պէտք է ըլլայ:

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (սպասուհիին) Տուփէն հանէ և պնակի մը մէջ
դնելով սեղան բեր:

(Սէլէսթին դուռս կ'եղնէ)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (խր երկանը) Կ'ըսենք թէ ասի տունը շինուած
կերակուր մ'է:

ՊՈՒ.— Պատուակաւն խելք... ասոր խօսք չիկայ...: Դուռն
ալ, Սէգէր, չըլլայ որ բերնէդ փախցնես...:

ՍԷՋԵՐ.— Տէր Աստուած, տո ի՞նչ խօսք է, արդէն չըսի՞նք թէ
բերանս չպիտի բանտմ:

ՊՈՒ.— (խր կնոջ) Է՛հ, ուրիշն, երթանք հրապրենք... (դէպի
սալօնին սեւը կ'երթան) Սիրելի բարեկամներ, եթէ կ'հաճիք սեղա-
նատուն հրամայէք:

(Զայներ ներսեն) Շատ սիրով...: Աղէկ, շատ աղէկ:

ՏԵՍԱՐԱՆ Է.

Սէգէր առանձին, վերջէն Պ. եւ Տիկ. Պուսուա եւ Պ. եւ Տիկ. Պալանթէն, Պ.
Պալանթէն ծանր եւ լուրջ երեւոյթ մ'ունի, Տիկինն ալ զգուած մեւ մ'ունի:

ՍԷՋԵՐ.— (առանձին) Աս ի՞նչ ձեւեր, տա ի՞նչ կոտորուելներ են...
(Մերենարար պնակներու վրայ գտնուած հացերէն մին կ'կտրէ և ամբողջ պատուր
բերանը կ'դնէ Պուսուա և Պալանթէն հանդիսաւոր կերպի ներս կ'մտնեն, առաջինը
ՍԷՋ. Տիկ. Պալանթէնի տուած է, Տիկ. Պուսուա ալ Պ. Պալանթէնի ՍԷՋ մտած է):

ՍԷՋԵՐ.— (Զուարթ) Ես... թեւ և ո՛չ մէկուն կուտամ... վա-
սընգի... ձախ ձեռքէս... այո՛, ձախ ձեռքէս այրի մնացած եմ:

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— Խեղճ պարոն:

ՊԱԼ.— Ի՞նչ սոսկալի կորուստ:

ՍԷՋԵՐ.— (Անկուրօրեան, բայց անեկեան աշ շուռելու աստիճան) Պահ, թե մը ... մանաւանդ ձախ թեւը ... վերջագէտ ... մեծ բան է։ Ես թեւս կորսնցնելուս չ'ամ ցաւիր ... (զարմացնակ շարժումներ) ո՛չ ... այլ կ'ցաւիմ փառաւոր մատնի մը կորսնցնելուս ... (գոռոզ ձեռով), զոր այն արկածին օրը պզտիկ մատիս վրայ կ'կրէի։

ՏԻԿ. ՊԱԼ, ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (Մխաբերան). Իրաւ կ'ըսէք։ Ագանկարեւի է։

ՍԷՋԵՐ.— (Շրմուրած) Ահ մատնի մը ... մատնի մը ... մատնի մը ... թանկացին մատնի մը ... մատնի մը զոր ... բայց գործը ձեզի պատմիմ։ Երեւկայեցէք թէ օր մը ... :

ՊՈՒ.— (Խսօրեան) Է՛յ, Սէզէր։ (Սեզեր կանկ կ'ստնու)

ՊԱԼ.— Օ՛ր մը։

ՍԷՋԵՐ.— (Մրդոգած) Ոչինչ, ոչինչ ... : (խէջ մը դարար) Ոչինչ։ (Պաշարեկ կը զարմանայ, վայրկեան մը լռութիւն)։

ՊՈՒ.— (Միտքը ներսը առնելով, իւր նստելիքը արտաքին աջ կողմը շարժի տեղ մը ցրուելով) Տիկ. Պաշարեկին) Տիկ. Պաշարեկէն, եթէ հաճիք։ (Տիկ. Պաշարեկն կ'բազմի եւ արհամարհանաւոր սեղանը կ'նայի։)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (ժպտելով Պաշարեկին) Դուք, պարտն, հո՛ւս։ (Եւ անոր արտաքին մը կ'ցրուէ)։

ՏԻԿ. ՊԱԼ.— (Հրահայական շեշտով) Ո՛չ, Ատուլֆ, հո՛ւս։ (Երկը հըռ, կ'երթայ աջ կողմը կ'նայի։)

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Հարմարած) Ահ ... շատ աղէկ ... : Ուրեմն ... զուրկ Սէզէր ... հո՛ւս ... :

(Եւ զանի սեղանին ծայրը կ'ընէ, աջ կողմը, անանկ կերպով որ իւր պարսպ թեւ կ'երկն Սեղանին առաջակողմը ոչ որ կայ։ Պատուաները մտախոհ ակնարկներ կ'ետեսնէ զէպի խոհանոց)։

ՍԷՋԵՐ.— (Նստելով) Ո՛հ, հոս կամ որ եւ է տեղ մը հինգ փարայի կարեւորութիւն չունի ... ինչպէս կ'ըսեն Ամերիկան։ (Խիստ զուարթեան Տիկ. Պաշարեկին) Դիմաւոր խնդիրը, այնպէս չէ, սիրելի անկին, կ'ըսէ որ կերակուրները աղէկ ըլլան ... եւ կարենանք կուշտ ու պատու ուտել։ (Բաճիք կ'իյնայ, Տիկ. Պաշարեկն կ'աղչի, Պաշարեկն աջակողմը Սեզերը կ'շարժանարեւ)։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Սեզերի) Սէզէր։

ՍԷՋԵՐ.— (Բարձրաձայն, խիստ զուարթ) Հէ, ի՞նչ ըրած է Սէզէր։ (Հասկնալով որ սխալած է) Ահ, այո՛, աղէկ, աղէկ. (Հրաշխարհեց) Դուք ուշադրութիւն մի՛ ընէք։ (Անկուրօրեան) Ես պատուանան ունիմ ... ինչպէս որ կ'տեսնէք ... բայց ի՞նչ մեղքս պահեմ, ես հնայայտի եւ անոնց սովորութիւններուն վարժ չեմ ... (Յուրս արտառութիւն մը)։

ՊՈՒ.— (Հարմարած) Շատ աղէկ, Սէզէր, շատ աղէկ։

(Վայրկեան մը լռութիւն Տիկ. Պաշարեկէն աջ կ'ընէ իւր էրկան եւ զգուած երկողքը անելի լայնի կ'ընէ Տիկ. Պաշարեկն կ'նայի Ամեն մարդ սեղանի նստած է, բայց ամենքն ալ լուռ եւ անարար կ'կենան)։

ՊՈՒ.— (Կեղծ զուարթութեամբ դիպի խոհանոց ակնարկ մը նետելով վերջ) Դայիմ ... ամէն մարդ իւր անձն է, ... (իւր կեղծ) բան մը պակաս չէ ... ո՛չ. (Հռութեան մեջ խոր կերպով) Ահա՛ ձերմակ գինին ... անոնց որ զան կ'սիրեն ... անո՛ր կարմիր գինին ... անոնց որ զան ն սխալեմար կը սեղան ... : (Ակնարկ մը դիպի խոհանոց) Ահա՛ ... հո՛ւս, բայց չուրն ալ։ (Կեղծ անկուրթութեամբ) Սա հանգային չուրը բանամ ... : (Դարձեալ դիպի խոհանոց նայելով) Ասի պատուական չուր մ'է ... եւ աս ալ օգտակար (Ծանր լռութիւն) այնպէս չէ՞ եմբիկ։

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— Այո՛, այո չուրը շատ կարգու է ... : (Շիջը կ'նային ուրիշ կազի պղպտակներ կ'իյնային, վայրկեան մը վերջը յան-

կարծ Տիկ. Պաշանթեկնի) Ուրբերդ չե՞ն մտիր, սիրելի տիկին:
Տիկ. ՊԱԼ.— (Եւս չոր կերպով) Ծնորհակալ եմ պարտին:
(Վայրկեան մը լուռիւն Պաշանթեկնի յուսահատակնարկներ կ'ընտեն դէպի խոհանոց):
Սէջէր.— (Զուարթ շուրջը դիտելէ վերջ) Ամեն բան աղէկ կ'երթայ... (Պաշանթեկնի կ'ստացի ակնարկներ կ'ընտեն վրան): Մէկ լուսանկարիչ մը կ'պակսի միայն: (Կ'խնդայ)
Տիկ. ՊՈՒ.— Բայց ի՞նչ կ'սպասէ Սէլէսթին: (Ոտք եղեցողով եւ մասնաւորաբար Տիկ. Պաշանթեկնի ուղղելով) Կ'հաճի՞ք ինձ ներկէ:
Տիկ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— (Զոր կերպիւ) Ներեալ էք: տիկին

ՏԵՍԱՐԱՆ Ը.

Նոյնը բացի Տիկին ՊՈՒՏՈՒԱՅԷ

ՊԱԼ.— (Սեգերի, վայրկեան մը շուրթեկէ յետոյ) Պարտնը անշուշտ նախկին դիմուորական մ'է:

Սէջէր.— Հէ՛օ, նախկին դիմուորական — նախկին դիմուորական... եթէ կ'հաճէք: ... Ես այ իմ դիմուորական ծառայութիւնս կատարեցի... ամեն մարդու պէս, եթէ այդչափ կ'հոտաքրքրուիք (Քիչ մը դադար) Եւ դուք որ գումարի մէջ ծառայեցիք: (Պաշանթեկնի ակնարկ մը կ'ընտեն վրան):

ՊԱԼ.— (պաղ կերպով) Ես... ես... ազատ ձգուեցայ:

Սէջէր.— (Զսպասակցորէն ներում խնդրելով) Ո՛հ, ներեցէք... ներեցէք... հազար անգամ ներողութիւն: Չէի գիտեր թէ... դուք ալ... ցաւագոր էք: (Լուրջիւն եւ մտաւոր. Տիկին Պաշանթեկնի՝ ժպտելով) Միայն թէ իմ խեղամդամ ըլլալս կ'տեսնուի, այնինչ... ձեր ցաւագորութիւնը... պարտն, չտեսնուի (վայրկեան մը դադար) անա տարբերութիւնը: (Կ'խնդայ: Ապշուրջիւն Տիկին Պաշանթեկնի: Ակներեւ քարկուրիւն Պաշանթեկնի:)

ՏԵՍԱՐԱՆ Թ.

Տիկ. ՊՈՒՏՈՒԱ կ'մտնէ, ետեւէն ալ Սէլէսթին որ պնակը կ'ընէ... Գոհունակութեան ընդհանուր շարժում: Սպասուհին պնակը սեղանին շուրջը կ'անցնէ:

Սէջէր.— Ահ վերջապէս... պիտի կարենանք բան մը թելել: (Դանակը պնակին վրայ կ'ստէ):

ՊՈՒ.— (քարկացած) Սէզէր, Սէզէր:

Սէջէր.— (պատի ժառանգոյցին նայելով) Հէ՛, բայց... դիտես թէ ժամը մէկին քառորդ կայ:

Տիկ. ՊՈՒ.— (հրաւիրեալներուն) Պիտի հաճի՞ք միգի ներել... (Սեգերին) Մեր ժառանգոյցը քիչ մը առաջ է...:

Սէջէր.— (խր ժառանգոյցը հանելով) Հէ՛, ի՞նչ կ'ըսես, սխալ, բոլորովին սխալ, ճիշտ հինգ վայրկեան ալ ես էք:

Սպասուհին պնակը Տիկ. Պաշանթեկնի կ'ներկայացնէ:

Տիկ. ՊԱԼ.— (ստանց քան մը առնելով) Ծնորհակալ եմ... (Պաշանթեկնի) Ես միմիայն լանջարեղէն կուտեմ. ստամոքսս չառ փափուկ... է, անանկ փափուկ... անանկ փափուկ...:

Տիկ. ՊՈՒ.— (վշտացած) Ո՛հ սիրելի Տիկին, բան մը...

ՊԱԼ.— Ոչ, ո՛չ, կինս խիստ ռեժիմ մը կ'պահէ և խողի միս չուտեր:

ՊՈՒ.— Ճիշտ. դասոր մէջ ալ խողի միս չիկայ, (խր Տիկինը) Զայնպէս չէ՛, էմիլի: Ասի յատկապէս տունը շինուած է... կինս այս առաւօտ ինք իր ձեռքով եփեց:

ՊԱԼ.— Երգում կ'ընէ՞ք որ խողի միս չէ... (խր կնոջ) ուրիմ... (Տիկ. Պաշանթեկն իւր ձեռքով կ'մեծարուի. Տիկ. Պաշանթեկնի):

ըսել է, Տիկին վարպետ խոհարարուհի՛ էք :

Տիկ. ՊՈՒ.— (համեստօրէն) Ո՛հ, պարոն, քիչ շատ կ'յաջողիմ
մասձաղերու մէջ :

ՊՈՒ.— (համեղութեամբ) Ա՛հ, Պաշտօնէն, չէք կրնար երեւա-
կայել թէ մարդուս տունը երեւոյն աւելի համով բան չկայ :

Հաւանութեան հնչանքն իւրաքանչիւր որ կ'մեծարուի Վայրկեան մը լուծիւն
Սէլէսթին պնակը սեղանին վրայ թողով կ'մեկնի :

ՊԱԼ.— (Սեղերի պարսպ քեշը գցունելով) Պարոն, ըսել է թէ
պատերազմի մէջ չէ որ...

Սէլէսթ.— Ո՞ր պատերազմին, 1870ի... (խնդրեալ խնդրայ) աղէկ
չէք տեսներ կոր, իմ իւ-ե-դ-ն բարեկամն... 70ին... քայց եւ 70ին
հազար չորս տարեկան էի (խնդրեալ խնդրայ) : Ամեն մարդ անպատ-
ճառ իւր թեք 70ին կորուսած չըլար : (Դարձեալ քիչ շատ խնդրայ) :

ՊՈՒ.— Է՛յ Սէլէսթ :

ՊԱԼ.— (նեղացած) Ներեցէք... կը...

Տիկ. ՊԱԼԱՆ.— (մեղմացուցիչ ձեւով) Էրիկա պարզապէս գաղ-
թային արշաւանքներէն միայն անարկուծիւն ընել կ'ուզէր :

Սէլէսթ.— (մեղմացած ձեւով) Գաղթային... ո՛չ : Իմ գէպքս Ա-
մերիկայի մէջ պատահած է... (փխտաւ) : Այո՛, օր մը երբ խիզա-
խօսէն նիտուեցայ կեցնելու համար...

Պ. Պատուայի քարտեան մէկ ձկնի վրայ Սէլէսթ յանկարծ կ'ընէ Զարմացուն
Պաշտօնէնի :

ՊԱԼ.— Կ'ըսէիք... (Սեղեր շուռ կ'մնայ) :

ՊՈՒ.— Ի՛նչ կեցեր ես, Սէլէսթ, բանի որ պարոնը կ'խնդրէ,
չարունակի՛ :

Տիկ. ՊՈՒՏՈՒԱ.— Այո՛, չարունակէ :

Սէլէսթ.— (պայքելով) Շարունակէ, չարունակէ : Իրաւ որ շատ
քօնաժ մարդեր, էք... ես ալ ի՛նչ ընելիքս չտարեցայ : Սա աւանակը
ինձի արգիլեց այո՛ դուք, արգիլեցիք եւ Ձի տնգամէն աւելի՛ որ ար-
կածներս չպատմեմ... (զանազան շարժումներ), ե հիմա ալ կ'երեւի
թէ հոգի փոխուեր է... Չէ, չէ, չպիտի պատմեմ... (Այս արեւելք
սեղանին կ'յեկնու. ընդհանուր պաշտօնի) :

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Մեղմացած) Ո՛հ, ո՛հ, առ ի՛նչ ձախորդութիւն...
(Բարձր աւելի) Բարձր... դուստր կը...

ՊԱԼԱՆԹԵՆ.— (Տուր կեցիւ) Չգէ... հոգ չէ...

ՊՈՒՏՈՒԱ.— Նայինք, իմ սիրելի Սէլէսթ...

Տիկ. ՊԱԼԱՆ.— (Տուր) Մի՛ պնդէք... պարոնը ազատ է :

Սէլէսթ.— (Պատուայի որ շարժումներով կ'ընդհանրէ) Ո՛հ, ո՛հ,
ե. դարձեալ ո՛չ : Անգամ մը ո՛չ ըսի լինցաւ...

Տիկ. ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Կոտորուելով) Անանկ պիտի կարծեն թէ քու
պատմութիւնդ հետաքրքրական չէ :

Սէլէսթ.— (Տեղեկ գտելով) Հետաքրքրական չէ... իմ պատմու-
թիւնս : (Ուսերը կ'ընդհանրէ եւ Պաշտօնէնի) Դուք գտնուեցէք...

ՊԱԼԱՆԹԵՆԵՐԸ.— (Կես ձայնով) Ա՛հ... (Շարժում, լաւ եւս կը
սեղանորոյնի) :

Սէլէսթ.— (Պաշտօնէնի) Չեղի պատմեմ... Չեղի... որ խեղի
գրուիւր մեկը կ'երեւի :

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Սրտեմբ) Ո՛հ, ո՛հ :

Սէլէսթ.— (Կարծելով իբր քե Պատուայի իւր պէտին խեղացի ըրա-
շուն կ'կատարածի) Անուշա... խեղար գլուխը մէկն է... (ըստար) Գու-
րկեղանիցդ քեզի պէս խեղար ձեւեր չունի :

Այս ընկերակից բառը լսելուն պէս Տիկ. Պաշտօնէն տեղէն կ'ընտելէ :

ՊԱՆԱՆԹԷՆ.— (Թարւ ժպիտով) պարոն . . . :

ՍԷՋԷՐ.— (Անհոգ եւ ուրախ) Բարէ . . . չուտ մը հասկցայ թէ Պալանթէն իմ տեսակիս պէս թիփ մ'է :

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Կիտով ոտք եղներով) Ի՞նչ կ'ընես Սէջէր, ինծի վնաս կուտաս կոր, Պ. Պալանթէն իմ պետս է և . . . :

ՏԻԿ. ՊՈՒ.— (Սեգերի) Մեծ անքաղաքավարութիւն է ըրածդ :

ՍԷՋԷՐ.— Պատշաճներու Պաշակները ցցունելով է՛յ, քիչ մը թուղէք որ երկուքս (պաշակներս) կ'ըսէի թէ, Պարսկերէն, [Տիկ. Պաշակներն արեւուն կ'ըսէին] :

ՊՈՒՏՈՒԱ.— Ոտք եղներով. Ո՛հ, Պ. Պալանթէն, կ'աղաչեմ ներս. ցէք այս անկիրթ փարմունքին . . . :

ՊԱՆԱՆԹԷՆ.— գուարք. Չգեցէք . . . ձգեցէք :

ՍԷՋԷՐ.— Միշտ անհոգ. Ուրեմն վեց եօթ տարի կայ, անհոգ անհոգ կ'պատէի Շիքակոյի պողոտաներէն միոյն մէջ . . . երբ . . . յանկարծ [մեծ շարժումներ] Ի՞նչ տեսնեմ . . . ձի մը . . . որ արշաւաստը գլուխը առած . . . կ'երթայ հօ՞, [աւեկն ալ տեղերէն վեր կ'ըսէին] Արիսն գլուխս յատկեց : [դադար] Այո՛, վասնզի ինչպէս որ կ'տեսնէք : [անխորտորէն ժապաւները ցցունելով], ուրիշ անգամ մ'ալ ազատարարութեան մէտալ մը շահած եմ . . . :

ՊՈՒՏՈՒԱ.— (Մեկուրի) Բարէ, աղէկ կ'երթանք կոր :

ՍԷՋԷՐ (Պայքելով, սեղանին թուցի հարուած մը կ'իջեցնէ) Ինչ կ'մըմտաս կոր հող . . . կարծեմ . . . անվայել բան մ'ըսի է արդեօք . . . : [Միշտ անհոգ] Ազատարարութեան ժապաւէն առի ըսելը անվայել խօսք մըն է :

ՊՈՒՏՈՒԱ. [Ինքզինքն թորովին կորուսած] Բայց ատ ըսել չեմ ուզեր, Սէջէր, կարճ կապէ, կարճ կապէ :

ՍԷՋԷՐ. Հօ՛ ըսի . . . [աւեկն ալ վեր կ'ըսէին] . և արիւս գլուխըս կ'առ . . . Այո՛, վասնզի ամեն անգամ որ արկած մը, կատղած շուն մը, գլուխըս առած վազող ձի մը տեսնեմ կամ երկաթուղիի կամ ուրիշ որ և է արկածի մը առջև գտնուիմ սա նզովից արմատ մէտալը դիմացս կ'ուզայ ինծի անտնկ կ'իծի թէ ամէն մարդ երեսս կը նայի, և կ'ըսէ, ի՞նչ կ'սպասէ սա մարդը, արդեօք մէտալը գողցած է : Այն ատեն ձեռքս չէ, սխալուած եմ դիւցազունի մը պէս վարուիլ : Աս ալ փորձեմք մ'ե՛ք : Քանի որ մէտալը ես շահած եմ, խղճուելու մօտ մարդեր ազատելով . . . կ'հասկնամ, Պայքեմքն :

ՊՈՒՏՈՒԱ. Սէջէր, Սէջէր :

ՍԷՋԷՐ. [Պայքելով] Աս քեզի ուրիշ մ'ալ հիմա : Բայց Աստուծոյ սիրոյն, ըսածիս մէջ ի՞նչ կայ անվայել, կ'հարցնեմ ձեզի [ուսերը կը թորուէ] : Այո՛, խղիւղները, ահա՛, իմ մասնագիտութիւնս : Ինկիր լիճի մէջ, դեռի մէջ, ծովու մէջ, մինչև յատակը գնա՛ ես հոն պատրաստ եմ քեզ վեր հանելու համար, բայց ձի մը երբ խրուչելով զլուխը առած կը վազէ, ադ ուրիշ ինչդիր, ո՛չ, ո՛չ, ադ դժուար է, ի՞նչ մեղքս պահեմ, խրուած ձիերէն կ'վախնամ : Ան ատեն, ես ալ որ սպուշ մէկը չեմ, գիտէք ի՞նչ բրի, որպէս զի քչսն թէվատ մէկն եմ [տակարի շարժումներով] կ'երեքտակամ, կ'շարժիմ, բարձրաձայն կ'պուտամ, ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, և ետ ետ երթալով, բրա՛ֆ, (գուարք մը կ'սպասէ) առաջին դէմս երտող գետին կ'նետեմ : ՊԱՆԱՆԹԷՆՆԵՐԸ. Ա՛հ :

ՍԷՋԷՐ. [Դողող] Այո՛, և անցորդին հետ մէկտեղ գետին կ'գլուտընք ֆոր ձին կ'անցնի : Հասկցա՞ր հիմա ճարպիկ հնարքը, Պայքա՛մքն :

Տիկ. Պարանժէն ապշահար կ'նայի:

ՊԱԼ. [Յուրս] Այո՛, այո՛, չառ ձարպիկ:

ՍԷՋԷՐ. [Գոռոզ] ձարպիկ չէ՞, ուրեմն այն օրը. [անհեկն աչ ուշադիր մտիկ կ'ընեն], կ'տեսնեմ որ ձի մը գլուխն սուած կ'վազէ: Մէկ երկու չեմ բսեր, կ'սկսիմ պառալ ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, և վազել. [սեղանի վրայի շիշերը եւ գաւաթները չհասկալէրու հաւնար կ'ժողորսեն] և քրա՛ք, անցնող սեւամարմին մը վրայ կ'իջնամ: Մարդը կ'չուարի կ'մնայ:

ՊԱԼԱՆԹԷՆՆԵՐԸ.— Ո՛հ, անշուշտ, ասոր տարակոյս չկայ [կ'փախսն]:

ՍԷՋԷՐ.— Բայց չէի նշմարած թէ միւս կողմը, է՛հ, մոտիկ ըրէք, կ'ըսեմ, հոս է գուարճալի կէտը, դիտած չէի թէ ելեկարական թրամուռէյ մը կ'անցնի, չուտ, չուտ: Կէս մանրերկրորդէ կուզայ կ'հասնի, իմ վրաս է, և քրր, թեւս կ'կոտրէ, վերէն:

ՊԱԼԱՆԹԷՆՆԵՐԸ.— Ահ . . .

ՍԷՋԷՐ.— Աս հերիք չէ (ուշադրութիւնը կ'կրկնապսկի), կ'ուղէի աս խեղճ թեւս առնել վերցնել, մէյմալ աղտոտ, զապիր չուս մը վրան ցատկեց, և բերանը առնելուն պէս կ'ծիկը դրաւ . . . :

ԱՄԵՆՔՆ ԱԼ.— Ո՛հ:

ՍԷՋԷՐ.— Որչա՛փ բարկացայ, գիտնայիք:

Պուտուս կասկարմիր կարած զինի կ'մեծարէ:

Պ. Ե ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Տարակոյս չկայ: Խեղճ պարոն:

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Իրաւ որ սոսկալի տրկած մ'է:

ՊԱԼԱՆԹԷՆ.— Եւ . . . կարծեմ թէ . . . ձեր թեւը . . . դըստով վերջապէս:

ՍԷՋԷՐ.— (յուզուած) Երբէք, երբէք. բոլոր ուժովս շան ետեւէն վազեցի. ուրիշ բարեսիրտ անձեր ալ ինծի հետ վազեցին. բայց ի զուր չուր կորուսած դացած էր և բոլորովին անհետացաւ:

ԱՄԵՆՔՆ.— Վշտագին. Ո՛հ . . .

ՍԷՋԷՐ. Ո՛ւր գնաց . . . ա՛հ . . . ո՛վ գիտէր, ասի կեանքիս ամէնէն խորհրդաւոր գաղտնիքը պիտի մնայ: Ամեն կողմ փնտաւցի. խուզարկութիւններ կատարել առեի ծով ծով չմնաց, բարէ, ո՛ւր պիտի գտնես, ոչի՛նչ (յուզուած ձայնով). և թեւս չլրցայ ձեռք անցնել:

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. ՍԷՋԷՐ. [միասին] Եւ ո՛չ ալ մատանին . . . Եւ ո՛չ ալ մատանին, բնականաբար:

ՊՈՒ. (պաշտօնակներու լեռնապէս կ'դանէք սա մտածողը:

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Սքանչելի ու պոտուական:

ՏԻԿ. ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Շատ համով, պղտիկ կտոր մ'ես պիտի սննեմ:

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Ես ալ . . .

ՍԷՋԷՐ. Ես ալ, ես ալ:

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒՄ. պաշտօնակներու Առէք կ'ողալեմ, հրամայեցի, [Էրիկին աջ կ'ընե] ամեն բան աղէկ կ'երթայ . . .

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Տիկին իմ հնորձաւորութիւններս, ա՛հ, չարածձի մարդ, դու շատ չարածձի մէկն ես, և լառաջ պիտի երթաս:

ՊՈՒՏ. Երկչոտ Ո՛հ, պարոն, կը . . .

ՊԱԼ. Այո՛, այո՛, չարածձի մէկն ես, դուն մարդիկը իրենց տկար կողմէն բռնելու կերպը գիտես [կեղծաւորը ցցնելով] և աս ալ արուեստ մ է:

ՊՈՒՏ. Տիկնարաբար. Հաւատացէք, Պ. Պաշտնիկ . . .

ՊԱԼ. Մի պահե՛ր, չիտակը խոստովանէ, իմ սիրելի Պուտուս:

ՊՈՒՏ. զգածաւած (մեկուսի) «Իմ սիրելի Պուտուս»

ՊԱԼ. Դուք նորերէն էք, և նորերէն ըլլալու ալ իրաւունք ունիք, իսկ ես, փառք Աստուծոյ, ծախու առնուելիք մարդերէն չեմ:

ՍԷՋԵՐ. Ադ մասին իրաւունք ունիս, Բալանքէն, մարդս երբէք ծախուիլ պէտք չէ:

ՊԱԼ. Աւելի անուշաբեաւք: Սալան փափուկ ընդունելութեանց անասորբեր չեմ մնար, [վարպետօրէն] և ասանկ փափուկ ընդունելութիւն մը [կերակուրը ցրունելով] ձեր գործին շատ օգուտ ունի...

ՊՈՒՏ. մեկուսի. պաշտօնը առի, դարձս յաջող է [ուրախութեան ժպտելով կը խոնարհի], ո՛հ, Պ. Պալանթէն...

ՊԱԼ. Տէր Աստուած. ինչ ընեմ ձեռքս չէ, ես փափկակեր եմ, կնիկէս աւելի փափկակեր... անանկ չէ. եղիսարեթ...
ՏԻԿ. ՊԱԼ. խոշոր պատառ մը կ'ընելով. այո՛, սիրելիս...

ՍԷՋԵՐ. Ես ալ, փափկ սկեր եմ, ես ալ եղիսարեթին պէսեմ...

Շարժում Պոտուանեւ և Տիկ. Պալանթէնի

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Չէք գիտեր թէ էրբ ավուոր կերակուր մը կուտեմ, ի՞նչ հաճոյք կ'զգամ [յօնկերը պոստելով], բայց երբ կասկածելի կերակուր մը հրամայեն ինձի, ինքզինքիս կ'հարցնեմ թէ երբ մարդ կրնայ իւր տունը համով կերակուր մը պատրաստել, ինչո՞ւ կարգ մը արիկաներ նպարտաւանդներու խառնութեանը կ'երթան սա խառնակ բաները կ'առնեն կ'հրամայեն...

Հաւանութեան նշաններ

ՊՈՒՏՈՒԱ. Ես ալ ճիշդ այդ կ'ըսէի իմ կնոջս, այս աստուած...

ՊԱԼԱՆԹԷՆ. Իսկ անոնք որ սեղանի մարդ կ'հրաւիրեն և այս տեսակ պատրաստ կերակուրներէն կ'հրամայեն, պարզապէս կ'ըսեմ տե՛սք մարդասպաններ են...

ՏԻԿ. **ՊԱԼԱՆԹԷՆ**. Այո՛, մարդասպաններ...

ՍԷՋԵՐ. Վրայ տայով. Այո՛ մարդասպաններ, և կրնամ ըսել նաեւ մարդասպաններ...

ՊՈՒՏՈՒԱ. [Շեշտելով] մարդասպաններ, ճիշդ ես ալ այս կարծիքն ունիմ Մարդասպաններ [շուքիւ] [Տիկ. Պալանթէնի], կտոր մը ես կ'առնեմք, տիկին...

ՏԻԿ. **ՊԱԼԱՆԹԷՆ**. Շատ սիրով, ա՛յնչտի համով է որ [հաւանութիւն], և չեմ գիտեր մասնաւոր համ մ'ալ ունի...

ԱՄԷՆՔՆ ԱԼ. Այո՛, այո՛, մասնաւոր համ մը...

ՏԻԿ. **ՊԱԼ**. Մասնաւոր համ մը, ինչպէ՞ս ըսեմ [աւանակ մը փռնելով], անբացատրելի...

ԱՄԷՆՔՆ ԱԼ. Այո՛, ճիշդ, ճիշդ, անբացատրելի, բառն ալ յարմար է:

ՏԻԿ. **ՊԱԼ**. Պատառ մը կ'ընելով. Իրաւ որ կեանքիս մէջ կերած չեմ ասանկ [խորշելով] խճող, խճող, խճող...

ԱՄԷՆՔՆ. Միտքերան. Սիրելիս. չէ, ի՞նչ կայ ի՞նչ և լուս, ի՞նչ եղաւ...

ՏԻԿ. **ՊԱԼ**. Խճող, խճող: (Բերեկն մտնի մը հսկելով), ո՛հ, մասնի մը...

ԱՄԷՆՔՆ ԱԼ. Մասնի մը:

ՊԱԼ. Ի՞նչ մասնի մը:

ՏԻԿ. **ՊԱԼ**. Եւ պատուական մասնի մը, նայէ:

Մասնի իրարու կ'ցցունեն, ճիսց կան նշաններ

ՍԷՋԵՐ. Կես ոսփի եղելով. ն սիմ: [Մեծ շարժումներ, սքեկթորի ձայն] բայց, բայց, ան է, ա՛յ կ'ճանչնամ... (Չեմք բռնելով կ'նայի) ... ճիշդ այն մասնին է զոր արկածին օրը մատու կ'կրէի...

Ընդհանուր ազդուծիւն, վայրկեան մը լուս. կ'մնան

ՊԱԼ. Բարկալած. Ըսեմ է որ եթէ այս մասնին ձերն է...

Ապառնայից աչքով Սէդրի պարտաւ թեր մատաղը կ'ցցունի:

ԱՄԷՆՔՆ եւ կ'աշուրիկն զգուսնի շարժումով. Ո՛հ, ոսփի կեղեկեւ:

ՊԱՆ. ՏԻԿ. ՊԱՆ. Ուրեմն տուփով պահածոյ մատուց մ'էր: Բարէ,
պահածոյ էր:

Պուտունները շուարած են:

ՊՈՒ. Տիկ Պաշտօնէի. Բայց տիկին ... երեցէք: Պաշտօնէի
պարոն կարելի է որ ... :

ՏԻԿ. ՊԱՆ. Մեզք իմ խեղճ ստամոքսիս:

ՊԱՆ. Զայրացած. Զես կրնար ուրանալ թէ պահածոյ էր:

ՊՈՒՏՈՒԱՆԵՐԸ. — Պաշտօնէիներու դիմաւ կ'երթան ինքզինքնին
արդարացեալ համար. Բայց նոյնք, սակայն, կ'ապահովցնեն ... :

ՊԱՆ. — Միշտ զայրացած. Սա մամուսոր համը ... :

ՏԻԿ. ՊԱՆ. Այո՛, այո՛, սա անբոցատրեղի համը, վայ գլխուս,
վայ գլխուս:

Այս ժամանակաշրջան Սեզեր մասնին մատը անցուցած հրացամբ կ'ապի
ՍԷԶԵՐ. — Մասնին ալիքն մօտ ծանելով. Հոս տեղն է ըսել թէ սա

մասնին ըստ պահածոյ կ'վերադառնայ և ինչ ու մաքուր, փայլուն ... :

ՊԱՆ. — Մոլեգին. Միտքս պիտի պահեմ, սա տունը շինուած մնա-
ծալը:

ՏԻԿ. ՊԱՆԱՆԹԷՆ. (աթոռի մը վրայ իյնալով) Բայց սառի ոճիր
մ'է, Աստուած իմ, պիտի մեռնիմ:

ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — (կիներ խնամելով) Իմ խեղճ կինս որ անանկ փա-
փուկ ստամոքս ունի (Պուտունայի վրայ վազելով) և ես որ ընդի կ'ի-
մացնէի թէ կինս ռեժիմի կ'հետեւի (զան հաշտելով) ևս որ մինչև ան-
գամ իմացուցի թէ կինս խոզի միտ չուտեր:

Խոզ բառը լսելուն պէս, Սեզեր ոտը կ'ենէ և կ'սկսի խօսակցութեան խառնուելը:

ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — (Պուտունայի ոտ խօսելը կտրելէ) Ա՛հ, ա՛հ, ա՛հ, յա-
ռաջացում կուզէի՛ր լաւ, ուրեմն, ես պիտի կարգադրեմ յառաջա-
ցումը, ապահով եղիր ... :

ՏԻԿ. ՊՈՒՏՈՒԱՆ. — (Պաշտօնէի, ձեռները մխացնելով) Պարոն:

ՊՈՒՏՈՒԱՆ. — Մտիկ բռէք ... :

ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — Ա՛հ, այո՛ ... ես հոգ պիտի տա՛մ յառաջացմանդ:

ՏԻԿ. ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — (երեսը ծռնակելով) Ա՛հ, այդ սոսկալի է...
սա պզտիկ համը ... սա մամուսոր համը ... :

ՊՈՒՏՈՒԱՆ. — (յուսահաս, կարողին ձայնով Տիկ. Պաշտօնէի) —
Բայց, Տիկին, կ'աղաչեմ, յանցանքը իմն է սա պզտիկ համը ... ես
տուփ մը քնեցի ... մէջը չեմ ա՛ ... :

ՊԱՆ. — (Տրանսքիֆ եղանակաւ, նախ Սեզերը սպաս պնակը զգուեն-
ելով) Այո՛, պարոն, եթէ դուն մէջը չես, պարոնը գրեթէ մեջն է:

ՏԻԿ. ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — Ասանկ զգուելի բան մը կ'երցնել մեզի...
(ակներեւ շարժում Սեզերի)

ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — Ատանկ ազատա, պիղճ բան մը կ'երցնել մեզի
(նոր շարժում Սեզերի): Ասանկ զարչելի բան ... :

ՍԷԶԵՐ. — (Բարկացած կը ցատկէ) — Ինչ ըսել է, ազատա, պիղճ,
գարչելի... Գիտե՛ք, պարոն, թէ ձեր խօսքերը անճանակոնիս կը
գայլեն... Գարչելի. ինչ է գարչելին. իմ թէկա մէկ կտորը կ'երաք,
ես ալ, պարոն, դիտէք թէ առողջ, կատարելապէս առողջ մէկն եմ:

ՊԱՆԱՆԹԷՆ. — Երեցէք ... :

ՍԷԶԵՐ. (Բորբոքիմ) Բան մը չեմ ներեր, գարչելի. որո՞ւ կ'ըսէք
գարչելի, ինչ կ'կարծէք որ ես անած եմ. նոյն իսկ ճամբորդութեանցս
մէջ, կոյս անտառներու մէջ և ամեն տեղ ալ, միշտ փափկակեր մար-
դու պէս ապրած եմ...

ՊՈՒՏՈՒԱՆ. — Կ'աղաչեմ, դուն լսէ, պարոնը իմ պետո է:

ՏԻԿ. ՊՈՒ. [Երկանը ձեռնումն պէս] Հերիք է Սեզեր:

Սէջէ՛Ր .— Պոռտուսներուն, մասճաղի կտրները յցունելով —
Ի՞նչ ըսել է, դուն, և դու ալ իմ քոզինս, կը թողուք որ ձեր ըն-
տանեաց անդամներէն մին անարգութի՛ւն, քարէլի բռն, բայց, պա-
րո՛ն, ադ աստիճան կոշտութիւն կը վայելէ՞ մի: Ես եթէ ձեզ, կամ
տիկինը, տուփի մը մէջ գտնէի, փոխանակ պոռալ կանչելու, թէ քո-
ղաքավարութեան համար, թէ պատշաճութիւնները յարգելու հա-
մար, պիտի տօրպուէի ֆոնթիլիսն մ'ալ ընել: Եւ ձեզի ալ ըսեմ որ ա-
ռանկ պարագայի մէջ քաղ սքաւարական աս ցոյցը անուն մ'ունի: .
Զախկողմը կը զարնէ եւ սեղանը կ'ընկնէ) Ասի մարդկային յարգանք
կը կոչուի: (սպառնալու նշաններ:)

Տիկ. ՊԱԼ. — [Բարկացած]. Իրաւ որ այս պարտքը ալ չափը կ'ան-
ցընէ . . . : (Պոռտուսները յուսահատական ձեւեր կ'ընեն:)

Տիկ. ՊԱԼ. — Երթա՛նք, բարեկամ: (Պաշանքները կը պատրաս-
տին մեկնելու դիտարարութեամբ:)

Սէջէ՛Ր .— (Ճանքան արգիլելով). Ա՛հ, կ'ընէք, զիս չարաչար
նախատեցիք, և պատուաւոր անձանց մէջ այդ տեսակ գործերը,
գիտէք ինչպէս կը կարգադրուին . . .

Տիկ. ՊԱԼ. — Երաւիկո՛ս. Մենամարտ մը, Աստիք քեզ պիտի մեռ-
ցնեն, սիրելիս:

ՊՈՒՏՈՒԱՆԵՐԸ .— Սէջէ՛Ր, իմ սիրելի Սէջէ՛Ր:

ՊԱԼ. — մեղմ Սեգերի. Ի՞նչ ըսիք, նախատինքը մ'ըր է, կ'երդ-
նում որ . . . :

Սէջէ՛Ր .— անհաշ. Կեղծաւորութիւն պէտք չէ, խոստովանէ
թէ ստորագրէս կախ հանել քաղցիր, (շարժում Պաշանքների) լաւ
ուրեմն, ես ալ իբր նախատուող . . . :

Տիկ. ՊԱԼ. — Աստիք, չ'ըլլայ որ մենամարտիս, ներում խնդրէ:

ՊԱԼ. — Խըր կնոք. Աստուած իմ, ներում կը խնդրեմ, ինչո՞ւ չէ,
[Սեգարի խոնարհաբար] սիրելի քարեկան, ի՞նչ ներում խնդրելով . . . :

Սէջէ՛Ր .— քաղցիրո՛ւն. ներում, կը համարձակիք ներումի խօսք
ընել, մենամարտ կ'ուզեմ, ցմահ մենամարտ . . .

Տիկ. ՊԱԼ. — զաւաթի ձայնով. Պարո՛ն, կարելի է որ մէկ քանի
բառեր փոխան մեր բերնէն . . .

Սէջէ՛Ր .— կոռծօք զարնելով. Այո՛, տիկին, բառեր, բայց զըժ-
ոտարմարս բառեր . . .

Տիկ. ՊԱԼ. — Բայց դէ՛, դիտարարութիւն մը չունէիրք:

Սէջէ՛Ր .— վեհանձնօրէն: Իրաւ կ'ըսէք, այն ատեն մէկ կար-
գադրութիւն մը կ'սրելի է: Միայն մէկ միջոց մ'ունիք ձեր իմ անձիս
մասին ունեցած զգացմանց անկեղծութիւնը յցունելու, [պնակը
յցունելով] իմ ամբողջ անձիս . . .

Տիկ. ՊԱԼ. — Շատ սիրով . . .

ՊԱԼ. — Ի՞նչ միջոց, ի՞նչ միջոց: (ընդհանուր ուշադրութիւն)

ՊՈՒՏՈՒԱՆԵՐԸ .— կոռտուելով. — Բայց, այո՛, այո՛, աս է:

Տիկ. ՊԱԼ. .— (վախով Սեգերի նայելով) Մտիկ ընէք ատենը ու՛ է:

ՊԱԼ. — (զգուշութեամբ Սեգերի) Կ'ընդունէ՞ինք շատ սիրով,
բայց, փոքրիկ ժամադրութիւն մը . . .

Սէջէ՛Ր .— (շարժաւ պայթելով) Ա՛հ, փոխաւոր միջոցներ պէտք
չէ, առանց որ և իցէ պատճառի, ասանկ մէկ մտերմալան և սիրա-
ւոր հաւատով մը չեն աւեր, և ինչո՞յքի գաղտնիութեամբ, եկայ և
կ'ուզեմ որ ինչո՞յք չառանալուի (Պ. Պաշանքնէ կ'ընդ խօսիլ, բայց
Սեգեր անողոք կը մնայ) կամ մենամարտ, կամ խնջուք . . .

Տիկ. ՊԱԼ. — ժպետը ջանալով. — Իրաւ որ, պարոն, անկիւն սղիկ

ե խնջոյք, քան թէ մենամարտը, ախպէս չէ, Ատուֆ,

ՊԱԼ. Վախով դուռը նայելով. — Իրաւունք ունիս, վասնզի մենք
ալ, մարդակեր չենք:

Սէջէ՛Ր. — ամենուն սիրուն ձեւերով. — Լաւ ուրեմն ինչ կ'սպա-
սէք սեղան եկէք:

Գրեթէ ականջ սեղան կ'նստին և խօսին Տիկ. Պուտուա զանգակը կ'զարնէ:

Սէջէ՛Ր. Պաշանքեկի Գալով ֆուգեկիս յառաջացման, կ'յուսամ
թէ . . . :

ՊԱԼ. Անշուշտ, անշուշտ, սիրեցի քարեկամ:

Սէջէ՛Ր-ին ներս կը մտնէ և դէպի սեղանը կուգայ:

ՏԵՍՍԻՍԱՆ ԺԱ.

Նոյնք Պ. ՍԷԼԷՍԹԻՆ

Տիկ. ՊՈՒ. — Միւս կերակուրներն ալ բեր, Սէլէսթինո

ՍԷԼԷՍԹԻՆ. — Շատ ազէկ, տիկին:

ՊՈՒ. — Առաջին պնակը վերցնելով. Առ ազջիկս, սա ալ քու
բաժինդ է [վեհանձնօրէն] կ'սկսենա որ բաժինդ առատօրէն պահ-
ուած է:

Սեդեքին շնորհակալութեան նշան մը կընէ եւ պնակը կը ջանի:

ՍԷՋԷ՛Ր. — [զուարթ, վարագոյշը իջած միջոցին] Ահա՛ ուրիշ մ'ալ
որ քեռիս մնացորդները վը պատուական ծաւ մը պիտի ընէ . . . :

Գաւառները իրարու կը բաղխին:

ՎԱՐԱԳՈՅԸ Կ'ԻՋՆԷ

ԺԻՐԱՅԻ ՇԻՐԱԿԱՅԻ

ՔԵՉ ՄԸ ԳԻՏԱԿԱՆ

Յ. Մըմըրեան է՛Ք. եւ բոյսերը. — Թո քակներու վկայականը. —
Ի՞նչ եղաւ լիկիւզէնան կտակը:

Երանի՛ գիտուններուն, որոնք բանաւոր էակներուն իմացական զարգացումը բաւ
համարած կը թուին և հիմակ անբաններու մէջ կ'ուզեն տարածել կրթութեան բարիքը:

Այս տպաւորութիւնը ներշնչեց մեզ ֆրանսական թերթի մը այն լուրը թէ յա-
տուկ վարժարաններ բացուած են Թուրքիոյ համար և նախնական ու բարձրա-
գոյն կրթութեան վկայագիր կը յանձնուին անոնց: Այս Թուրքիոյ բարբախտա-
բար գերծ են կրթական նոր կանոնագրերու կնքողութիւններէն և իրենց ուսումնա-
կան յայտագիրը շատ պարզ է: Իրենց վանդակը կը գրուի դասարանին մէջ, ամէն
աղմուկէ հեռի, մեծ գոյն կերպասով մը ծածկուած, և ուսուցիչը կ'սկսի բառ մը
կրկնել շարունակ, մինչև որ Թուրքին ըմբռնէ զայն. և այն ատեն կ'անցնի ուրիշ բա-
ռի մը: Այս կերպով Թուրքը բազմաթիւ պարբերութիւններ կը սովորի, արշաւելով
գիտական, գրական և լեզուական կարեւորներուն մէջ, և եթէ քննութեան ատեն ա-
ռանց վարանելու և առանց սխալի կրկնէ իր ստած դասերը, ն ինական կրթութեան
վկայագիր առնելու արժանի կը համարուի: Կան մարդիկ որ այս նախնական կրթու-
թեամբ չեն ուզեր բաւականանալ և կը փափաքին որ իրենց Թուրքիոյ բարձրագոյն

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ հաւատարմութիւնը տարբեր աստիճաններով երևան կուգայ կենդանիներուն մէջ։ Յայտնա, կան կենդանիներ որոնք էգ մը կ'առնեն ծխաւոր եղանակին և շատ քիչ հետ ձագերու հոգը կ'ստանան, այնուհետեւ կ'շարունակեն կամ կ'խզեն իրենց ամուսնական կեանքը։ Այս տեսակէ են արտոյտները։ Այս պարագան կրնայ լուծուի մը ընծայել ազատ սիրոյ կողմնակիցներուն որոնց համար շրջափոխութեան պատճառ մըն է զաւակներու ծնունդը։ Ուրիշ կենդանիներ ցկեանս միացած կ'մնան յէնչ միայն իրենցմէ մէկուն մեռնելէն վերջն է որ միւսը երկրորդ ամուսնութիւն մը կ'կնքէ, ինչպէս է գայլը որ՝ այս կերպով՝ կ'իրարգործէ մարդկային ամուսնութեան խտալը, մինչդեռ մարդը՝ շատ անգամ մինչև գայլի վայրագութեան կ'իջնէ։ Վերջապէս կենդանիներ ալ կան որոնք իրենց ընկերոջ աննշտանայէն յետոյ՝ մինչև իրենց մահը անմիջապէս և մենակեաց կեանք մը կ'զրկեն։ Յայտնա են սագերը։

ՄԵՏ ՄԱՐԻՆԵՐԷՆ շատերը այս կամ այն կենդանիին սէր կապած են։ Ամէնուն ծանօթ է Նիւմընի Աղաւմանդ անունով շունը որ անշտի քիչ կ'արգգէր իր մեծանուն տիրոջ գիւտերը որ՝ ամէն առիթը պատահելուն՝ կ'ատորքէն բզիկ բզիկ կ'ընէր անոր ծուղկները և մանաւանդ անոնք որ ծուանշներով ծածկուած կ'ըլլային։ Բայց՝ հակառակ Աղաւմանդի պատճառով այս ծանր վնասներուն՝ մեծ գիտնականը միշտ կ'սիրէր զայն և ներողամիտ աչքով կ'նայէր անոր բոլոր բնահանոյքներուն։ Մագարէն երկու սիրական կենդանիներ ունէր, ընտանեացած էգ վշահաւ մը (Ninotte) որ իր ձեռքին վրայ կ'ընտէր և կապիկ մը որ իր ուսին վրայ կ'նստէր։ Տիւմա հայր, աւելի ինքնատիպ, սաստիկ սէր կապած էր անգղի մը որուն հետ երբեմն զուրս կ'ելլէր փողբիկ շղթայով մը բռնած և ձայնը հանել չի տալու համար ատեն ատեն հում միսի կտորներ կուտար անոր որոնցմով լեցուն էր իր գրպանը։

ՊՈՒՊՐԻԿՆԵՐՈՒ շինութիւնը 1850էն սկսեալ լատալիստութեան շաղկի մէջ մըտաւ։ Մինչև այն ատեն պուպրիկը ընդհանրապէս փայտէ ու կաշիէ կ'շինուէր։ 1850ին էր որ բազուկները և սրունքները շարժող պուպրիկը հնարուեցաւ։ Յետոյ սկսան կնքամով, ծուղից գլուխով և այծի ստեղծ մագերով պուպրիկներ շինուիլ։ 1860ին Գերմանիա 100 միլիոն ֆրանքի անհաւատալի գումարի մը արժէքով խա-

զալիքներ շինեց որոնց երկու երրորդ մասը օտար երկրները ղրկուեցան։ Այս խաղալիքներու շինութեան կ'աշխատին ընտանիքներ՝ որպէս որդի փոխանցելով իրենց արհեստը և այս աշխատութեան կ'մասնակցին տասը տարեկան տղայէն մինչև ուննամեայ ծերունին։ Վճարուած ծոշակները ընդհանրապէս մեծ բան մը չեն, հայր մը, մայր մը և վեց զաւակներ՝ ամսական 100 ֆրանքէն աւելի չեն շահիր՝ օրական տասնըմէկ ժամ աշխատելով։ Գերմանական խաղալիքի չափազանց ամուսնական և ձգած աննշան շահուն համար է որ այսչափ քիչ կ'վճարուն գործաւորները։

ԶՅՍԱՇԻԶՈՒԹԻԻՆԷ զօրաւոր ազգակ մըն է դրամի շրջաբերութեան։ Այսպէս, զրօսաշրջիկները տարին երկու բոլակէն միլիոն ֆրանք կ'ձգեն Փրանսայի մէջ, իտալիայի մէջ 500 միլիոն, 1906ին Զուրիքիս այցելող 400,000 զրօսաշրջիկներ 150 միլիոն ֆրանք ծախսած են։ 1902ին Եւրոպա այցելող Ամերիկացիներուն թիւը կ'հասնէր 125,000էն 150,000ի։ Եստեղ՝ իրենց այցելութեան ընծացքին մէջ՝ Անգլիոյ հայրնայթած են 125 միլիոն ֆրանք, Փրանսայի՝ տասը եռապատիկը, 125 միլիոն Գերմանիոյ և 250 միլիոն իտալիոյ։ Ինչպէս կ'երևի, զրօսաշրջութիւնը կ'սկսի բարիք մը դառնալ տնտեսական կեանքին մէջ։

ԸՆԴՈՒՎԱՆԱԿԱՆ ԿԱՆԹԵՂՆԵՐԸ, զոր հնարած է Պ. Տիոն ամերիկացին, աւելի լաւ ծառայութեաններ կ'մատուցանեն քան ծովուն երեսը գետեղուած կրակները կամ լապտերները։ Այս հին դրութեամբ դանդաղ և անտոյգ արդիւնքներ միայն ձեռք կ'րերուն, որովհետև մշուշները սէտպտեսութիւնը կ'խախտէին կամ ուրիշ պատճառներ կ'գծուարացնէին զայն։ Ընդո՞վեայ կ'անծեղները՝ որոնք՝ ցոլացուցիչներ ունին, կ'լուսաւորեն ամբողջ մակերեսովը որուն վրայ կ'երկարածգուի լուսաւոր շերտ մը որ ապահով կերպով կ'գծէ նաւուն ճամբան։

ՔԱՔԱՍՆ, Տօք, Վառիօի կարծիքով, աննկատան անպատեհութիւններ կ'ներկայէ մասնաւորապէս փողք տարիք ունեցող տղոց համար, մարտական գործողութիւնները խանգարումներ կ'կրեն, չղային դրութիւնը կ'զրկուի, արիւնը կ'նուազի, աննկատութիւնը կ'յապաղի, կ'կարծուի թէ այս վնասակար ազդեցութիւնը առաջ կուգայ բարատի մէջ պարունակուած աւախ օկսալիէն։

ՔՄՔԱԳՐԻՆ ԵԶԷ

Կ ներկայինք այսօր մեր բաժանորդներուն եւ ընթերցողներուն Ա. Մամուլի եռամսեայի երկրորդ պրակը:

Կ'յուսանք թէ առաջինին նման պիտի արժանանայ չար ընդունելութեան մը եռամսեայիս մէջ պարունակուած նիւթերը ամենքն ալ անհիպ հասուածներ են, որովհետեւ սկիզբէն որոշած ենք հիւրընկալել միայն լոյս չտե՛ած նիւթեր եւ յօդուածներ:

Մեր շնորհակալութիւնները կ'յայտենք մեր աշխատակիցներուն որոնք սիրա-յօժար կ'մասնակցին եռամսեաներուն եւ իրենց կանոնաւոր աջակցութիւնը խոս-տացած են: Այս առթիւ շնորհակալութեան մասնաւոր պատգամ մ'ունինք բաղաբիս Առաջնորդ եղիշէ եպ. Դուրեանի՝ որ հաճեցաւ մասնակցիլ ներկայ պրակին իր աշխատութիւններէն բանասիրական ուսումնասիրութիւն մը յանձնելով մեզի-դժբաղդաբար ուշ տուած ըլլալով հազիւ յաջողեցանք զայն զետեղել՝ ներկայ թեր-թիս վերջին մասերուն մէջ:

Եռամսեայներու կանոնաւոր հրատարակութիւնը ապահովելու համար որոշե-ցինք որոշ թուական մը ցոյց տալ մեր աշխատակիցներուն առանց զայն փոփոխե-լու, որպէսզի կարողանանք մեր խոստումը պահել եւ օրին զայն՝ հրատարակել: Այդ թուականն է ինչպէս յայտարարեցինք Յունիս 15/28:

Հետեւաբար երրորդ եռամսեայն լոյս պիտի կրնայ տեսնել օգոստոսի սկիզբը՝ շաբաթաթերթիս 32րդ թիւին հետ:

Յաջորդ թիւով պիտի հրատարակենք ողբացեալ Գալուստ Անդէասեանէ ընկե-րային ուսումնասիրութիւն մը, զոր իր մահէն քանի մը ամիս առաջ դրկած էր մեզի եւ պիտի կրնանք եռամսեայի երկու թիւով աւարտել:

Մասնաւորապէս կ'իշխորենք մեր աշխատակիցներէն որ իրենց յօդուած-ները մեր որոշած թուականէն առաջ մեզի հասցեն, եթէ կ'ուզեն դիւրացնել մեր գործը, քանի որ այդ յօդուածներու ուշ մեզի հասնիլն անպատեհութիւններու տեղի կուտայ, թէ դատակարգութեան եւ թէ նիւթերու զետեղման տեսակէտներով, եւ անա ճիշդ այս պատճառներուն համար էր որ այս անգամ չկրցարք Տիար Կ. Նաւասարդի երկարաշունչ թարգմանութիւնը անգամով մը լրացնել եւ տպագրե-ցանք զայն Թրկու մասի բաժնել:

Որովհետեւ կուզենք եռամսեայներու մէջ աւելի երկարաշունչ յօդուածներ զետեղել, քան նիւթերու զանազանութիւն պահել, քանի որ եռամսեաներուն նը-պատակը պէտք է ըլլայ, օրաթերթերու եւ շաբաթաթերթերու կարողութենէն դուրս, — ծաւալի տեսակէտով, — ընդարձակ նիւթերու համար տրամադրելի էջեր բանալ եւ այս կերպով գոհացում տալ ամէն դատակարգի ընթերցողներուն գրա-կան ճաշակին:

Ընդհանուրի կողմէ եղած քաղձանքներուն գոհացում կուտանք այս անգամ եւս եւ կ'պահենք առայժմ հինգ դրուշի գինն ներկայ եռամսեային համար եւս:



ՈՒԾԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ս. Պ. ՄԱՐԿԵՆԱՆԻ

ՆՈՒՆԻՍԻՆ, ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆԹԵՍԱՆ

ՍՏՈՒԵՐՔ ՀԻՆ ԴԵՄՔԵՐՈՒ — Տասնեակ մը պատմական կարևոր դեմքերու վերայ բանասիրական ու ժամանակագրական գրուած մը՝ աշխարհագրաւ, կուռ և շարագրական ոճով, որ կրնայ նաև գործածուիլ դպրոցներու մէջ իբրև դասագիրք աշխարհաբառի. գին 5 դր2:

ՀԻՆ ԹՐԵՐ ԵՒ Խ. Պ. ՄԻՍԱԿԵՆԱՆ. — Միասրեան նշանաւոր գրագէտ-փիլիսոփային կենսագրութիւնն՝ հանդերձ ժամանակակից պատմական պարագաներով. բանասիրական խնամուած հատոր մը. գին 7¹/₂ դր2:

ՏԱՍԵՆԻՆԵՐՈՐԴ ԴԱՐ ԵՒ ԾՈՎԷ. ՊՐՈՒՍԱՅԻ ՏԷՐՈՅԷՆՅ. — Տասն իններորդ դարու Թուրքահայոց կրօնական, բարոյական և իմաստասիրական հոգիւրժ պատմութիւնն՝ հանդերձ Յովհ. Տէրոյէնցի կենսագրութեան, որ բարոյական ու կրօնական շինիչ Թեւոդոսիւններ և կրօնա-փիլիսոփայական տեսութիւններ ալեկը պարու. նակէ՛ կարի հետաքրքրական. գին 12¹/₂ դր2:

Կը գտնուին Կ. Պօլիսի բոլոր գրադաճառներուն, Բերա՝ Վասի և հեղինակին քով 30 հատէ աւելի խնդրողներու (կանխիկ) կըլլայ 30 0/0 գնով գրեթէ առ այս հեղինակին հասցէին՝ Կ. Պօլիս Զաքարիայ Գըլըճեան գրատունը:

ԿԱՏԱԿԵՐԳՔ ՄՈԼԻԵՐԻ

Թարգ. Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

2 հասոր

Տիեզերահռչակ Մոլիերի սոյն հայ թարգմանութիւնը կ'արժէ որ ունենայ ամեն գրասէր իր գրադարանին մէջ:

2 հասորի գինն է 30 դրոդ:

ՆԱՆՍԷՆԻ ԴԵՊԻ ԲԵՒԵՆՈ

Թարգ. Մ. ՆՈՒՊԱՐԵԱՆ

Նշանաւոր երկրախոյզ Յ. Նանսենի հիսխիւսային քննեռքաւ յազիչ ճանաբորդութեան նկարագրութիւնն է, ամեն հաւասկի եւ ծարիֆի յարմար թարգմանութիւն մը: Գին 7 դր2 յոքրասան ծախսով 8 դր2: Մեծաքանակ զննողներու զեղջ:

ՊԱՅՄԱՆՔ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ ԵՒ ԵՌԱՄՍԵԱՅ

«Ա. ՄԱՄՈՒԼԻ»

ԱՐԵՎԵԼԵԱՆ ՄԱՄՈՒԼԻ բաժանորդագրութիւնը բացարձակապէս **ԿԱՆԺԻԿ** է: Երբէք նկատողութեան չեն առնուիր՝ առանց բաժանորդագրելի ներկայման՝ եղած գիմունքերը:

Բաժնեգիրք կրնան զրկուիլ Մանտա - բոսթով, փոխ - գրով և կամ Թղթադան քուլով, 20 հատ 1 զրուշնոց բուլը 20 զրուշի հաշուով:

Կորսուած Թեքթերը վերստանալ փափաքող պէտք է որ վճարեն անոնց գինը:

Հասցէի փոփոխութեան պարագային անհրաժեշտ է երկու զրուշ զրկել:

Ձերատարակուած յօդուածները ետ չեն տրուիր, և առանց բացառութեան անպատասխանի կ'մնայ այս առթիւ խնդրուած որ և է բացատրութիւն:

Ա. Մամուլ կ'ընդունուի նաեւ տարեկան, վեցամսեայ, եռամսեայ, ամսական ծանուցումներ չափաւոր գիներով:

Բաժանորդագիրն «Ա. Մամուլ»:

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ ԵՒ ԵՌԱՄՍԵԱՅ

ՏԱՐԵԿԱՆ	65	ՂՐԶ.	15	ՔՐ.
ՎԵՃԱՄՍԵԱՅ	35	»	8	»
ՀԱՏԸ	5	ՂՐ.		

ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ՏԱՐԵԿԱՆ	50	ՂՐԶ.	12	ՔՐ.
ՎԵՃԱՄՍԵԱՅ	25	»	6	»
ՀԱՏԸ	40	փարա		

Ա. Մամուլ ձեռքէ կ'ծախուի ինչպէս քաղաքին նոյնպէս եւ Կ. Պօլիսի մէջ և կեդրոնատեղին ու միակ գործակալն է՝ ՏԻԱՐ ԱՐԻՍ ՖԻՆՃԱՆՃԵԱՆ Պապ - Ալի, Ճիհալ Օղլու փողոց յ. 20:

Կ'գտնուի նաեւ բոլոր լրագրավաճառներու և ծխավաճառներու մօտ:

Ուղղակի բաժանորդագրուիլ փափաքողը պէտք է գիրքն Խմբագրութեան:

Հասցէ՝

م. ماموريان مخدومی — از مير

آر. وليان مامولہ غزني صاحب امتياز ومدير مسئولی

M. Mamourian Fils — Smyrne

